

MOSNENII ȘI RĂZESII

Origina și Caracterele juridice ale Proprietății lor

STUDIU DIN VECHIUL DREPT ROMÂNESC

DE

SEBASTIAN RADOVICI

AVOCAT

MOTTO : *L'étude de l'état des terres doit donc précéder celle de l'état des personnes. Pour comprendre les institutions politiques, il faut connaître les diverses conditions sociales et leurs rapports. Pour comprendre les diverses conditions sociales, il faut connaître la nature et les relations des propriétés.* (Guizot, „Essais sur l'hist. de France”, p. 75).

Lucrare premiată de Universitatea din București
(Premiul Hillel 1908)

Piele neagră
3 hantă

BUCUREȘTI

Tipografia ziarului CURIERUL JUDICIAR, Calea Rahovei No. 5

1909

Ino. 9088

Num 3758.

MOSNENII ȘI RĂZESII

Origina și Caracterele juridice ale Proprietății lor

STUDIU DIN VECHIUL DREPT ROMÂNESC

273365

DE

SEBASTIAN RADOVICI

AVOCAT

MOTTO: *L'étude de l'état des terres doit donc précéder celle de l'état des personnes. Pour comprendre les institutions politiques, il faut connaître les diverses conditions sociales et leurs rapports. Pour comprendre les diverses conditions sociales, il faut connaître la nature et les relations des propriétés. (Guizot, "Essais sur l'hist. de France", p. 75).*

Lucrare premiată de Universitatea din București
(Premiul Hillel 1908)

333.5 (498): 34
347.238 (498)
347.243 (498)

BUCUREȘTI

Tipografia ziarului *CURIERUL JUDICIAR*, Calea Rahovei No. 5

1909

c. 5406

5937.

955
BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA 3758

CONTROL 195

1961

D

B.C.U. Bucuresti

C5937

Domnului Rector

C. Dumitrescu-Tasi,

D-lui Decan Valerian Ursianu

și

Domnilor Profesori ai Facultății ju-
ridice din București, cari au bine-voit a acorda
premiul Hillel acestei lucrări, le aduc profun-
dele mele omagii.

S. R.

ORIGINA MOȘNENILOR ȘI RĂZESIILOR

L'étude de l'état des terres doit donc précéder celle de l'état des personnes. Pour comprendre les institutions politiques il faut connaître les diverses conditions sociales et leurs rapports. Pour comprendre les diverses conditions sociales il faut connaître la nature et les relations des propriétés. (Guizot—Essais sur l'hist. de France, p. 75).

Moșnenii și răzeșii, în înțelesul actual al cuvintelor, reprezintă proprietatea țărănească mică sau mijlocie, o proprietate individuală, pe lângă care să adaugă însă în regiunea muntoasă proprietatea în devălmășie asupra munților și plaiurilor, iar în regiunea șesului mai rare ori aceeaș diviziune asupra izlazurilor. Această codevălmășie e singura urmă care mai amintește înțelesul dispărut al acestor două cuvinte, aplicate în trecut unor alcătuiți sătești cu caractere juridice și sociale, dispărute și ele aproape cu totul ¹⁾.

¹⁾ Cuvintele acestea nu sunt absolut proprii fiecărei din cele două provincii, căci amândouă erau de o potrivă întrebuințate atât în Muntenia cât și în Moldova. Astfel găsim în doc. moldovene: «moșean și răzaș» (Iorga—«Studii și Documente»,

Se cunosc din istorie condițiunile în cari s'a făcut supunerea Daciei. Îngăduitori cu cei cari se plecau primindu-le prietenia, romanii erau de obicei neindurați cu acei cari formau o piedică politiceii lor de latinizare și astfel trebuie să se fi purtat și în Dacia, unde cerbicia poporului dac îi costase multe desfășurări de forțe și însemnate pierderi.

Ca în toate provinciile cucerite prin arme, solul deveni proprietatea eminentă a Statului roman, *ager provincialis*, nesusceptibil de stăpânire după dreptul Quiritar și păstrat în principiu ca *ager publicus* ¹⁾, așa cum devenise în alte vremuri îndepărtate solul pe care îl câștigă în Italia extensiunea războinică a latinilor.

Proprietatea Dacă n'a fost respectată. Pe de o parte majoritatea populațiunii dace pierise în luptele sângeroase ce procedaseră cucerirea și solul rămăsese inocupat pe mari întinderi ²⁾. Cei rămași au devenit coloni liberi ³⁾ pe acest *ager provincialis*, alături de colonii din Galia, Tracia, etc., bucurându-se de posesia pământului în schimbul unui vectigal (*ager privatus vectigalis*). Numărul lor se mări simțitor, când împăratul Comod, bătând pe Dacia dela marginea provinciei, strămută 12.000 de familii înăuntrul Daciei.

La început condiția lor juridică e destul de favorabilă, lipsită de caracterul servil al colonatului, așa cum se formează sub Constantin și

¹⁾ Glasson—«Histoire du droit et des institutions de la France», tome I, pag. 448 suiv.

²⁾ Al. Xenopol—«Ist. românilor», tom. I.

³⁾ P. Negulescu—«Histoire du droit et des institutions de la Roumanie», I, pag. 206—208.

succesorii lui în Imperiul-de-Jos ¹⁾. Condiția juridică a pământului lor ²⁾, prea puțin deosebită de a fundurilor cu *jus italicum*, nu eră nici o deținere precară, pentrucă involvă dreptul de moștenire, dar nici o proprietate plină, pentrucă în privința solului provincial legile romane erau categorice: *In solo provinciali dominium populi romani est vel Caesaris, nos autem possessionem tantum et usufructum habere videmur* (Gaius, Com. II, § 7).

Cât pentru marile întinderi de pământ necultivate sau părăsite, dacă luăm în seamă sistemul de colonizație pe care îl întrebuițaseră romanii în Italia și pe care ni-l descrie un istoriograf grec din sec. II-lea după Chr. ³⁾, putem admite că și în Dacia ele au fost abandonate unor cultivatori opulenți, căci altfel nu ne-am putea explică origina unei aristocrații terine, care apare în scurtă vreme, gășind în instituțiunea colonatului cel mai prielnic mijloc spre a creea latifundiile ⁴⁾.

¹⁾ Cuq—«Institutions juridiques des Romains»; tom. II. «Droit du Bas-Empire», p. 790 suiv.

²⁾ Moduri de dobândire după dreptul pretorian și dr. ginților, acțiune care nu diferă de reivindicatio decât prin formulă, servituți create prin pacte și stipulații, dar ca drepturi de creanță; deveneă religioși prin inhumatiune, i se aplicau interdictele praetorului, etc. (Vezi Gaius, «Com. II», § 7). Cetățenia acordată de Caracala întregului imperiu, chiar dacă ar fi profitat, contrar părerii lui Mommsen, și locuitorilor din afară de municipii, ea eră independentă de condiția pământului, care rămâneă provincial, dacă o lege specială nu-i acordă *jus italicum*.

³⁾ Appianus (Bell. civ., I, 7).

⁴⁾ Intr'adevăr, această aristocrație, uzând de impresurări nedrepte (*pervasio, invasio*), micii proprietari trebuie să

În fine mai erau pământurile cu o legislațiune specială: *Agri limitanei*, dați colonilor de veterani în regiunile inocupate sau părăsite, cari se găseau pe lângă fruntarii (de aci *limitanei*). Aceste pământuri, foarte numeroase în Dacia ¹⁾, erau concesate colectiv, ereditare (în lipsă de succesori revenind corpului din care făcuse parte moștenitul), imprescriptibile de un paganus și inalienabile către persoane de o condiție diferită ²⁾.

Posesorii acestor pământuri erau grupați ca corp de pază în jurul unui *castellum* și descendenții lor erau supuși la aceeași obligațiune.

Au fost păreri, cari au considerat pe răzeși și moșneni descendenții acestor veterani și au văzut origina proprietății lor în această asignațiune de pământuri. D-l Xenopol crede numai într-o «amintire» a asignației de pământuri ce se dădeau veteranilor, păstrată în expresiunea de «bătrân» (*veteranus*) caracteristică organizărilor răzeșești. D-l Tocilescu însă, într-o conferință recentă ³⁾, a presupus că dela acești le-

fi recurs ca și în celelalte provincii la *patrocinia vicorum*, o urmă a vechei clientele romane. Salvianus, în scrierea sa «De gubernatione Dei» (V. 8) ne arată cum acest patronat îi târi și mai repede în condițiunea servilă. De altfel latifundiile deveniseră de mult în Imperiul roman o stare obișnuită de lucruri. Astfel Dio Cassius (LXI, 29) ne spune că Tracia și Chersonzia formaseră o imensă latifundie aparținând lui Agrippa. Pe vremea lui Neron, Africa romană aparținea numai la 6 proprietari, cari fură uciși din ordinul acestuia.

¹⁾ Xenopol—Op. cit.

²⁾ P. Negulescu—Op. cit. ; A. Esmein—«Cours d'histoire du droit français», pag. 29, ed. 1907.

³⁾ «Țara românească și în special sistemul ei de apărare în epoca romană», conferință ținută la Ateneul din București în seara de 17 Decemvrie 1907.

gionari împroprietăriți pe solul Daciei, printr'o continuitate din generație în generație, posedă azi moșnenii și răzeșii micile lor proprietăți.

Această părere ni se pare inadmisibilă. Lăsând de o parte faptul, că prin atâtea secole, o neincetată diviziune ar fi redus loturile veteranilor la părți mai puțin decât microscopice, însăș fazele de indiviziune și primele alcătuirii ale moșnenilor și răzeșilor nu puteau nicicum să-și aibă obârșia în niște loturi de câteva jugere, delimitate pe teren și în posesiune individuală ¹⁾.

În epoca colonizării nu găsim nici urme de regim fonciar *pro indiviso*. Trecuseră multe veacuri dela faza proprietății colective a clanului, cel mai redus element al diviziunii teritoriale, care prezidase alcătuirii statului latin. Se ștersese de mult, până și amintirea acelu egalitar *heredium* de două jugere (bina jugera) și bucurarea în comun de *ager* și *pascua publica*.

Romanii imperiului nu mai cunoșteau și nici nu puteau introduce în organizația colonială altă formă a proprietății decât cea individuală ¹⁾.

In rezumat, în regimul fonciar din Dacia pe timpul dominațiunii romane, nu credem a găsi nici o sorginte sau urmă despre clasa socială de mai târziu a moșnenilor și răzeșilor.

* * *

Dar epoca de liniște, în care siguranța vieții și a proprietății favoriză o stare înfloritoare, fu de scurtă durată. Vechii dușmani ai provinciei,

¹⁾ Glasson preferă a numi pământurile acestea *agri decumates*, după linia decumană a agrimensurilor. Prin urmare nici o urmă de indiviziune.

²⁾ Vezi și Esmein—Op. cit., pag. 25.

Sarmații și Dacii liberi, cari nelinișteau adesea regiunile dela fruntarii, puteau fi reprimați mai ușor. Sub Caracala se vesti însă coborîrea Goților din regiunile baltice către imperiul roman. Pe timpul lui Galus (251 — 254) și Valerianus (254—260), după ce ajunseră pe apă în Peloponez, se întoarseră, pustiind totul în calea lor, prin Moesia și Dacia ¹⁾.

Atunci imperiul roman, asemeni unui uriaș, care având brațele prea scurte nu-și mai poate apăra extremitățile corpului, se văzî în imposibilitate de a mai asigura liniștea provinciei. Cei mai mulți istoriografi romani arată că aceste incursiuni siliră pe Romani să înceapă retragerea puterilor militare din Dacia încă de pe timpul lui Gallienus (260—268). Părăsirea Daciei fu fapt împlinit însă sub Aurelian, care trebui să sacrifice această provincie pentru a se mărgini în apărarea restului imperiului dela S. Dunării, care părea a fi ținta hotărîtă a năvălitorilor.

Odată cu retragerea legiunilor și a funcționarilor, s'a retras peste Dunăre și o parte a populațiunii, parte determinată nu de naționalitate, ci de starea materială, căci în asemenea momente nu mai vorbea sîngele, ci conservarea individuală. De obârșie dacă sau romană, cetățenii bogăți, cari trăiau din munca colonilor sau din spoliațiuni nu puteau rămâne pe niște locuri, unde nu mai eră o forță organizată care să asigure inviolabilitatea drepturilor și executarea obligațiilor. Ei au trecut Dunărea, lăsând în urmă-le populațiunea săracă și în deosebi coloniștii. In persistența acestora din urmă pe pămîntul ce-l

¹⁾ Vezi Xenopol—Op. cit.

cultivau, cetim servilismul în care trebuie să fi căzut, nedeosebind între emigranți și năvălitori, știind poate, că urmând pe unii sau așteptând pe ceilalți, condiția lor nu va deveni mai bună. Ei au preferat să se retragă la munți, către care o licărire de nădejde le lumină calea.

Vieța Românilor în munți n'o putem cunoaște din izvoare scrise. E cert însă că firul continuității de așezăminte și tradiții romane n'a putut rezistă ca în Galia și Spania, în urma părăsirii lor de Romani. În Dacia el a fost rupt și societatea aceasta, pe care nesiguranța vieții o alungă în codrii și munți, a fost întoarsă la o etapă inferioară a organizațiunii sociale.

= Această fază nu putea fi însă aceea a comunismului absolut, etatea edenică a omenirii,—când omul culegea fructele spontanee ale pământului, fără să poată aprecia valoarea solului sau prețul muncii ¹⁾. Acești fugari în codrii bătrâni și munții râpoși, duceau cu ei amintirea unor așezări casnice și îndeletniciri agricole desvoltate, pe cari le părăsiseră în câmpiile Daciei. Or, e incontestat că pe lângă vieța de păstori, Românii în munți și coline au făcut și agricultură. Se găsesc în munții noștri la altitudini de 1400—1600 de metri urme de agricultură veche, pe unde azi pasc turmele sau erbivorele sălbatice. Formațiunea pământului dela poalele celor mai înalte piscuri «arată în mod neîndoios că pământul aici «în vechime a fost cultivat și ca arătură. Sunt «adică azi prin păduri pe coasta muntelui foarte «multe livezi plane, cu răzoare înalte, ce se formează numai după îndelungată cultivare....» etc. ²⁾.

¹⁾ Valerian Ursianu—«Lotta per Diritto alla terra attraverso i principali sistemi politici», Roma. 1878, pag. 37.

²⁾ Dr G. Maior—«Politica agrară la Români», pag. 9—10.

Eră dar firesc ca cei ce se știau dintr'un acelaș sânge, dintr'o aceeaș trupină, să stea pe un loc și să se adune pentru a-și facilita această exploatațiune ingrată, în grupuri familiale. Pe lângă împotrivirea terenului la o presupusă nestatornicie a Românilor pe acelaș loc ¹⁾, însuș firea lor cu totul refractară apucăturilor de bejenie, ne face să credem în această stabilitate.

Nu putem afirmă însă în ce fază a proprietății colective trăiau aceste alcătuiuri; e probabil că ele îmbrăcau forma derivată și mai redusă a comunismului de familie ²⁾.

Astfel retrași din calea năvălitorilor, Românii n'au putut veni în atingere cu popoarele germanice și mongole, cari au încurs în Dacia. Nici invaziunea Avarilor nu avu asupra lor altă urmare, decât poate aceea că îi oprî de a se coborî din

¹⁾ Intr'adevăr, pământurile defrișate nu cu puțină osteneală legau mai ușor de ele pe muncitor, decât câmpiile întinse pe cari le ocupau de pildă Germanii și despre cari ne vorbește Tacit (Arva per annos mutant et superest ager Germania XXVI).

²⁾ Sumner Maine (studiind comunitatea de sat în Occident), Kovalewsky (studiind obiceiile juridice ale Oseților), Laveleye (studiind Allmendul elvețian, Marka și Folklandele Anglo-Saxonilor, comunitățile slave, etc.) ș. a. au ajuns în formularea etapelor prin cari au trebuit să treacă organizările sociale primitive, cam la aceleași concluziuni. După dânsii, îndată ce societățile primitive grupate în clanuri au părăsit starea nomadă sau starea semi-agricolă (când pământul eră cultivat pentru o singură recoltă și apoi părăsit), îndată ce au devenit statornice pe brazdele cari le nutreau, caracterele comunismului au îmbrăcat o formă mai precisă, intrând în sfera dreptului, prin regularea rapoartelor între căminuri și clan, care eră adevăratul proprietar, pe când căminurile ce-l compuneau se bucurau numai temporar. În adevăr, pământul de

înfundăturile munților, ba chiar îi împinse către treptele superioare ale amfiteatrului carpatic ¹⁾.

Pe la jumătatea veacului al VI-lea apărură Slavii. O ramură a acestora, Sclavinii, locuiau cu mult înainte de invaziunea Avarilor pe lângă la-

muncă (*marke, allmend, common fields*) care putea fi transferat dintr'un punct într'altul al câmpului, se diviză în trei câmpuri mari pe cari se practică un fel de asolament rudimentar. Fiecare șef de cămin obțineă câte un lot în căteștrele câmpuri, care eră schimbat în fiecare an cu ocaziunea unei noi împărțiri a câmpurilor, ce se făcea pentru a asigura egalitatea între căminuri. Nimeni n'avea însă asupra acestor loturi un drept permanent și ereditar. Chiar folosința lor eră supusă unor regulamentări agricole (*flurzwang*), uniforme pentru întregul clan. Restul pământului necultivat (pădure, apă, pășune) eră la dispoziția tuturor membrilor comunității, fără a fi obiectul unei regulamentări speciale.

Cu timpul însă, familia revendică mai întâiu ca proprietate stabilă și transmisibilă, terenul pe care eră construită casa (căminul) și mica atenanță de pământ (*terre salique*), iar comunității îi rămâneă dominiul eminent; luând înapoi pământul în caz de părăsire sau de lipsa succesorilor (Ch. Letourneau-«*Evolution de la propriété*», pag. 476).

Proprietatea familială se desăvârși din momentul în care luă sfârșit sistemul loturilor periodice și fiecare familie se văzū confirmată în lotul său. Astfel din ocupațiunea primitivă a clanului se desvoltară simultan :

Proprietatea indiviză tuturor locuitorilor asupra locurilor ne-arabile, pădurilor, etc. (comunitatea de sat) și proprietatea indiviză numai între membrii familiei, asupra locuinței și terenului arabil, însă privată față de sat (comunitatea de familie) Vezi M. Kowalewsky-«*Coutume contemporaine et loi ancienne*», pag. 68).

La aceste două feluri de comunism distincte ne vom raporta în paginile ce urmează.

¹⁾ Vezi Al. Xenopol—Op. cit.

turile nordice ale munților Carpați, de unde se revărsară pe câmpia Transilvaniei, a celorlalte țări transcarpatice și a României de azi. Mai ales de aci ei incurseră apoi în părțile nordice ale Imperiului de jos, parte stabilindu-se în ele, parte întorcându-se în câmpia românească și transferând cu ei o parte însemnată a populației romanizate din imperiu.

Ei trăiau organizați în *pleme* (grupuri cari se credeau coboritoare dintr'un strămoș comun) conduse de șefi ereditari, dar lipsite de coeziune între dânsele¹⁾. Mai blânzi decât ceilalți năvălitori, datorind poate această calitate împrejurării că ei înșiși erau niște fugari, cari căutau mântuire de hoardele avare, Slavinii deveneau lesne statornici, dedându-se agriculturii, care nu le era necunoscută.

Elementul slav din cetatea Carpaților, mulțumită tendinței sale de a primi ușor influențele străine, fusese absorbit chiar dela așezarea lui de către elementele continuității daco-romane. Slavii din câmpiile Munteniei și Moldovei, găsindu-le încă nelocuie, putură să-și păstreze naționalitatea și obiceiurile lor, până când aceste obiceiuri fură incredințătoare pentru Românii din munți, cari începură să se coboare în mijlocul lor²⁾. Astfel și aci elementul slav fu absorbit de

1) Schafarik—«Slavische Alterthümer»; Drag. Novakovic—«La Zadrouga».

2) Se știe cu câtă convingere ne afirmă cronicarii Urechă, Costinii, istoriograful Cantemir ș. a. că câmpiile țării românești și Moldovei erau pustii la descălecare. Azi e stabilit nu numai că erau populate, dar că în ele existau un considerabil element românesc. (Vezi temeinicele argumente aduse de d-l Xenopol în Istoria sa și Teoria lui Rõesler).

cel românesc, întărit prin acea admigrațiune,— cum o numește d-l Onciul,—¹⁾ a elementelor romanizate din peninsula și pe care o provocaseră însăși Slavii.

Acestea sunt faptele istorice. Chestiunea însă e de a se ști dacă comunismul pe care îl găsim și în așezările românești din epoca coboririi, este în întregul său rezultatul conviețuirii cu Slavii, sau a suferit numai ușoare influențări.

Asupra comunismului Românilor în munți, lipsiți de izvoare, n'au putut face decât conjecturi. După coborîrea lor în regiuni mai apropiate câmpiei, pe văile apelor și dealurilor bogate în păduri, găsim urme mai sigure despre comunitatea de sat, care a format baza așezării lor în această perioadă.

Astfel în documentele vechi privitoare la proprietatea fonciară,—deși ulterioare epocii de care vorbim, absolut lipsită de dovezi scrise,—vedem pământul arabil împărțit în *jireabii* egale²⁾ (co-

¹⁾ D. Onciul—«Românii din Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor», Buc. 1902.

²⁾ Hasdeu (în studiul cărții de fundație a bisericii din Prizren, «Arhiva Ist.», III, pag. 85 urm.) identifică *jireabie* cu *sors*, soartă, uzufruct. Înțelesul acesta l-ar fi putut avea cuvântul *jireabie* cel mult în faza schimbărilor periodice prin tragere la sorți, care nu credem să fi existat vreodată la noi. În epoca aceasta însă, nu mai putem avea însemnarea primitivă a cuvântului *sors*, ci se aplică la un pământ posedat creditar: «Le mot *sors* s'appliquait a toute terre possédée héréditairement. L'idée du tirage au sort n'y était pas contenue» (F. de Coulanges—«Rev. de deux mondes» 15 Mai, 1872); «Le mot *sors* a désigné à un moment donné, la propriété héréditaire.... on n'a recours au tirage au sort que pour sortir de l'indivision» (E. de Laveleye—«De la Propriété et de ses formes primitives», 1901, pag. 90, nota 1).

responszătoare cu numărul căminurilor (caselor) sau locurilor destinate ca atare în vatra sau șezutul satului), iar fânețele, pășunile, pădurea sunt stăpânite pro-indiviso, însă dreptul de folosință asupra lor e corespunzător fiecărei jireabii¹⁾. Aceasta nu poate fi decât urmele unei comunități de sat, cu loturi egale în cele trei câmpuri (v. nota 3, pag. 9), dar ale căror schimburi periodice poate n'au existat de loc în alcătuirile noastre sătești sau de vor fi existat încetaseră de mult, rămânând căminurile satului confirmate în loturile arabile divizate pe teren (jireabii, în Muntenia delnițe), iar celelalte câmpuri de pășune și codrii cu o bătrână vegetație urmând și de aci înainte a fi stăpâniți pro-indiviso, când nici posibilitatea pentru acei codrii, nici necesitatea pentru acele câmpuri nu o cereau întraltfel²⁾.

Aci trebuie să adăugăm, că din acești comuniști sau din coborîtorii lor, — pe cari îi putem considera într'adevăr mici proprietari alodiali. — mi se pare imposibil să-și aibe obârșia pătură de mai târziu a moșnenilor și răzeșilor, cum au crezut d-nii Xenopol, A. Philippide³⁾ ș. a. După cum vom vedeà în cursul acestei lucrări, moșnenii și răzeșii nu sunt primii ocupanți ai moșiilor lor; mica proprietate ce o vedem la cei din zilele noastre nu e o mică proprietate *ab initio*, ci rezultatul unor neîncetate diviziuni; pe ei îi vedem

1) Conf. p. aceasta numeroasele doc. din R. Rossetti—«Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova», pag. 89 urm.

2) Dacă comunismul ar fi existat sub forma familială, am găsi jireabiile mult mai mari și neegale în cuprinsul aceluiaș sat.

3) «Încercarea asupra stării sociale a poporului românesc în trecut» (col. Șaraga Iași 1896).

în documente ca o clasă suprapusă și exploatare tocmai a urmașilor acestor comuniști ai primelor așezări sătești. Altfel nu ne-am putea explica nici faptul că în cele mai vechi documente ale proprietății răzeșești, când se operează partagii numai pe părți de bătrâni sau părți de sat, exprimându-se cuprinderea în jireabii, fiecărui copărtaș îi revine un număr de mai multe jireabii, în loc să-i revină o parte sau părți dintr'aceeaș jireabie, cum ar fi trebuit să fie mersul normal al succesiunilor dacă moșnenii și răzeșii ar fi moștenitorii primilor comuniști ai așezărilor sătești ¹⁾.

Numai prin formațiunea lor ulterioară descălecării și datorită unor împrejurări sociale de care ne vom ocupa mai departe, ne putem explica de asemeni lipsa denumirilor de răzeș sau moșnean, sau măcar amintirea de o mică proprietate țărănească, în documentele relative la proprietatea fonciară din secolul XIV-lea și XV-lea.

Dacă ne întoarcem acum la Slavii cu cari venim în atingere României coborâtori către șes,

¹⁾ Iată câteva exemple: 1670 (Moldova). Descendenților lui Mateiaș Stârce, care stăpâniseră în indiviziune «cine unde au putut» li se hotărnicesc și împart mai multe sate pe bătrâni și pe aceștia în jireabii. Unul dintre ei, Solomon Logof. cel Mare ia *11 jireabii* «jumătate sat Călineștii, fără două gerăbii» (M. Costin—«Opere complete», ed. Urechia, vol. I, pag. 698);

1746 Ion Nic. Vv. (Mavrocordat). Dintr'o hotărnicire a răzeșofagilor Miron Costin și Andrian Paharnicul se vede cum aceștia cumpăraseră dela răzeși tot satul Șilișeu de sus, însă «mai rămân numai *trei jirebii* a unui răzaș a Diaconului» (Ibid. pag. 715);

Pentru Muntenia constatăm acelaș lucru: 1604 «Și iar a cumpărat Pătru Armașul moșie în Fărcă-

vedem că alcătuirile lor prezintau mai mult caracterele comunismului de familie (*zadruga*) și prea puțin pe ale comunismului de sat. Unii autori cred chiar că la ramura Jugo-Slavă comunismul de sat a fost necunoscut ¹⁾. Prin urmare proprietatea indiviză la Români conviețuitori cu Slavii nu se datorește acestora din urmă. În comunismul ambelor popoare găsim cel mult identitatea unora din formele lor exterioare, cum eră de pildă indiviziunea de fapt asupra pământului nearabil, care și la Slavi putea fi obiectul posesiunii mai multor *zadrugi*. De altfel popoarele n'au nevoie la începuturile lor, de legislatori prudenți sau de contagium de ale celorlalte popoare conviețuitoare ori învecinate, pentru a-și croi o formă de viață, ce convine cea mai bine împrejurărilor în cari sunt ursite să se desvolte ²⁾. Evo-

șești de la Stanciu 6 *delnițe* cu 7500 asprii gata... etc.» («Gorjul istoric și pitoresc» de Al. Ștefulescu. Târgu-Jiului 1904, pag. 210);

1638. Niște moșneni din Vlădești (Muscel) își vând ocinile și vecinii lor, fiecare ocină având *trei delnițe* și doi vecini pe ea. (I. Bogdan—«Despre cnejii Români», extras din «Analele Acad. Române», pag. 28);

1624. Alex.-Vodă (Cuconul). Se întăresc lui Drăghici Poselnicul schimburile mai multor părți de moșie cu frate-său Dragomir «și iarăși partea lui Dragomir *cinci delnițe*» (Tocileseu—«Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie», 1884). Atât *delnițele* cât și jireabiile erau unități de suprafață absolut variabile în mărime dela un sat la altul.

¹⁾ Novakovici—«Selo» (satul) pag. 16; Drag. Novakovici—«La Zadruga», pag. 21.

²⁾ «Dans de circonstances semblables, les institutions sont nées et on vécu partout d'une manière semblable». (Darestes—«Nouvelles Etudes», II, 356).

luțiunea regimului fonciar, care nu e decât fața cea mai întinsă și mai însemnată a evoluțiunii unui popor. e mai curând supusă condițiilor solului și climei, tehnicei agricole, densității populațiunii, religiei, instituțiilor sociale, sau mai bine zis lipsei de asemenea instituții, decât influenței popoarelor conviețuitoare.

Dacă asupra începuturilor regimului nostru fonciar Slavii n'au avut o influență determinătoare, să vedem cât de mult datorează influenței lor netăgăduite organizarea politică și administrativă a Românilor până la întemeierea principatelor,— pe care organizare, din lipsă de izvoare directe, n'o cunoaștem însă decât hipotetic.

Deși, după părerea foarte judicioasă a d-lui Onciul ¹⁾, cneziatele și voievodatele la Români sunt fărâmatări din I-iul și II-lea imperiu bulgăresc, ne aflăm totuș în fața unei unice influențe slavone, pentru că Bulgarii n'au venit în atingere directă cu poporul român, decât după ce se slavizaseră cu desăvârșire ²⁾. Astfel, fără a mai distinge între Slavi și Bulgari, putem presupune și la Români o organizație identică cu a celor două popoare conviețuitoare cu dânșii.

¹⁾ D. Onciul «Românii din Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor»; Radu Negru și orig. Țării-românești, în «Convorbiri Literare», XXIV—XXVI.

²⁾ «Prin urmare, când e vorba de Bulgari ca popor istoric, nu avem a face cu oardele finice, cari se așezară între Sclavinii peninsulei Balcanului, ci cu însuș poporul Sclavinilor, care desnaționalizase pe năvălitori, al căror sânge păstrat mai ales în familiile nobile, se pierdă în curând în masa popoului slav. De aceea înrăurirea acestui element asupra Românilor nu este decât reinnoirea înrăuririi slave, deși cu un caracter cu totul deosebit» (Xenopol-Op. cit.).

S. Radovici.—*Origina Moșnenilor și Răzeșilor*

Ei trebuie să fi trăit, ca și acele popoare, în clanuri puternice, cari aveau în fruntea lor câte un *cneaz* ¹⁾, judecător sătesc ales probabil pe viață dintre frunțașii sau bătrânii satului ²⁾. Uneori autoritatea lor se întindea chiar peste teritorii mai întinse, cum ne apar în diplomele regelui maghiar Bela IV (1247) cnejii Ioan și Farcaș. Peste mai mulți cneji eră un voievod, care judecă litigiile dintre dâșii și îi conducea în întreprinderi războinice. În timpul imigrațiunii Cumanilor și Pecenegilor, mai în urmă sub dominațiunea Tătarilor și în fine sub supremația Ungurilor, cari alungă pe Tătari în sec. XIV, așezările românești devenind tributare acestor popoare, nu putură să se înjghebeze într'o viață de Stat, în schimb instituțiunea cnejilor nu putu de cât să câștige sub aceste dominațiuni. Ei deveniră și agenții fiscali direct răspunzători, câștigând în schimb scutiri și foloase, iar față de satele lor această însărcinare nu putu decât să le mărească considerabil autoritatea ³⁾.

Asupra originii cneziatelor, d-l Ioan Bogdan, în savanta sa monografie «Despre Cnejii Români», crede că ne aflăm numai în fața unor cuvinte slave supra-puse celor românești, pe când instituțiunea în sine nu e de origină slavă; că Ro-

¹⁾ Cnejii din Țara-românească și Moldova nu sunt o instituție adusă din Ungaria de descălecătorii țărilor, cum au susținut unii istorici; ei sunt în regiunile din ostul și sudul Carpaților tot așa de vechi cum sunt și cei din lăuntru lor. (Vezi pentru aceasta I. Bogdan-Op. cit., pag. 21 și nota).

²⁾ I. Bogdan-«Cultura veche română», conferință; «Despre cnejii români, pag. 30».

³⁾ «Constituerunt canesios, id est balivos, qui justitiam facerent» Rogerius-«Carmen miserabile», cap. 35.

mânii chiar înainte de venirea lor în atingere cu Slavii (în cursul sec. V—VI) și-au avut *judicii* lor de sat și *ducii* necesari în pregătirile și ciocnirile rășboinice. Cuvântul *cneaz*, pe care îl aflăm la Români în preziua fondării celor două principate și care la Slavi își pierduse semnificația primitivă (*dominus*, *princeps*, *regulus*), precum și cuvântul *vojevoda*, s'au suprapus acestor cuvinte de origină latină, menținându-se mai mult în limba cancelariei, decât în aceea a poporului.

Cercetarea instituțiunii cneziatelor, care au format o bază însemnată atât la întemeierea vieței de Stat prin discutatele «descălecători», cât și la prefacerea regimului fonciar, ce se produse odată cu această întemeiere, aruncă un crâmpei de lumină asupra multor fapte cari se pierd în întunecimile acelor timpuri. Trebuie să distingem însă caracterele cneziatelor în cele două faze deosebite ale lor :

Ca alcătuirii spontanee înainte de întemeierea țărilor și ca instituții cu totul deosebite de cele dintâiu și posterioare descălecării.

Acestea din urmă nu sunt decât niște creațiuni administrative, așa cum le găsim și la românii din țările împrejmuitoare, unde cnejii și cneziatele n'au îmbrăcat decât această din urmă formă ¹⁾. Pe când cele dintâiu, ca federațiuni

¹⁾ Astfel în *Serbia*, pe lângă proprietățile nobiliare (*baștina*), cari erau supuse regimului feodal și se confereau după uzul țării numai nobililor,—între aceștia fiind și mulți Români serbizați—, fiindcă numai nobilii, regele și bisericile puteau avea o plină proprietate (Novakovici,—Op. cit., pag. 45) mai găsim și posesiunile țăranilor Români, cari trăiau în sate sau cotune, puse sub ascultarea unui *cneaz* (în cotune *premi-kior*), funcționar sătesc ales de sat, care strângea dările, făcând

libere, recunoscând o dominațiune pro forma, aveau un caracter politic mult mai pronunțat, pe

poliția satului și judecă procesele mai puțin însemnate, adică aveau *judecia* satului. Intre el și sat nu erau numai legăturile dintre un administrator și administrații săi, ci și legături întinse de sânge, pentru că grupurile de Români cari apar în doc. localnice din sec. XIV și XV sunt mai toate numite după cnejii și premikiurii lor. (Vezi numeroase ex. în I. Bogdan—Op. cit., pagina 3).

Românii plugari stăpâneau pământul arabil pe jireabii (părți ereditare și egale), cnejii și premikiurii având un număr mai mare de jireabii, ca compensație a serviciilor administrative, iar izlazurile și restul pământului nearabil îl foloseau în indiviziune. Ei împlineau munci și angarii numeroase în profitul mănăstirilor și bisericilor, proprietarilor nobili și fiscului, reprezentați prin cnejii. Totuș ei nu trebuiesc socotiți ca simpli comuniști uzufructuari. Nici la Sârbii și Români cari posedau nobiliar nu găsim o proprietate perfectă, care cel puțin printr'o redevență neînsemnată adăugată la obligația serviciului militar să nu ne amintească urmele unui dominiu eminent al suveranității (conf. § 43, Zaconikul lui Dușan). Tributari erau toți, în virtutea aceluiaș principiu, cu singura deosebire a unei gradații între proprietatea țărănească și cea nobiliară (Vezi Nădejde, «Din vechiul drept român», pag. 90). Pentru date mai întinse, vezi Cartea de donație a uii Dușan în «Arhiva Ist.», pag. 82—137, cel mai prețios document privitor la poporul românesc din Serbia.

În *Ungaria*, în prediile castrelor regale, pe proprietățile clerului, nobililor și comunelor orășenești cnejii erau administratorii satelor în numele proprietarilor (Bogdan—Op. cit., pag. 4), strângând censul pământului, dijele și dările, între cari cea mai însemnată eră *quingagesima* «de singulis quinquaginta ovibus una ovis cum agne lo et una myora (sic)» (N. Densușianu—«Monum., p. Ist. Făgărașului») și judecători ai satelor.

Regii Ungariei, Voievozii și Vice-voievozii Transilvaniei comiții și castelanii castrelor regale începură să-și întrebuin-

care îl păstrează astfel până în preziua întemeierii Moldovei și Munteniei, când condițiunile

țeze cnejii și ca colonizatori, pe cari Hunfaly, Rethi, Bunytai, în șovinismul lor, vor să ne facă să-i privim ca samșari de slugi și lucrători ai proprietarilor unguri (Vezi Maior—Op. cit., pag. 33). Ei căpătară «jus kenesiatus», confirmarea în cneziatele existente sau dreptul de a întemeia altele, acordată «nostro perdurante beneplacito», sau chiar viager și cu facultatea transmiterii pe cale succesorală. Pe lângă o porțiune de pământ (*mansio*), mai mare decât a celorlalți săteni și pe cari o cultivau prin munca acestora, cnejii mai căpătau scutirea de censul pământului și quinquagesima, dreptul de a ține moară și un venit dela judecățile mai neînsemnate. (I. Bogdan—Ibid., pag. 6). Pe proprietățile nobililor, clerului, comunelor orășenești, situația cnezilor eră mai inferioară. Astfel ei nu aveau cnezatul ereditar, nici scutirea de *onus terrestralis*. În cursul sec. XIV și XV se produce o scindare în instituția cnezilor: O parte din ei, trecând la catolicism, sunt nobilizați, adică printr'o «nova donatio» primesc cneziatele lor «perpetuo et irrevocabiliter», înghițindu-se în noblimea maghiară. Românii rămân cu «kenezii comune» funcționari sătești salariați, de aceeaș condițiune juridică cu ceilalți, «iobagionales», pe cari îi administrau și sunt identici cu vilicii (birăii) ungurești și săsești. Numirea de cneaz, chinez, dispăre cu totul și sub această a doua excepțiune în cursul veacului al XVII-lea.

(Pentru «Valachorum communitas» dintre Drava și Sava, conf. Statutul lui Ferdinand al II-lea, în «Columna lui Traian», 1871).

În *Galiția* (districtele Sanok, Bjelcz, Sambor, Przemysl) sub influența dreptului polon, instituția cnezilor a luat o dezvoltare deosebită. Ei sunt *colonizatorii*, cărora li se concede de rege sau de magnați, înființarea de sate pe domeniile lor «in cruda radice jure valachico locandi», cari sate căpătau «libertatem tot annorum», adică scutiri de cari se bucurau chiar față de cnejii lor (Vezi «Arhiva Ist». I, pag. 117, Privilegiul dat de Sigism. August). Pentru aceste colonizări,

în cari se făcură aceste întemeieri și pe cari le vom cercetă în capitolul următor, le schimbă cu totul aspectele lor.

Întemeierea Statului moldovean și evoluția proprietății fonciare

Întemeierea Statului moldovean,—așa cum se cunoaște din faptele istorice stabilite până azi,—nefiind rezultatul unei mișcări naționale a poporului românesc și pe lângă aceasta fiind o imi-

neții erau răsplățiții cu dotația chinezatului, care pare a fi fost divizibil (Vezi «Columna lui Traian», II, Sigism. August. 1555), alienabil cu consimțământul regelui sau magnaților, ereditar (Vezi «Arhiva Ist.», IV, pag. 107, 111) sau cel puțin pe viață (Stadnicki—Materialuri pentru ist. coloniilor Române în Galiția, «Arhiva Ist.», IV). Această dotație constă în câteva lanuri (a circa 40 hectare), autoritatea jurisdicțională (Tadeu Czacki, crede că aceasta aparțineă bătrânilor satului), dreptul de moară, de cărciumă, de folosință liberă în apele și pădurile chinezatului. Mai luă ca provizion pentru osteneala lui $\frac{1}{3}$ din amenzi (cari nu reveneau comunității, cum crede Czacki), $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{6}$ din dări (censuri pecuniare, zeciuială din animale, *bellicalia*, care constă mai ales din caseos valachicos, cunița sau darea de jderi, etc. (Vezi Stadnicki, loc. cit.) și din dijmele ce dădeau sătenii pentru folosința lor în păduri, pășune, etc.

Claca (*labores*) pare a fi existat numai pe proprietățile particularilor, pe cele regești existând numai rareori câteva zile de muncă în favoarea cnejilor, pe lanurile acestora. Acești coloniști (cari nu erau totdeauna valachi deși privilegiile se dedeau jure valachico), ajung împreună cu restul țărânimii polone adscriși ai glebei în sec. XVI-lea.

Aceste date, rezumate pe cât ne-a fost posibil din studiile citate, ne pot servi în mod comparativ la deslușirea caracterelor cneziatului în Moldova și Țara românească.

grațiune cu totul dușmănoasă regilor maghiari, e foarte probabil să fi avut două consecințe deosebite între ele, asupra cneziatelor românești: O parte din cnejii autochtoni, cari ajutaseră pe Bogdan în respingerea regelui unguresc și de care voivodul maramureșian, urmat de prea puțini credincioși din voivodatul lui, aveă nevoie și în viitor, aceștia fiind singurul element de rezistență contra eventualelor expedițiuni maghiare, au fost confirmați în cneziaturile lor, transformându-li-se dominiul lor politic în proprietate privată, bine înțeles sub forma în care aceasta puteă există în concepția acelor vremuri. Ceilalți cnejii, cari luptaseră alături de Saaz, voivodul anterior credincios ungarilor și de regele Ludovic, care îi venise acestuia în ajutor, parte au pierit în lupte, parte au fugit peste munți cu rămășițele înfrânte ale ungarilor, sau au fost alungați din posesiunile lor de către Bogdan.

Cneziatele acestora, mult mai numeroase ca cele dintâiu, împreună cu hotarele târgurilor, cari aveau o organizație municipală după tipul german și anterioară descălecării, împreună cu braniștile și în general locurile pustii, cari erau foarte numeroase în acea epocă, au devenit *sate și locuri domnești*.

Din acestea Bogdan și succesorii lui încep a dăruî oștenilor viteji, cnejilor credincioși și oamenilor din anturajul lor ¹⁾. Caracterul acestor donațiuni îl vom vedeă în paginile următoare.

Pe cnejii nu-i mai vedem însă amintiți în do-

¹⁾ «Și au început Ioga-Vodă a dăruî ocine prin țară a voieni și buni ostași», zice Miron Costin, raportându-ne o tradiție asupra daniilor domnești, greșită de bună seamă în ce privește data. Iuga Coriatovici introduse titlurile scrise (ins-

cumente, decât tocmai în veacul al XV-lea, aproape exclusiv în sate domnești și fără a ni se pomeni de atribuțiunile lor, sau de condiția lor juridică în raport cu celelalte clase ale populației. În puținele documente dela sfârșitul veacului al XIV-lea nu se pomenește de ei ¹⁾. În cele din sec. XVI-lea sunt înlocuiți prin juzi, vătămani, mai târziu vornici și vornicei. Ce se petrecuse dar în mersul acestei instituțiuni până în pragul sec. XV-lea ?

Ni se pare admisibilă explicarea următoare: Cnejii autohtoni, întăriți în cneziațurile lor sub forma nouă a unui adevărat *beneficium*, au încetat de a mai purtă acest nume, astfel că la finele sec. XIV-lea, de când datează cele mai vechi documente, desuetudinea lui se desăvârșise. În schimb cuvântul a fost împrumutat în doc. pentru a numi funcționarii satelor domnești sau boerești, căpătând un înțeles identic cu cel de jude sau vătăman ²⁾. Numai sub această formă și niciodată ca proprietari dăruii sau confirmați, trebuie să înțelegem cnejii de cari se pomenește în doc. veacului al XV-lea (Amintirea lor în aceste documente se rărește paralel cu împuținarea satelor și moșiilor domnești). Altfel nici nu ne-am putea explica numeroasele donații de

trumenta probationis), cari nu erau decât niște confirmări ale unor posesiuni deja existente (cel mai vechiu datat doc. e din 3 Iunie 1374). De aci confuziunea cronicarului Miron Costin.

¹⁾ I. Bogdan-Op. cit., pag. 9.

²⁾ Vătăman (prescurtat vătav) e derivat de Hașdeu («Col. lui Traian» 1870 sub doc. din 1570) din amtmann = amman dans les Pays-bas = prévôt, bailli.

sate «unde este cneaz cutare» ¹⁾. Chiar când cnejii, juzii, etc., sunt amintiți în actele de danie așa cum îi cheamă pe nume, fără aceste atribute administrative, nu-i putem confundă cu boerii, stăpâni anteriori ai satelor, pentru că numele lor sunt neobișnuite la boieri ²⁾.

Numărul acestor cneji spori cu acel al cnejilor și vătămanilor, cari obținură dela domni dreptul de a înființa slobozii, câștigând în aceste sate prerogative identice cu cele pe cari le-am constatat la cnejii colonizatori din Galiția (v.

¹⁾ Iată câteva exemple: 1414 Alex.-Vv. dăruște slugii sale Panului Toader Pitic trei sate «..... iar al treilea sat pe Bârlad unde este cealaltă casă a lui și unde sunt Tamaș și Ivan cneji». (I. Bogdan-Op. cit., pag. 11);

1414 Alex.-Vv. dă lui Șandrul satul «Muntenii sutași unde iaste cneaz Litu și Șerban»;

1428 Alex.-Vv. dăruște lui Sinata mai multe sate «.....și (unul) pe Tutova unde este Cneagorsat (cneaz Orsat)». I. Bogdan-Ibid.

În vremurile acelea de organizare administrativă cu totul înapoiată, găsim multe sate cari nu purtau nici un nume și mențiunea funcționarului sătesc eră necesară tocmai spre a distinge satul. Găsim multe sate cu nume formate din numele foștilor cneji cu sufixele—eștii,—enii,—eanii, etc.

²⁾ 1434 Apr. 24. Ștefan-Vv. confirmă boerului Michail din Dorohoiu «.....satul unde a stat Petrișor.....satul de sub păduricea unde stă Dragomir.....satul unde a fost Cusear».

1436 Dec. 20. Acelaș confirmă popei Iuga pe Tutova două sate «unde este Miclea din Bahna și unde este Balan din Strâmba» (I. Bogdan-Op. cit., pag. 17 și 15);

Când se zice «unde a fost cutare», de asemeni fără atribute, credem că o parte se referă la cnejii autohtoni deposedați de Bogdan, însă cea mai mare parte sunt ultimii cneji ca funcționari domnești, căci în documentele ulterioare, confirmări ale celor dintâiu, nu se mai vorbește nimic despre ei. (Conf. și I. Nădeje—Op. cit., pag. 104).

nota pagina 17). Domnul dăruind din satele sale boierilor și mănăstirilor, cnejii, juzii și vătămanii au devenit funcționarii acestora în satele unde nu-și aveau reședința. Astfel, după ce cuvântul cneaz se opri la însemnarea de funcționar sătesc—așa cum am văzut că a însemnat întotdeauna la Români din Serbia și după primele începuturi de maghiarizare la cei din Transilvania,— către sfârșitul sec. XV-lea fu înlocuit cu vorniceii și vorniceii de sate, dispărând pentru totdeauna din actele publice, scrisorile private și chiar din amintirea Românilor moldoveni.

Înainte de a cercetă ce drepturi puteau avea atât cnejii confirmați în posesiunile lor și cari încetaseră de a se mai numi astfel, cât și ostașii, curtenii și mănăstirile, ce fură dăruite de succesorii lui Bogdan, asupra satelor pe cari le stăpâneau, să căutăm caracterul acestor drepturi la obârșia lor, adică pe când se aflau în patrimoniul aceluia, care le cedă prin dăruiri, domnitorul.

Deși întemeierea statului moldovean nu e consecința unei cuceriri prin arme, totuș, fie prin intuiția celor văzute peste munți de descălecători, fie că,—după cum observă foarte judicios d-l prof. Esmein ¹⁾—, feudalismul poate fi un tip general după care societățile omenești tind a se constitui și spontanat în mediuri determinate, constatăm existența unei organizațiuni feudale, deși denaturată în multe din amănuntele ei ²⁾, la începuturile vieții de Stat a Moldovei.

¹⁾ «Cours d'histoire du droit français», pag. 175, ed. 1907.

²⁾ Astfel titlurile nobiliare, cari erau legate în Apus de posesia pământurilor și se confereau odată cu ele, la noi sunt simple dregătorii de țară sau de curte; în locul dreptului se-

Astfel întregul teritoriu al țării fu considerat ca *dominium eminens* al domnitorului. În cele mai vechi acte de mutațiune a proprietății între particulari, găsim cuvintele stereotipe: «și au dat domniei mele un cal bun» cari nu sunt decât însăș expresia acestui dominiu ¹⁾.

De regulă proprietatea privată eră respectată, exercitarea acestui *dominium* mărginindu-se în perceperea unor asemenea taxe de mutațiune și în perceperea impozitelor, cari, în conformitate cu nedeosebirea ce există pe acele timpuri între tezaurul public și punga domnului, trebuie considerate ca niște dări recognitive ale dominiului său, lipsindu-se cu desăvârșire caracterul de afecțațiune la necesitățile poporului care le plăteă ²⁾.

nioral de a avea armată, la noi constatăm o obligație—de cele mai multe ori foarte împovărătoare—de a da oaste la nevoie și la cari erau supuse și satele în epoca oștirii naționale; nimeni altul afără de domn n'avea voie să țină oaste permanentă; Târgurile noastre n'au stat sub autoritatea seniorală ca orașele (*villes*) din Apusul feudal; dreptul de a percepe impozitele aparține exclusiv domnului și de obicei nu se concedă în întregime nici chiar mănăstirilor, cari cunoșteau liberalitatea domnească în cea mai întinsă a sa expresie, etc.

¹⁾ (Doc. 1490, Munt.) Vlad Țepeș, întărește o înfrățire, hotărînd ca, la caz de moartea unuia dintre înfrățiți, «să nu se vînză partea lui ci să treacă la cei rămași, dându-se domniei mele un cal bun». Acelaș întărind o vânzare (1483 «iar domniei mele dat-au un cal..... (Vezi «Arh. Istorică», I, 1, pag. 5, 37). Într'o altă confirmare de vânzare tot din sec. XV-lea: «..... și domnia mea a iertat darea de cal». (Al. Stefulescu-«Gorjul istoric și pitoresc», pag. 200).

²⁾ Se întâmplă însă uneori ca domnii să traducă acest dominiu într'o curată hrăpire. Avem un exemplu cu Mihnea Turcitul (22 Iunie 1581): «Apoi când au luat domnia mea

Tot pe principiul acestui *dominium eminens* domnul avea chiar o proprietate efectivă asupra unor bunuri de două categorii: bunuri ce erau de drept domnești și bunuri ce deveneau domnești, numai când anumite împrejurări îi permiteau să-și exercite dominiul său.

Cele dintâiu erau: *braniștile*¹⁾ și locurile «in pustietate» (mari întinderi de pământ necultivate și fără sate pe ele); *sloboziile*, așezări sătești încuviințate pe asemenea locuri, cari rămăneau în patrimoniul domnului, fiind administrate prin *cneji* (în a doua însemnare a cuvântului) și cari nu trebuiesc confundate cu încuviințările date particularilor «să și facă sat» pe moșiile lor, sau daniile în pustietate, determinate prin «cât va putea locui (atâtea) sate», «cât vor apuca să stăpânească indestul pentru (atâtea) sate»²⁾; în fine, satele cari țineau de ocolul sau de hotarul (moșia) târgurilor³⁾.

Cele din a doua categorie erau: satele și moșiile. În toată țara domniei mele moșiile a fi domnești și am o-rânduit domnia mea de s'au plătit, atunce au plătit și boi-arul domniei mele (log. Coresi) aceste toate mai sus zise părți de moșie, una cu câte 300 asprii de argint de către domnia mea». (Tim.-Cipariu-«Archiva p. Filologie și Istorie», p. 181, Blașiu, 1867).

¹⁾ *Braniște*, pe cari Melchisedec («Cron. Romanului», pag. 177) o derivă dela *brani* (luptă) adică loc unde a fost o luptă; Hasdeu o derivă dela *braniti* = a oprî, a apăra, deci loc rezervat pentru o anumită destinațiune.

²⁾ Vezi exemple în R. Rosetti-«Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova», I, pag. 110, 138.

³⁾ 1490. Ștefan Vv. «..... am întors și am supus și am lipit toate aceste sate și siliști mai sus numite către târgul nostru Vasluiul, să fie de ocol și să fie domniei mele uric cu tot venitul și fiilor... etc.», (Rosetti-Op. cit., pag. 137).

șiile luate dela particulari pentru comploturi sau uneltiri dușmănoase domniei (hielenie ¹⁾), pentru stricăciuni și pagube aduse lucrurilor publice ²⁾; ocinele părăsite ³⁾, moștenirile vacante ⁴⁾ și în fine răscumpărătorile ⁵⁾.

¹⁾ Iată câteva exemple: 1552, Petru-Rareș răscumpără cu 600 zloți dela neamul lui Păstrāv satul Birăeștii ce fusese confiscat de domnie din cauza conspirației lui Păstrāv, fost uriadnic de Huși și a fraților săi la 1524 (Melchisedec-«Cron. Romanului», I, sub data doc.); 1536, Ștefan Vv. confiscă satele lui Luca Arbore pentru vicieșug (Iorga-«Studii și Doc.», V, pag. 212); Radu dela Afumați confiscă moșia Poiana dela fiii lui Bilțu pentrucă pe când el respingea pe turci «fiii lui «Bilțu și cu alte slugi s'au sculat asupra capului răp. Radu-«Voievod și un tâlhar ca să fie domn anume Dragoslav Purcarul.....» (povestit într'un doc. 1579 Mihnea Vv., Ștefulescu-Op. cit., pag. 203); 1622, Ștefan Vv. (Tomșa) confiscă toate moșiile lui Balica Hatmanul, care și pierise în răboiu contra lui Tomșa și «toate moșiile li-au dat Ștefan Vodă Tomșa pre la mânăstiri și pre la alți străini». Radu-Mihnea (la data doc.) restituie însă aceste moșii familiei lui Balica «că iaste strămbătate făcută de Ștefan Vv. Tomșa, căci că Balica de au avut vreo greșală spre dânsul au plătit cu capul, iar nu au fost vinovate și moșiile lui să fie la străini». Acest act de dreptate e unic pentru acele vremuri, când confiscările deveniseră o legitimă consuetudine politică.

²⁾ 1546, Petru-Rareș hărăzește $\frac{1}{2}$ sat la Olteni pe Bârlad, Mitropoliei Romanului, pe care o confiscase Bogdan Vv. dela Dragoș «ce fu portariu din Cetatea Sucevei, pentrucă acel Dragoș Portariul stricase un tun de mult preț». (Melchisedec-Op. cit., pag. 170).

³⁾ 1685 — 1693, Cantemir Vv. hărăzește mai multe sate fiindcă stăpânii lor n'au vrut «să stea la ocinele părților lor și să-și tragă greul țării cum și alții, ci au fugit la Ocraina în țara Căzăcească» (Rosetti-Op. cit., pag. 139).

⁴⁾ 1618, Radu Vv. (Mihnea) hărăzește satul Șivița Condrei cămărașul «care acel sat a fost de mai înainte vreme a lui Ceacăr Grecul, însă dela el n'a rămas nimeni.....»;

1528, Petru Vv. (Rareș) hărăzește o siliște «care acea siliște a rămas Domnului dela Cernătoaia după moartea acesteia, negăsindu-i-se și neștiindu-se nici un neam al ei» (Rosetti-Ibid.).

⁵⁾ Vezi «Cron. Hușilor», pag. 12, Moșia Hușului, pe care s'a făcut târgul (Hușii), nu întârzie de a redeveni domnească prin răscumpărare.

Brașiștile și locurile pustii domnul nu le putea folosi decât numai colonizându-le pe seama sa, sau dăruindu-le particularilor pentru ași întemeia ei așezări sătești. Satele de ocoale, cele confiscate, răscumpărate, etc., le putea folosi și direct, administrându-le prin cnejii, juzii, vătămanii domnești. Folosința lui pe aceste domenii, pe lângă dările obișnuite cari priveau mai ales creșterea vitelor, albinelor, etc. și industriile derivate, constă din zeciuiala produselor pământului lucrat de săteni, zeciuiala pescăritului, etc.; apoi din venitul apelor (dreptul exclusiv de a avea moară) și din venitul cărciumilor, cari în vechiul nostru drept constituiau un monopol al proprietarului moșiei; aceste din urmă venituri, împreună cu prisoasele de pământ la capetele neregulate ale hotarului erau de obicei cedate cnejilor, juzilor, etc., pentru retribuirea osteneții lor, adică pentru *judecia* lor, cum e numită foarte just de d-l R. Rosetti (Op. cit.).

În cercul acestor drepturi se mărginește proprietatea efectivă a domnului. Ele nu puteau fi altele, nici mai întinse, nici mai numeroase și acelor *ayants-cause*, ca să le zicem astfel, cari erau hărăziți de domn, acesta nu le putea transmite mai mult decât avea el însuș. Astfel mănăstirile, cari realizau în favoarea lor liberalitățile domnești sub forma cea mai extinsă, aveau asupra satelor ce li se hărăzeau aceleași drepturi ca cele văzute mai sus ¹⁾. Acelaș lucru constatăm în satele dăruite curtenilor și ostașilor vrednici. Prin urmare, obiectul daniilor domnești constă din slujbele și veniturile ce datorau sa-

¹⁾ Vezi Melchisedec-Cron. Hușilor», pag. 1, 4, 9, 13, etc.

tele și niciodată din stăpânirea reală a pământului ¹⁾. În acest înțeles trebuie să luăm și formulele stereotipe ce se întâlnesc de obicei în actele de hărăzire: «dăm domnia mea slugii noastre..... satul..... cu tot vinitul din tot hotarul (adică moșia, conținătorul p. conținut») sau «să-i fie moșie ohabnică», «să-i fie uric» (în mâini, slav.), etc. ²⁾.

Ele îmbrăcau prin urmare, forma precisă a unor drepturi personale, un raport real neexistând decât între săteanul supus obligațiilor de mai sus și—impropriu vorbind—pământul locuit și muncit de dânsul. Dreptul lui de folosință, pe care îl vom constata mai târziu în pădurile și pășunile proprietărești, nu e decât o vie dovadă a acestui lucru.

Înainte de a urmări evoluția acestor hărăziri, care în urma unor transformări lente, dar totdeauna abuzive, a naturii drepturilor, au sfârșit prin a deveni o proprietate fonciară, ne vom opri asupra unei chestiuni care răsare în calea acestei expuneri: În multe documente întâlnim răzeși și moșneni cari își afirmă origina lor «den descălecată», «den descălecătoare», «de când iaste țara rumânească», etc. ³⁾. Aceasta ne-ar

¹⁾ Vezi I. Nădejde-Iarăși formarea marelui proprietăți la noi («Literatură și știință», II).

²⁾ Cuvintele moșie, ohabă, uric, etc., nu se aplicau numai la fundurile rurale, ci și la simple drepturi de uzufruct sau chiar la proprietatea mobilă. Astfel Moise Vv. (1529) întărește mănăstirii Tismana vama Calafatului «ca să le fie lor moșie ohabnică», de asemenea niște bălți cari «le sunt avere ohabnică și de moșie din zece pești unul». În multe documente găsim dăruindu-se cuiva rumâni, țigani «să-i fie de moșie». (Vezi Iorga-«Studii și Doc.», VII, pag. 315).

³⁾ N. Iorga-«Studii și Doc.», V, 489, VI, 459.

face să presupunem că în perioada descălecării, pe lângă proprietatea emanată dela domn sau confirmată de acesta, — dacă sub forma în care se prezintă o mai putem numi astfel, — a mai existat și mica proprietate a unei clase foarte numeroase de săteni liberi, care a fost respectată de domnii descălecători și de urmașii acestora, asemănându-se astfel cu alodurile din Apusul feodal.

Hipoteza aceasta am mai întâlnit-o și în altă parte (la pag. 14), înlăturând-o ca neconformă cu realitatea faptelor. Vom mai adăuga pe lângă cele spuse acolo, că expresiunile de mai sus, ca «den descălecată», etc., nu sunt întrebuințate decât în mod hiperbolic ¹⁾, pentru a exprima o posesie începută la o dată a cărei amintire se pierduse ²⁾.

Dar în sprijinul părerii pe care nu o credem admisibilă se aduce și un document ce pare de mare valoare: Anaforaua Obșteștii Adunări a Moldovei din 1817, «*pentru feliul proprietății în țară în vechime*» ³⁾. Obșteasca Adunare în motivarea răspunsului său la întrebarea dacă în vechime tot cuprinsul pământului Moldovei ar fi

¹⁾ Vezi Hasdeu-«Magnum Etymologicum Romaniae», sub cuv. *Bastina*, pag. 2673 urm.

²⁾ Alte expresii întâlnite în documente sunt și mai lămuritoare asupra înțelesului pe care îl proferăm. Astfel Alex.-cel-Bun (1407, «Cronica Hușilor» sub 184) întărește două sate pe vechile lor hotare «ca din veacul veciei»; Ștefan Vv. (Ibid. sub 1464) confirmă Mușei Pania Panului Pentelea și fiilor ei un sat cu hotarele lui «pe unde au apucat din veacul veciei», ceea ce nu poate însemna decât consfințirea unei posesiuni imemorale.

³⁾ In «Magasinul Ist.», tom. II, pag. 250 urm.

fost domnesc, ș. a., afirmă că «fericitul întru po-
«menire Domn bătrânul Alexandru-Vv.-cel-Bun,
«ce au domnit la anii 6936 vrând a înzestră
«mănăstirile sale Bistrița și Probota, au kumpă-
«rat moșii din ținutul Neamțului—din ținutul
«Sucevii—din ținutul Iașii—de peste Prut, dela
«codrii Bâcului și de prin alte ținuturi de pe la
«stăpânii moșinași ce prin strămoșasca stăpânire
«le-au avut».

Prin urmare, dela Dragoș (pe care anaforaua
il socotește intemeietorul țării) și până la Alexan-
dru-cel-Bun, nefiind decât 50 de ani, cum ar fi
putut vorbi acesta de o «strămoșască stăpâ-
nire»?

Pentru a răspunde la această obiecțiune, tre-
buie să observăm că anaforaua nu citează nici
un hrisov dela Alex.-cel-Bun și nici nu ne spune
că le-a văzut Adunarea. Prin urmare, afirmațiu-
nea Obșteștei Adunări pornește din propriile sale
cunoștințe istorice. Or, dacă savanți pentru vre-
murile lor ca Miron Costin, Dumitru Cantemir,
ș. a., nu pot inspira autenticitatea afirmațiunilor
lor, decât cel mult pentru lucrurile văzute și
trăite de dânsii, cum am putea crede că această
Obștească Adunare să aibe în sânul ei așa de
strașnici cunosători ai trecutului nostru, încât
fapte petrecute cu 500 de ani în urmă, să poată
fi precizate, într'o epocă când dragostea de tre-
cut nu se invocă decât spre a legitimă o rutină
împotrivoitoare prefacerilor salutare, când docu-
mentele din cari se putea cercetă acest trecut
putrezeau în mucegaiul mănăstirilor sau risipite
pe la particularii neștiutori de valoarea lor, când
spiritul critic în accepțiunea lui modernă, eră
foarte slab la puținii oameni cu carte din acea
vreme?

Anaforaua nu e însă o rea carte de judecată. Ea face o bună și luminată dreptate în speța ce e chemată să rezolve, adică pretențiunea boierului Iordachi Roset biv vel vistiernic asupra moșiilor locuitorilor Vrânceni. E cu totul just că aceștia erau proprietari ab initio pe moșiile nedăruite lor de nimeni, deși le lipseau acte doveditoare altele decât zapisele lor private; că prin urmare, în epoca descălecării pământul Moldovei nu fusese în tot cuprinsul lui domnesc, sau păstrat de particulari numai prin confirmarea domnească. Mai existau atunci câteva regiuni cari, din cauza situației locului și a ocupațiunii locuitorilor, fură neatinse de dominiul domnesc, respectându-li-se stăpânirea și organizarea lor firească. Acestea erau cele trei republici țărănești, cum le numește Cantemir în «Descrierea Moldovei» («deși nu sunt nobili, nu sunt supuși nici unui boiaru»), *Vrancea*, ale cărei sate ocupau toată partea muntoasă dintre Milcov și Putna, *Câmpulungul*, alcătuit din 15 sate și situat în vechiul district al Sucevei și *Tigheciul*, cuprinzând codrii seculari și foarte întinși, cu același nume, din S. Basarabiei.

I. Locuitorii Vrancei, ocupându-se exclusiv cu păstoria, plăteau numai dijma oilor și dădeau un contingent de ostași. Satele lor stăpâneau 21 de munți în indiviziune, pe cari și i-au împărțit la 1817, rămânând și atunci trei din ei proprietate indiviză a satelor cari îi dobândiseră în partea lor. La 1803 C. Ipsilante dăruî Vrancea boierului Iordache Ruset și Alex. Moruzi confirmă această hărăzire (Vezi «Uricarul», tom. II, 1.). Tocmai în 1814 izbutiră locuitorii Vrânceni să li se recunoască că pământul nu e domnesc, «ci dintru în

vechime drepte moșteniri a răzeșilor Vrânceni». Dar Iordache Ruset, fără să se dea bătut, apelează în 1817 această hotărîre și Obșteasca Adunare, sesizată a-și da avizul, la alegațiunea acestuia că Vrâncenii nu aveau titluri de probațiune a proprietății lor ¹⁾, îi opune între altele și următorul argument: «..... că au avut a lor loc
«de baștină și n'a fost de trebuință a li se cere
«acest feliu de scrisori spre dovedirea stăpînirii
«lor din veci, fiind destulă dovadă în îndelun-
«gata și pașnica lor stăpînire,—când dacă ar
«rămâne a li se cere asemenea scrisori de pe
«la moșinașii de toată starea nici o a miea parte
«n'ar rămâne moșii cu asemenea urice de danie
«și toate celelalte s'ar luă domnești».

II. Câmpulungenii aveau față de domnie următoarele îndatoriri: plăteau un bir pe care îl fixau la venirea Domnului în scaun, acesta nepuțându-l majora în cursul domniei; dădeau zeciuială din oi, făceau straje pe fruntarile dinspre Ungaria și dădeau contingent în oștirea țării ²⁾.

La 1777 cu ocaziunea anexării Bucovinei, cele mai multe sate ale Câmpulungenilor trec sub Austria, însă Dorna și încă câteva (vreo trei mii de suflete) rămân pe pământul Moldovei. La 1800 Constantin Ipsilante puse stăpînire pe aceste sate, dăruindu-le fiului său, apoi ajunseră prin cumpărătoare în mâinile Bălșeștilor. Fiindcă aceștia nu se puteau folosi de sate, din cauza

¹⁾ «..... pentru că danie nu poate să fie fără ființa scrisorilor, intru care să se cuprindă în scris atât numele celui ce-au primit dania, cât și cuvântul pentru care s'au făcut. («Magas. Ist.», loc. cit.)

²⁾ I. Nădejde-«Din vechiul drept român», pag. 116—119.

impotrivirii Câmpulungenilor ¹⁾, Mihaiu Sturza hotărî să-și răscumpere ei satele cu 12.000 galbeni și le împrumută chiar vadeaua (rata) întâia.

III. In fine Tighecenii sau Codrenii plăteau o dare neînsemnată și slujeau între călărași, creindu-și o faimă neîntrecută.

Atât Vrâncenii cât și Câmpulungenii și Tighecenii păstrau deplina proprietate asupra munților sau codrilor lor. Ei au avut în totdeauna dreptul propriei judecări, n'au fost impilați de deșugubinari și dăbilarii domnești—groaza satelor—, nici potopiți de impozitele excesive cari au bântuit restul Moldovei în nenumărate rânduri. Ei n'au fost obiectul hărăzirilor domnești decât în sec. XIX-lea, când deposedarea abuzivă a Domnilor mai sus citați nici n'a putut dăinui mai mult de o decenie, două, de ani, și Vrâncenii s'au văzut reintregrați în cele din urmă în posesiunile lor seculare.

1) «Satele Dornii în munții Carpați, mai bine de trei mii de suflete cari din vreme nepovestită bucurându-se în pace de această proprietate au fost desbrăcați de dânsa de către Domnul C. Ipsilanti la 1800 puind așa stăpânire pe aceste sate, sub pricinuire că se află o domenie cuvenită a țării, Domnul Ipsilant a făcut-o danie fiului său, mai pe urmă această moșie prin deosebite tocmele a trecut cu preț de 80.000 lei în stăpânirea familiei Bălșești, care sub toate ocârmuirile ce s'au petrecut în Moldova în curgere de treizeci de ani, au cerut în zadar stăpânirea ei, din pricina statornicei împotriviri a locuitorilor acelor părți, cari bizuindu-se într'o stăpânire necurmată de multe veacuri și în poziția lor prin munți i potece nestrăbătute, s'au ținut în stăpânirea propriietății lor, iar îndată după numirea Domnului, frații Bălșești au cerut întrebuițarea armatei pentru a scoate din stăpânire pe aceste trei mii de suflete.... etc.». Vezi «Uricarul», tom. IX-lea, pag. 8).

În vreme ce în restul țării, începând dela descălecare, se petreceau în proprietatea fonciară transformări ce tindeau a-i schimba fața cu desăvârșire și pe cari le vom arăta în capitolul următor, ei au rămas în tot cursul acestor transformări neatinși, folosindu-și în indiviziune munții și pădurile, deștelinând luminișurile lor pentru o agricultură mărginită la trebuințele casnice, nedând nici o dijmă din bunurile lor, afară de ze-ciuiala oilor.

Proprietatea acestor comuniști prezintă toate caracterele juridice ale moșnenilor și răzeșilor, cu singura deosebire a unui accentuat comunism de sat; origina lor e însă *cu totul deosebită* de a acestora. Tocmai faptul că ei nu puteau arăta acte domnești de danie sau de confirmare, pe când răzeșii propriu ziși, posteriori acestora ca origină, sunt caracterizați de sarcasmul poporan ca având

Un petic de moșie
Și-un sac de hârtie.

adică pe acte de danie, nenumărate încă de confirmări domnești, etc., luminează viu această deosebire de origină. *Vrâncenii, Câmpulungeni și Thighecenii sunt și ei răzeși; sunt însă singurii răzeși comuniști ab initio*, de aceea origina lor nefiind tot una cu aceea a marei pături sociale care apare mai târziu sub această numire, facem din ei o clasă aparte, numindu-i *răzeși originari* în ce privește proprietatea lor.

Evoluția hărăzirilor domnești și origina răzeșilor

Am văzut mai sus în ce constă obiectul hărăzirilor domnești. Ele erau mai în totdeauna în

favoarea «voinicilor cari făceau vitejii la oști»¹⁾, mănăstirilor sau boierilor dregători, ca răsplătiri pentru serviciile lor²⁾, cuvinte de multe ori fictive pentru a ascunde alte motive, cum erau d. p. hărăzirile interesate³⁾. Dacă cel care se făcuse vrednic de o hărăzire pierdea înainte de a o dobândi, de obicei Domnul dăruia pe moștenitorii lui⁴⁾.

Incepând din veacul XV-lea fundurile domnești se răresc însă cu desăvârșire și Domnii sunt nevoiți să cumpere dela particulari sau să apuce calea mai scurtă a deposedărilor, pentru a face hărăziri devotaților lor⁵⁾. De aceea și hărăzirile

¹⁾ Gr. Urechă—«Letopis.», I, 136.

²⁾ 1432. Domnii Ilie și Ștefan, dau lui Pan Moisa, dvornicul de gloată și fratelui său Pan Toader Spătariul, *răsplătire pentru serviciile lor* satul «cu numele Brădiceștii pe Crasna, unde au fost Albu și Bradic» (cneji domnești); Melchisedec—«Cron. Hușilor», sub data doc.: 1502 Fevr. 17, Ștefan Vv. dă și întărește nepoților lui Mihăilă Grămăticul «a loru-și dreaptă ocină și *câștigare din slujbă* a moșului lor Mihăilă Grămăticul..... un sat anume Murgocenii unde a fost cneaz Ivan și cătunul lor unde a fost Torontăi și pe Turia Bășenii unde a fost Bașa..... etc». («Foaia soc. Românismul»).

³⁾ «Alexandru Vodă cu mila lui D-zeu, Domnul țării Moldovii, dăm slugelor noastre Stoica vătafu, Banul stolnicelu, «Vlaicul moșul (mai urmează ș. a.) o poiană în locul ce se numește Dumbouvița..... *care toți au dat Domniei mele 30 boi sănătoși și doi cai buni*, încât să le fie dela noi acest loc («Arhiva Ist.», I, 1). În alte doc. asemenea hărăziri-vânzări iau forma precisă a vânzării, prin echivalența desăvârșită a prețului.

⁴⁾ Un exemplu, Iorga—«Studii și Doc.», V, pag. 19, data 1631; Vezi și poezia «Răzașul» de G. Tăut în «Ateneul Român», Iași 1861.

⁵⁾ Giurgea Sinescul și cu frații lui vând «un sat la Cărligătura anume Sineștii, unde a fost casa lui Ion a moșului

devin din ce mai rare. Cele mai multe doc. pe cari la prima vedere le-am luà ca atare, nu sunt decât confirmări ale unor mutațiuni de proprietate între particulari; confirmări în urma partagiilor, litigiilor și pretențiunilor de proprietate rezolvate de Domn ¹⁾; confirmări cerute de particulari din cauza nesiguranței și foarte obișnuitei violabilități a proprietății sau din cauza pierderii documentelor anterioare cu ocaziunea războaielor și turburărilor pustiitoare. Acest ultim amănunt ne arată sub o admirabilă lumină persoana străbunilor noștrii: Purtând veșnic la sânul lor documentele moșiei ce le erà atât de dragă, purtând în orice vreme în mâna lor vâncioasă paloșul greoiu, se întâmplă adeseori ca ei să piară, împreună cu aceste documente cuprinzătoare de stăpânirile lor.

Toate aceste confirmări se pot ușor deosebi de hărăziri, pentrucă le vedem făcute pentru sate și moșii unde cei ce le dobândesc «își au

lor și a Stanciului a tatului lor» *chiar lui Ștefan-cel-Mare pe 200 zloți tătărești. 7009 (1500) Dek. 14 (Ghibănescu—«Surențe și Izvoade», pag. 53-6, tom. I); Ștefan Vv. cumpără dela Mihul fratele Iacușului și Giurgea fratele lui Ivan, etc. satul Negoieștii; dela nepoții lui Puiul Plosariul $\frac{1}{2}$ din satul Gostilești; dela Ileana fata Nekitei fratele Costei Andronik două sate ce sunt pe Moldova, etc. («Cronica Romanului», I, p. 143).*

¹⁾ 1400. Alex.-cel-Bun dă lui Stroe și Ivan două sate pe Tăzlău, însă un sat numai lui Stroe. Aci, după cum observă și d-l R. Rosetti («Pământul, sătenii», etc. pag. 136) nu e decât un partaj efectuat după tații respectivi, frații fiind numai uterini; Vezi și «Surențe și Izvoade» (I, pag. 1), unde Alex. Vodă (1410) după ce «au dat» lui Șoldan Petru și femeii lui și copiilor lui și fratelui lui anume Miclouș un sat pe Șomuz «dă» numai lui Șoldan și familii lui un sat la Movila Găunoasă «în care Miclouș să nu aibă parte».

casa lor» sau li se dăruiește «otcina lor», «partea lor toată câtă se va alege», etc. ¹⁾.

Am văzut mai sus cum Domnul hărăzeă sau din satele sale «cu tot hotarul pe unde din veci s'au pomenit» și determinate după enejii domnești ce locuiau în ele, sau din siliștele și locurile pustii, determinate prin «cât va puteă locui (unul sau mai multe) sate». Atât cele dintâiu, prin cari se subînțelegeă nu numai vatra sau șezutul satului, ci și pământul arabil necesar hranei locuitorilor, împreună cu pădurea, pășunile, etc., corespunzătoare (hotarul satului), cât și cele din urmă nu reprezentau domenii întinse, din cauza numărului foarte restrâns de locuitori în cele existente și greutatea de a adună un număr considerabil în cele încuviințate a se alcătui ²⁾.

Am văzut cum la început drepturile stăpânilor asupra acestor sate, mărginindu-se în niște ra-

¹⁾ 1432. Ilie Vv. dăruiește lui Mihail Crăstian $\frac{1}{2}$ din Crăstiannești, *partea lui*, cu hotarele vechi; 1446. Ștefan Vv. hărăzește lui Ostapco, Ogorileu un sat, *otcina lui* pe Răut, *unde au fost casa lui* (Rosetti—Op. cit., pag. 135).

²⁾ 1436. Ilie și Ștefan Vv. hărăzesc un sat «unde este Ilieș, *amândouă judeciile*»; 1487. Ștefan Vv. confirmă vânzarea unui sat pe Bârlad «*amândouă judeciile*» (Bogdan—Op. cit., pag. 12), etc. Răposatul episcop Melchisedec interpretând aceste cuvinte credeă că e vorba de județe, despărțăminte administrative, adică satele acestea erau situate pe limită a două județe. Adevărata interpretare e că judeciile însemnau părți de sat (jud. fiind divizibile). Astfel un doc. din 1435 zice «amândouă părțile de județ», iar cel anterior relativ la confirmarea aceloraș stăpâniri ziceă: «amândouă părțile de sat» (citât de R. Rosetti după Ulianitzki în «Clasele agricole în Moldova», «Revista nouă», 1888).

porturi personale cu locuitorii, îmbrăceau mai mult forma unei judecii decât a unei proprietăți¹⁾.

Aceste judecii erau inalienabile. Urmele acestei inalienabilități le găsim în doc. epocelor ulterioare, când judeciile deveniseră de regulă alienabile, însă prin dispoziție contrară Domnul putea stabili această inalienabilitate²⁾.

O chestiune discutată e caracterul viager sau perpetuu al acestor stăpâniri. Erau ele concepute pe viața titularului sau și mai restrâns pe aceea a Domnului care le hărăzea, sau erau ereditare dintru'nceput?

D-l I. Nădejde crede că daniile erau făcute la început numai pe timpul domniei donatorului sau

¹⁾ D-l I. Bogdan cunoaște chiar un document (Op. cit., pagina 19) în care Domnul explică lămurit ce vrea să înțeleagă prin dăruirea unui sat: «Noi Ștefan Vv..... facem cunoscut..... că i-am dat acestui adevărat Jurj Atoc *un sat* pe sărata în sus, unde este judec Făt și Ilie, *ca să-i fie lui judecia uric*. Tot așa să le fie și copiilor lui și fraților lui și nepoților lui..... etc. (8 Oct. 1434).

²⁾ Vlad Călugărul (1485) întărind lui Danciu cu ai lui satul Iași cumpărat dela Șişman din Curte «să le fie moșie și ohabă și orcui dintre ei s'ar întâmplă moarte mai întâiu moșia să fie a celor rămași și între dânsii vânzător să nu fie»—(Ghibănescu—«Surete și Izvoade», vol. I, pag. 288); 1490 Vlad Țepeș întărind o înfrățire hotărâște ca: «oreui din ei se va prileji a muri mai înainte de ceilalți să nu se vândă partea lui, ci să treacă la cei rămași, dându-se Domniei mele un cal bun». («Arhiva Ist.», I, 1, pag. 5); 1483 Același întărind cumpărarea satului Topoștii lui Mihaiu cu fii și nepotul său dela un Manea, hotărâște: «și orcărui dintre ei s'ar întâmplă moarte mai întâiu moșia însă să nu se vândă, ci să treacă la cei rămași». (Ibid., pag. 37).

cel mult și a fiilor lui ¹⁾. Această prezumpțiune o face întemeindu-se pe o formulă stereotipă întâlnită în câteva documente de hărăzire ²⁾. Astfel doc. din 1494, Martie 16 ³⁾: «..... Pentru aceea «și Domnia mea și cu prea iubiții fii ai Domniei «mele Radu Voievod și Mircea, am dăruit a-
«cestea toate de mai sus scrise sf. mănăstiri (Bistrița)..... să-i fie întru moștenire ohabnică *în viața Domniei mele și în viața prea iubiților fii ai Domniei mele de mai sus ziși*». In alt doc. din 1424 Dan Vv. hărăzește mănăstirii Tismana «*în viața Domniei mele și a rudelor Domniei mele*».

Această ipoteză ni se pare inadmisibilă. Într'a-devăr, chiar în aceste doc. citim mai jos: «Incă iar și după moartea noastră pre cine va alege Domnul D-zeu a oblădui țara Ungro-Vlahiei, s'au dintr'al nostru rod al inemei, din fii Domniei mele, etc.», și în cel d'al doilea: «..... Căci cine va fi a stă Domn în urma mea și va voi să strice această întărire.... etc.». Cum rămâne atunci cu întăririle de mai sus pe timpul vieții fiilor sau rudelor? Credem că acele fraze stereotipe sunt numai niște simple formule de deferință sau de afecțiune către familia domnească. Cât pentru cei hărăziți nu întâlnim niciodată dăruirea limitată la viața lor, ci în totdeauna e făcută «fiilor și nepoților și strănepoților» celui hărăzit, «în veci», «în veacul vecilor», etc. ⁴⁾.

¹⁾ Iarăș formarea marelui proprietăți la noi, în «Literatură și Știință», vol. II.

²⁾ Deși documentele citate de d-sa sunt muntenești, ele pot fi primite ca izvoare și pentru Moldova, procesul proprietății fonciare fiind identic în cele două țări.

³⁾ Publicat în «Foaia Societății Românismul», I, pag. 156.

⁴⁾ 1432. Iliăș Vv. dăruiește jupănesei Matusița un sat pe Plotunița «ca să-i fie ei uric cu tot venitul și copiilor ei și

Tot astfel întăririle, pe cari stăpânii satelor au grija să le dobândească dela fiecare Domn, nu trebuiesc înțelese în sprijinul părerii d-lui Nădejde. Ele explică *nesiguranța* dreptului de proprietate (imprecațiunile în cari sfârșesc actele de hărăzire sunt tocmai dovada acestui lucru), iar nicidecum vreun caracter viager.¹⁾

Fiind ereditare și în acelaș timp divizibile, sub moștenitorii primilor stăpâni ai satelor, părțile lor de judecie (de sat) deveniră și alienabile. Atât vânzătorii cât și cumpărătorii acestor părți de sat apar în confirmările domnești respective mai în totdeauna în grupuri familiale.

Divizibilitatea judeciilor eră la început ideală, mărginindu-se în divizibilitatea veniturilor după numărul copărtașilor moștenitori de acelaș grad, însă această indiviziune nu putea dură mult. Indată ce acești copărtași își formau familia lor, adică deveneau «bătrâni», ei se despărțeau, unii vânzându-și părțile din satul moștenit pentru a-și întemeia sate aiurea ¹⁾, alții

nepoților ei și mamei ei Maria și fraților și copiilor ei și nepoților lor și strănepoților lor și răstrănăpoților..... etc.» («Rev. p. Istorie și Archeologie» 1894); 1423 Alex. Vv. întărește la doi frați două sate pe Rebricea «ca să-i fie uric cu tot venitul, lui și frate-său Moișă Filozoful și urmașilor». (Ghibănescu—«Surete și Izvoade», I, pag. 21); 1428 Alexandru-Vodă întărește lui Dadu și nepotului său Solomon satul Dădeștii «și copiilor lor și nepoților lor și strănepoților etc. (Idem—«Ispisoace și Zapise», vol. I, pag. 3).

¹⁾ Toader fiul lui Băloș vinde o bucată de pământ din hotarul Petreștilor a șasea parte ca să-și facă sat mai jos de pârăul Cornilor....., iar hotarul acestei bucăți de pământ să fie despre toate hotarele Petreștilor a șasea parte (doc. 1487 Ștef.-cel-Mare «Rev. p. Istorie și Archeologie», 1882).

rămânând pe părțile lor. Se întâmplă însă ca în urma primului partaj, fiindcă moștenitul stăpânise un număr de mai multe sate ¹⁾, să revie și fiecărui din copărtașii-moștenitori unul sau mai multe sate întregi ²⁾; astfel încât un al doilea și chiar un al treilea partaj între moștenitorii acestora, putea creea în sfârșit stăpâni inițiali pe părți din acelaș sat, adică bătrânii (în Muntenia moșii-mari).

E de observat că atât în doc. de partaj cât și în cele de înstrăinări ce cunoaștem din această epocă, nu se vorbește de gireabii, funii, etc. expresiuni de întindere ce apar în doc. de mai târziu. Aceasta e încă o dovadă că stăpânirea reală a pământului, chiar după introducerea alienabilității părților de sat, rămânea tot a locuitorilor satului, cari în tot timpul au stăpânit pământul arabil pe gireabilii, delnițe, etc., iar pădurea, fânețele ș. c. l. în indivizine. Descendenții «bătrânilor» satului trăiau în mijlocul acestor comuniști știindu-se coboritori din cutare bătrân, adică având drept de a dijmuî bucatele, fânețele, etc. ale comuniștilor de pe acea parte de sat, care căzuse odată autorului lor, împărțindu-și de asemeni și venitul morilor, cârciumilor, etc., ce căzuseră în bătrânul lor. (Bătrânii sunt precizați

¹⁾ Astfel un Mih. Stângaciul (1436) are 6 sate și mai multe locuri de pustiu pe Tutova; un Ivan Porcu (1448) 25 de sate (Rosetti — Op. cit., pag. 164); un Ignat Postelnicul (1451) are 20 de sate (Iorga — «Studii și Doc.», VII, pag. 284).

²⁾ 1480. Ștefan-Vodă întărește împărțeala ce-au făcut între ei Șteful Părcălab de Hotin și neamurile lui..... luându-și Șteful pe seama lui trei sate (Gh. Ghibănescu — «Ispisoace și Zapise», tom. I, pag. 25). Alte ori fiecare moștenitor luă câte o parte în toate satele moștenitului.

chiar pe moșie, ca întinzându-se «de pretutindeni partea despre răsărit», sau «despre apus», «partea din susul satului» sau «din josul satului», etc.).

De regulă diviziunea se opreă aici. Alteori vedem însă vorbindu-se de *bătrâni și moși-mici* (fii, moștenitorii celor mari), cari în limbajul documentelor înseamnă ultimii ascendenți dela cari a pornit indiviziunea unei grupe familiale întinse (ceată). Cât pentru expresiunile ce întâlnim în aceste doc., ca : «a patra parte din bătrânul cutare», ceea ce e tot una cu «a patra parte din a treia parte (bătrân) din satul cutare» etc., ele nu însemnează o diviziune teritorială ci o diviziune genealogică ¹⁾.

Stăpânii acestor petice din foastele judecii încep a deveni numeroși, ei sunt numiți *răzeși*, formând o clasă suprapusă de țărani liberi ²⁾ și devenind *proprietari*, în împrejurările următoare:

1) Despre acestea a se vedea mai pe larg la cap: Caracterele juridice ale codevălmășiilor moșnene și răzeșești din trecut.

2) Răzeșii schimbau adesea satele lor cu sate domnești (de ocolul târgurilor). Astfel într'o pără a Murgeștilor cu boierul Pelin Vist. ș. a. pentru satul Mihalciu de lângă târgul Cernăuților «murgeștii așa au răspuns lor înaintea Domniei mele cum acel sat Mihalciu le iaste lor schimbătură dela Ștefan Vv. Tomșa cu satul lor, cu Solka» (Ei aduc și jurători pentru a-și întări susținerile) «Arh. Ist.», II, pag. 230, doc. Gh. Ștefan 1656. Acest doc. ș. a. arată în mod evident că răzeșii erau o clasă suprapusă. Satele domnești pe cari le primeau ei în schimb nu puteau fi depopulate, cum nu erau nici cele lăsate de ei Domnului. Satele rămăneau pe hotarul lor și *schimbul se petrecea numai între Domni și răzeși*, cari își mutau așezările lor în satul dobândit prin acest schimb.

Deși trăind alături unii de alții, între locuitorii satelor și coborătorii primilor stăpâni se produsese pe nesimțite o diferențiere defavorabilă celor dintâiu. Pe când hărăziții și moștenitorii lor aveau grija de a căpăta la epoce scurte, confirmări de la fiecare Domn ce se perindă pe tronul țării,— reușind chiar să strecoare în ele denaturarea drepturilor lor inițiale, cum se întâmplase cu alienabilitatea judeciilor,—satele nu dobândiseră de nicăieri recunoașterea scrisă a dreptului lor asupra pământului pe cari îl cultivau și al cărui primi ocupanți erau, ci neincetate orânduiești de impozite și angarii sau vreo adresă domnească în care li se recomandă: «..... iar voi toți să aveți «a da ascultare boiarinului nostru ce mai sus «scriem (cel hărăzit sau confirmat) și de omul «său carele va trimite acolo întru tot ce vă va «da de învățătură» sau: «..... Deci viind Dum- «nealor mai sus arătați să aveți a le da ascu- «tare la toate cele ce va porunci după obiceiul «pământului, dându se din toate după obicei, din «tot hotar și cunoscându-i ca pe niște drepti «stăpâni mușinași ai voștrii.....», etc.

Totuș, lipsiți de hrisoavele cu grele peceti și încurcate grifonagii, aruncați în voia nevoilor și în nemila stăpânilor ca niște fi desavuați ai țării, acești săteni găseau o aripă de adăpostire în puternicul obicei al pământului. În conformitate cu el, satele îmbucătățite în bătrâni mari și mici, păstrau de fapt pământul pe cari se hrăneau, dând numai dijma cuvenită stăpânilor (care acum nu mai reprezintă retribuirea judeciei, ci censul pământului, adică se operase transformarea drepturilor personale pe cari le aveau la început stăpânii satelor în drepturi reale asupra hotarului

însuș); aveau dreptul de a stă în judecată ¹⁾; sătenii nu puteau fi strămutați de pe ocinele lor.

Acest din urmă drept nu s'ar fi întors în scurtă vreme chiar în potriva lor, prin așezământul lui Mihai-Viteazul în Țara românească și Miron Barnowski în Moldova ²⁾,—care legând pentru totdeauna de glebe cea mai numeroasă pătură țărănească, nu eră decât mărturisirea oficială a unei stări de lucruri germinată cu mult înainte, dacă o serie de împrejurări n'ar fi slăbit cu totul această persistență conștientă și voluntară a sătenilor pe ocinele lor.

Desele năvăliri ale popoarelor vecine și războaiele pustiitoare pe cari le suportă țara, luptele politice interne cari se dedeau pe acelaș câmp al sângelui și jafului, provocaseră o turburare adâncă în ordinea proprietății. Satele se pustiau foarte des. Hotare întregi rămâneau la dispoziția primilor ocupanți sau rămășiței restrânse a vechilor locuitori, cari ocupau acum în acel cap al moșiei ce li se părea mai roditor sau mai ușor de muncit. Pe de altă parte slo-

¹⁾ Satul Podolenii, dat de zestre Domniței Ruxanda fiica lui Ștefan Tomșa se plânge de impresurare din partea lui Dumitru Buhuș, megieș satului. Domnul le ordonă lor și vătămanului lor să dea scrisoare «ce aveți mărturie dela megieși pentru hotarul satului vostru». (Rosetti—«Cron. Bohotinului», «Analele Acad.» XXVIII). Sătenii din Podoleni satului Șt. Bou se judecă cu N. Buhuș pentru hotarul satului lor; Satul Buciumeni (domnesc) se judecă cu starița măn. Socola pentru hotarul monăst. (Iorga VI, 58);

²⁾ M. Barnowski, după ce convoacă divanul țării dă încuviințare călugărilor, boierilor de țară, mazililor, etc. «să aibă voe a-i lua și a-i aduce cu toate bucatele înapoi cine-și pe la locurile sale» (doc. din 1628. «Arh. Ist.», I, 1, pag. 175).

boziile domnești, prin condițiuni mai avantajoase îi atrăgeau și-i făceau să-și părăsească ocinele din strămoși. În aceste sate ei găseau pe cineva cu un drept mai vechiu decât al lor. Concepția aceasta, după prezumpțiunea judicioasă ce o face d-l R. Rosetti (op. cit.), se răspândi și printre locuitorii vechilor sate, căci nu ne-am putea explica recunoașterea tacită din parte-le a drepturilor stăpânilor, prin părăsirea moșiei, decât ca o urmare a pierderii conștiinței de temeinicia și vechimea dreptului lor asupra acestei moșii.

În special satele răzeșești, unde se mai adăugă împrejurarea că locuitorii trăiau sub atâtea zeci de stăpâni, cari își vedeau veniturile restrângându-se din ce în ce în raport cu creșterea numărului lor și căutau să și sporească pe calea împilărilor, dădeau cel mai însemnat număr de fugari, cari își părăseau ocinele lor pentru a-și căuta aiurea un traiu mai bun.

Având însă nevoie de brațe, stăpânii obținură așezămintele domnești de mai sus și îi întoarseră pe câți putură pe la ocinele lor, iar pe cei aflători atunci pe ocine îi împiedică de a se mai deschiră pe aiurea. Așa se creează *vecinii* (în Muntenia rumâni), în înțelesul degradant al cuvintelor ¹⁾.

¹⁾ Intrebuințarea cuvântului *vecin*, într'un înțeles deosebit, pare foarte veche, anterioară chiar descălecării, numind atunci alcătuirile libere de sate românești. E o strânsă analogie cu *vecinii* (*vecinii*, *vicus*) din Apusul medieval, cari nu însemnau decât proprietari liberi și comuniști (deși forma romană a proprietății câștigase pasul în Gallia, erau regiuni—foarte puține—unde forma germanică se conservase), exercitând retractul vecinal (Esmein—op. cit., pag. 88) și trăind în

Totuș încă sub acest nou regim al scrișilor glebei, fărămături din vechile lor drepturi, deși sub o față cu totul platonică, se mai păstrează o bună vreme. Astfel în actele vânzătoare de vecini sau rumâhi, ei nu puteau fi despărțiți de ocinele lor și numai prin abuzuri vedem mai târziu vecini rescumpărându se «însă numai capetele lor fără de moșie» ¹⁾. De asemenea când satele răzeșilor formau obiectul unei vânzări se înțelegea că proprietatea trece și dela vecinii cari se aflau pe răzeșiile lor ²⁾.

Cu timpul, aceste răzeșii deveniseră foarte numeroase pe hotarul aceluiaș sat, din cauza neîncetatei înmulțiri a coborîtorilor din bătrâni. După câteva generații stăpânitoare pro-indiviso se operau partajările după «spița neamului» și ale-

grupuri sătești (vicus), căci satul sau mai precis cotunul nu însemnă decât gruparea unor comuniști cari se credeau descendenții aceluiaș străbun.

1) Răzeșii cari se vindeau cu ocinele lor, fie celorlalți răzeși, fie boierilor megieși, vor spori din sec. XVII înainte clasa acestor vecini, cu cari nu trebuiesc confundați. N'avem însă nici indicațiuni temeinice, după cari să-i putem distinge pe unii de alții. Dreptul de răscumpărare cu ocina sau numai capul, nu ni se pare un indiciu sigur.

2) Uric din 1663 dela Dabija Vv. pentru o cumpărătură «dela Nastasia și dela ruda ei Lupa și dela Tudosia fata Soarei.... și dela toți oamenii lor» («Miron Costin, opere complete», ed. V. A. Urechia I, tab. cronol.); conf. «Columna», 1877, doc. XXIX din 1608. Intr'o vânzare de ocine cu vecinii, însăș aceștia figurează ca *adălmășari*. Vezi și nota Hasdeu eod. Intr'un doc. mai recent (1792 Munt.) vedem că un Ionichie Ieromonahul se adresează: «dumneavoastră vecinilor i moșteanilor ot Bărbătești i moș Tudore i etc.... am înțeles cum că aț luat boiari ca să vă hotărască moșia... etc.» (Ștefulescu—«Gorjul istoric și pitoresc», pag. 345);

gerea părților fiecărei familii. Astfel că ajungem a vedea, în urma acestor partajii, răzeșiile compuse din câteva delnițe, gireabii, etc. sau funii, pământuri (după cum procedaseră cu măsurătoarea boierii hotarnici), având pe ele un număr de abia 2—3 vecini sau și mai puțin ¹⁾.

Pe vecini îi vedem însă mai mult sau mai puțin corespunzători numărului gireabiilor, urmă evidentă a comunității de sat, care existase înainte de descălecarea țării și epoca hărăzirilor domnești.

Drepturile stăpânilor răzeși asupra răzeșiilor lor se mărgineau și acum în aceeași dijmă din bucatele vecinilor (dela reforma lui Mavrocordat unificați cu clăcașii), sătenilor liberi fără pământ și lăturașilor, ce se hrăneau pe aceste răzeșii; ²⁾ în

¹⁾ 1590. Frații Drăghici și Giurgea Post. cumpără între altele și partea unui moșean Dumitru cu *un vecin* pe ea anume Stoian («Rev. p. Istorie și Archeol.» 1882); «Și s'au aflat niște vecini *bătrâni* rămași dela Calapod și am socotit că să vini pre *doo părți trei vecini* (ante 1640 Rosetti—«Cron. Vascanilor»); 1638. O parte din megieșii satului Vlădeștii se vând împreună cu ocinele și cu vecinii lor, fiecare ocină având trei delnițe și *doi vecini* pe ea. La 1612 Radul-Mihnea confirmă aceste cumpărături (făcute în 1604) pe lângă cari se mai adăugaseră patru ocine mai mici, cu câte *un singur vecin* sau fără vecini (I. Bogdan—«Despre cneșii români», pag. 28); 1630—40. În Boldești pe 2¹/₂ părți se aflau trei vecini (Rosetti—«Cron. Vascanilor»).

²⁾ Vezi Carte împuternicitoare de a lua dijma de pe niște părți de răzeșie (1761, «Cron. Romanului»); Un răzeș «ia de a zecea fără de giudeț» («M. Costin», ed. V. A. Ureche tab. cronol. I, fără dată); «Și au stăpânit și au dijmuț acolo împreună cu alți răzeși» («Uricar» I, 267); răzeși ce iau de a zecea (Idem, IV, pag. 350); O donațiune a părții unui moș-

venitul cârciumilor, morilor, etc. și în clacă, care trebuie să fi fost foarte apăsătoare și brutală, de oarece vedem că în repetate rânduri stăpânirea hotărăște ca pe moșiile răzeșești claca să fie înlocuită prin bani ¹⁾.

Cea mai mare parte din clăcașii cari putuseră înfruntă impilările și nu fugiseră de voia lor de pe răzeșii, au fost treptat deposedați și alungați de stăpânii răzeși, cari sărăciseră acum mai de a bine ca ei ²⁾. Altfel nu ne-am putea explica faptul,

nean din Coteana «veri câtă se va alege și cu birul și cu birnicii» (1590, «Rev. p. Istorie și Archeol.», 1882): Poruncă domnească ca Ghiorghiuță Cugole să-și ia «de a dzece den tot ce va fi pre hotarul său a Ionășeștilor și den fân și den pâne și den tot ce a hi pe cel hotar» (1659, Iorga-- «Studii și Doc» V, p. 86); dijmuire «din stupi și din altele» (Ibid. pag. 99); Răzeși cari «au luat de a dzecie în sat în Borăști.....» (Iorga VI, pag. 21), etc. Pe răzeșii puteau fi și săteni liberi fără pământ (d-l Gădeiu, în «Contrib. la ist. țărănimei», îi numește după Fotino clăcași liberi, *ἐλευθεροί κλακασίδες* cari aveau o condiție juridică deosebită de aceea a vecinilor).

¹⁾ Astfel Primul așezământ pentru boieresc (Gr. Ghika 1766): «..... La satele răzeșești de se vor afla săteni fără moșii să nu se supere cu lucrul, ce să dee bani, precum s'au hotărît mai sus pentru aceste 12 rânduite zile de lucru.....» («Uricar» II, 217); Pontul Boierescului al lui Alex. Moruz (1805) hotărăște ca pe moșiile birnicilor răzeși «ce să plătească slujba lor în bani câte doi lei pe an» (Idem, II, pag. 126); de asemenea Reg. Organic prevede claca în bani, cu prețul ce va fi orânduit de către Obșteasca Adunare (art. 128, s. VII).

²⁾ «.... Că pe atunci nici un folos ca acela n'avea moșiile», cum spune doc. Plotuneștilor din 1807 (Vezi «Arhiva soc. din Iași» 1889: Istoria unei moșii), sau cum se zice în poezia poporană :

Arz-o focul răzeșie!

Credeam că-i a boierie

Și-i curată sărăcie!

că în pragul reformelor agrare din a doua jumătate a veacului trecut, găsim într'adevăr clasa răzeșilor stăpânind, după frământări seculare, răzeșiile lor sub forma micii și mijlociei proprietăți țărănești.

Astfel pe nesimțite, în tot cursul acestei evoluțiuni a hărăzirilor, pe care am încercat a o schița mai sus, se produse o transfuziune—ca s'o numim astfel—dela stăpâniți la stăpânitori a normelor juridice cari guvernaseră regimul fonciar dela prima vârstă a poporului român și cari norme nu începură să dispară decât din sec. XVIII încoace, lăsând urme posibile de studiat până în zilele noastre. Fășiile arabile divizate uniform în cuprinsul aceluiaș sat, dar diferite ca întindere dela un sat la altul, apa, pădurea sau muntele și fânețele, cari nu necesitau această diviziune, trecuseră odată cu primii lor ocupanți sub clasa suprapusă a noilor stăpâni; și după ce pătura celor dintâiu, intermediară între răzeși și pământ, fu desbrăcată pe nesimțite de drepturile ei și îndepărtată, rămăseră numai răzeșii și pământul, adică stăpânii și proprietatea, așa cum îi găsim în ziua de azi.

Recapitulând cele spuse până aci, credem că origina răzeșilor nu poate stă nici în împroprietărirea veteranilor romani pe solul Daciei, nici într'o mică proprietate alodială *ab initio* (pe care, afară de cele trei regiuni Vrancea, Câmpulungul și Tigheciul din cari am făcut o categorie aparte, nu o putem deduce din nici o mărturie serioasă a trecutului), *ci numai în evoluția hărăzirilor domnești dela judecie la proprietate* și în neîncetata sporire a descendenților celor hărăziți, paralelă cu neîncetata îmbucătățire, fie în abstract, fie de fapt după partagii, a acestor hărăziri.

Cu origina răzeșilor n'am terminat însă. Într'adevăr, ar rămâne încă inexplicabile două lucruri: 1° «Persistența numeroasă a răzeșilor până în ziua de azi, cu toată aservirea, ce părea fatală, a celor mai multe sate de răzeși și mai ales cu toată mănecătoria de răzeșii, care alcătui în sec. XVII și mai cu seamă în al XVIII, cele mai multe latifundii.

2° Afacerea la câmpie a unui număr mai mare de sate răzeșești decât la munte, unde se dezvoltaseră în timpuri mai vechi cele mai numeroase și mai caracteristice alcătuirii răzeșești ¹⁾.

Aceste două constatări ar rămâne fără tălmăcire, dacă nu am admite în trecut o alimentație continuă a clasei răzeșilor cu alte elemente sociale, mai ales în regiunea câmpiei. Aceste elemente erau mazilii și neamurile.

Mazilii erau coborîtorii numeroși ai unor boieri retrași din dregătorii, adică deveniți boieri de țară. Ei trăiau în mijlocul țăranilor, deosebindu-se de ei, pe lângă sistemul de impozit al cislei care nu li se aplică și prin dreptul de a fi judecați numai de Divanul domnesc ²⁾. Cei mai de frunte mazili alcătuiau neamurile (D-1 R. Rosetti crede că neamurile erau o clasă inferioară mazililor, op. cit. pag. 367); ele nu plăteau birul și unele impozite le plăteau boierește ³⁾.

¹⁾ Astfel la 1803 în distr. Suceava erau 9 moșii răzeșești, în Neamț 19, etc., pe când în Tecuci 51, în Putna 67, etc. (Condica Liuzilor, «Uricarul», VII—VIII).

²⁾ Între ei există o distincțiune de rang: «..... Pre mazilii din rândul de jos li-au pus dăjdiu ușoare», iar pe cei de rang superior «cari n'au încăput la boierii și la isprăvnicii și au fost în rândul veștilor boieri» C. Mavrocordat îi pune în slujbe și îi scutește de dări («Letopis», III, pag. 183).

³⁾ Xenopol—«Ist. Românilor», III, pag. 556, nota 29; V. A. Urechii—«Ist. Românilor», tom. I, 35.

Această coborîre a descendenților unor boieri în ultima clasă a țăranilor liberi-proprietari, se datorîște unor împrejurări politice. La origina ei nobilimea moldoveană nu aveã caracterul nobilimii feudale, adică titlurile erau totdeauna corespunzătoare unei însărcinări reale, unei dregătorii. Cu timpul însă, moșiile de hărăzit sleindu-se cu totul, pretențiunile nobilimii se concentrară asupra dregătoriilor; o disproporție imposibilă de împăcat se ivi atunci între ea și aceste dregătorii. Disproporția aceasta scindă nobilimea în partide grupate în jurul pretendenților la Tronul țării, prin isbânda căroră sperau să-și dobândească dregătoriile dorite, din cari partizanii fostului Domn sau al pretendentului învins erau îndepărtați (maziliți, mazili).

Astfel se creie o clasă de boieri disgrățiați, de boieri fără dregătorii, cari se retraseră pe moșiile lor, numindu-se boieri mazili sau boieri de țară. Avutul lor, ne mai putând spori prin artera aducătoare de bogății a dregătoriei pierdute, aflându-se încă și sub greutatea dăjdiilor de cari nu mai erau scutiți ¹⁾, se împărți și subîmpărți între moștenitori, cari cu timpul ajungeau într'o stare materială deopotrivă cu a celorlalți săteni. De asemeni identificarea lor sufletească cu aceștia se producea ușor, neexistând acea deosebire de mentalitate și fel de viață, care formează astăzi un șanț între boierime și țărani.

Astfel acești mazili, sau rămăneau în satele

¹⁾ Gh. Duca (1678) «au scos și el hârtii pe țară foarte mari și cumplite de grele și alți mazili erau tot închiși la Seimeni și puși în fiere» («Letopis», II, 21).

lor (aşa satul Moceştii-Buzău sunt urmaşii banului Udrea hărăzit de Mihaiu-Viteazul), unde stăpâneau miclele lor moşioare întocmai ca răzeşii şi moşnenii ¹⁾, sau se amestecau prin satele răzeşeşti, împrumutându-le şi lor mândria proverbială a unei origine pe care nu o puteau uita ²⁾.

Pătura de răzeşi o mai alimentau şi satele de vecini domneşti sau boiereşti cari isbuteau să-şi dobândească libertatea şi moşia prin răscumpărări ce întreceau în totdeauna preţul vânzării,

¹⁾ «Credincioşilor boierilor Domniei mele Mihalea biv-vel «Stolnicu Căndescul, i Părvan Vistierul, i Dragomir Căpitan, «i Iordache Cămărăşelul, i Radu Ceaşul za slujitorii, i Părvu Părcălabul, i Nicula Burducea, i altor moşneni şi părtaşi ai lor de moşie câţi se vor află şi cu feciorii lor câţi «D-zeu le va dărui, ca să aibă a ţineă şi a stăpâni a lor «bătrână şi dreaptă moşie ce se chiamă Moceştii ot jud. Buzău..... etc.» («Archiva soc. din Iaşi», I, pag. 118).

²⁾ Jeluirea lui «Ion Ghibanul mazâl pre răziaşi a lui» pentru că îi plătitise de o moarte de om şi ei nu-i întorseseră nimic. (Ghibănescu—«Surete şi Izvoade», I, 135, doc. din 7200 (1692 Maiu 24) ; La punerea în posesie a unui Coste Kirilovici în nişte părţi de moşie cumpărate dela diferite trunchiuri de răzeşi figurează ca martori : «Ioniţă Gaiantavu biv «Vtormed (?)..... Gheorghită Bodrug răzeş de Coşcodani i Ion «Coşcodan răzeş ot taz..... i Isac Gogul răzeş de Valea lui «Nistor şi dealul lui Cucută..... i Agapie Bulmaga căpitan «de răzeş ot taz, i Ianake Bulmaga căpitan de răzeşi ot «taz..... i Ioniţă Bulmaga mazil ot Sineşti şi Seret Ianake ot «Sineşti» (doc. 1781 Const. Dim. Moruz, «Arhiva soc. din Iaşi», III, pag. 549) ; Adeverinţă dela departamentul Pricinilor Străine (1817) «că numitul Al. Racoce au fost cunoscut în rânduiala mazililor de aice şi moşinas atât în moşia Carapeiu din Bucovina, cum şi în alţi moşi» (N. Iorga—«Studii şi Doc.», V, pag. 426).

sau foarte arareori prin liberalitatea stăpânilor *mortis causa* ¹⁾.

Aceste acte de generozitate ale stăpânilor au fost considerate de unii ca o origină a răzeșilor și moșnenilor, deși propriu vorbind nu poate fi vorba de origină ci de o reabilitare, căci cei ce-și dobândesc libertatea și moșia sunt foști moșneni și răzeși, sau cel puțin coboritori ai unor asemeni codevălmași.

Astfel într'un doc. relevat de Hasdeu în «Col. lui Traian» (1872, pag. 32) sub titlul «O căcuoană democratică dela începutul secolului XVII» vedem că o giupănească Boloșina, soția pitarului Dima, lasă satul Vălsăneștii chiar vecinilor satului ²⁾.

¹⁾ Vezi Rosetti — Op. cit., pag. 189, data 1619; «Col. lui Traian» pe 1872, pag. 32, data 1617; Vezi și un caz din Muntenia în Al. Ștefulescu — «Gorjul istoric și pit.», pagina 128—129: «..... Drept aceea aducându-și aminte jupân Stoica «Vistierul de multe scripturi sfinte cari sunt de folosul sufletului, deci au slobozit și au iertat acest de mai sus sat «și oamenii de vecinie cu toată moșia lor tot satul pretutindenea ca să le fie lor moșie și moștenire lor, feciorilor «lor, nepoților și strănepoților» (3 Maiu 1620, Gavril Moșghilă Vv.).

²⁾ «Din grația lui D-zeu Ion Alexandru Vodă..... dă Domnia mea această poruncă domnească satului Vălsăneștii, «*tuturor bătrânilor moșneni* (sic) de acolo ca să le fie lor delnițele și ocinele și hotarul și curătura și toate locurile lor..... «fiindcă acest sat fusese proprietatea giupănesei Boloșina, soția pitarului Dima și l-a fost ținut ea cu vecinii cu tot «până în zilele răposatului Radu Vv. Mihnea, în timpul căruia apropiindu-se ceasul de moarte al giupănesei B., căutat-a «ea dimpreună cu pit. D. că adică cine după moartea lor ar «putea să-i pomenească în loc de fii și fete». Se gândese întâiu să lase rudelor sau unei mănăstiri, dar găsind ei că

Hasdeu însoțește acest doc. de o notiță din care reținem aceste rânduri:

«Se credeă până acum în genere cum că așa numitele sate moșnenești au fost la noi toate de origină mai mult sau mai puțin ostășască, fie din periodul primitiv al legiunilor romane ¹⁾, fie din timpii mai moderni ai luptelor naționale de independență contra ungarilor și păgânilor. Hrisovul de față indică o nouă și neașteptată sorginte a acestei străbune creațiuni și anume vechiul spirit democratic al claselor de sus ale societății române, o sorginte negreșit foarte parțială, foarte restrânsă, dar cu toate astea foarte adevărată, căci Alexandru Vodă Iliăș și întregul Divan princiar din 1617 relatând faptul cucoanei Boloșina, nu manifestă nici un fel de surprindere ci au aerul de a povesti o ordine normală de lucruri».

În acest doc. nu vedem o sorginte de creațiune propriu zisă (doc. zice chiar: «dă Domnia mea..... tuturor bătrânilor moșneni de acolo.....», adică foști moșneni altădată); din el nu reiese

n'ar fi de folos, «ci încă mai mult păcat și mai mare blestem, căci acei vecini sunt Români creștini, iar nu nescăi-va Țigani ce le zice găvâoani, încât chipzuit-au mai la urmă giupâneasa B. și soțul ei pitarul D. că mai cu cale ar fi să-și facă pomană chiar cu toți acei vecini din V., dându-le toate delnițele și toată curățura și toate locurile lor ca să se hrănească ei acolo și să fie și cneji și în loc de fii să-i pome-nească pe dânșii după moarte.....», etc. (Urmează o transacție a Boloșinei cu o nepoată, cu care avusese judecată pentru satul V., dându-i acestea 12000 de asprii ca să nu se mai lege de satul V.).

¹⁾ Păreerea aceasta am arătat-o în altă parte ca fiind cu totul greșită.

nici chiar spiritul democratic ce-i atribuie Hasdeu. E adevărat că printre foarte numeroasele cazuri de răscumpărări cu prețuri îndoite chiar decât se făcuseră vânzările, sau de desrumăniri «numai capetele lor făr' de moșie», cuvinte cari însemnau cel mai hrăpitor act al stăpânilor, cazuri ca cel citat de Hasdeu merită a fi relevate. Ele nu pornesc însă din vreun spirit democratic, căci nu putem înțelege sub ce aspect ar fi putut concepe acele vremuri un democratism, ci din sentimentele religioase foarte adânci ale boierimei, cum se zicea d. p. despre generozitatea Stoicăi Vistierul, în alt doc. ce citarăm mai sus: «aducându-și aminte de multele scripturi sfinte cari sunt de folosul sufletului..... etc.».

În fine, în cuprinsul aceluiaș răzeșii, numărul copărtașilor mai sporește și prin o creațiune accidentală foarte obișnuită la răzeși, aceea a înfrățirii persoanelor străine de moșia înfrățitorului ¹⁾.

O ultimă observare avem de făcut asupra răzeșilor șezători în târguri, și având răzeșii pe hotarul acestora. Asemenea târguri nu sunt decât vechi sate răzeșești transformate în târguri la o dată mai recentă. Astfel într'un doc. din 1738 cetim un proces pentru un loc de dughiană «din bătrânul lui Butnariu» în târgul Focșani «cum-părătură dela Lazăr orândariul dela niște moșiani de acolo din satul Stroeștii, unde iaste acum târgul Focșani, cari moșiani s'au numit «Nemțeanii» ²⁾.

¹⁾ Caracterele acestor înfrățiri le vom arăta în cap. rezervat caracterelor juridice ale codevălmășiilor moșnene și răzeșești.

²⁾ N. Iorga—«Studii și Doc», V, pag. 234.

Origina moșnenilor

În Țara românească elementul românesc nu lipsește înainte de descălecare, după cum nu lipsește nici în Moldova; el ne apare chiar foarte numeros, mai ales în părțile muntoase ale Olteniei (în lit. istorică veche Banatul Severinului), ale Hațegului, Temișanei, etc. Primele cunoștințe mai întinse despre Români din aceste părți datează de pe la jumătatea sec. XIII, când regele Bela IV al Ungariei dăruiește (1247) cavalerilor Ioaniți țara Severinului, împreună cu cneziatele lui Ioan și Farcaș, Lytira (țara Lotrului de care ținea și Hațegul) și Cumania, respectând însă voievodatele lui Lyortoy (Lytuon) și Seneslau (acesta în stânga Oltului), cari erau numai tributare, având o independență lăuntrică. Donațiunea constă în cedarea pe 25 de ani a unei jumătăți din toate veniturile ce se cuveneau regelui din aceste cneziate și voievodate ¹⁾.

Prin urmare, vedem pe Români din partea apuseană a Țării românești organizați în mici statele mai mult sau mai puțin depinzătoare de coroana Ungariei, însă lipsite de orice legături federale între dânsele. Din această cauză posibilitatea unei vieți de stat unitar nu apărură decât prin o unificare răsboinică, căreia atribuindu-i-se de istoricii noștri în mod hipotetic date și origine diferite, ține încă de domeniul istoriei legendare ²⁾.

¹⁾ Col. Hurmuzaki «Doc. privitoare la Ist. Românilor», tom. I, pag. 249.

²⁾ Opiniunile curente sunt: 1° D-l Al. Xenopol susține că unificarea statului muntean e datorită unei individualități de origină făgărășană, care ilustrează teoria istorică a proy-

Asupra proprietății fonciare din epoca primilor voievozi cari domnesc peste acest stat unitar, avem de observat câteva caractere deosebite de cele constatate la descălecatul Moldovei. Am văzut cum acolo cnejii ca proprietari liberi încetaseră în scurt timp de a purta acest nume, negăsind nici un document în care ei să aibă această însemnare; în schimb cuvântul fu păstrat acolo pentru funcționarii sătești până la sfârșitul sec. XV.

În Țara românească lucrurile se întâmplară contrar. Ea fiind mult mai populată decât Moldova, locurile de hărăzit fură mult mai restrânse ca număr și cnejii, ca administratori domnești, avură o scurtă durată. Nu găsim nici un doc. muntenesc prin care Domnul să hărăzească sate administrate înainte de cneji ¹⁾. Din secolul XV avem prea puține doc. în cari ei apar sub însemnarea de funcționari sătești, având judecia,

dinței («Ist. Românilor», II, pag. 72 urm.); ² D-l Gr. Toculescu («Manual de Ist. Românilor», pag. 40 urm.) crede în aceeaș acțiune a omului providențial, atribuindu-i însă o origină munteană; ³ Hasdeu («Magnum Etymol.», tomul IV: Introducere) crede că întemeierea statului muntean e opera mai multor Bassarabi originari din Oltenia, iar legendarul Radu-Negru e un coborîtor al acestora care domnește către sfârșitul sec. XIV-lea; ⁴ În fine D-l D. Onciul («Originile Principatelor Române», «Radu Negru și orig. Țării românești») crede că descălecare din Amlaș și Făgăraș «e o tradiție de origină pur literară plăsmuită de cronicarii noștri mai târziu decât primele redacțiuni de cronică ale țării» și că origina Țării românești, cu instituțiile ei byzantino-bulgare și cu titlul de Ioan moștenit dela împărații Assanizi, provine din despărțirea imperiului româno-bulgar, care datează până la 1241, într'un stat românesc în stînga Dunărei și altul bulgăresc în dreapta ei.

¹⁾ I. Bogdan—«Despre cnejii români», pag. 30.

făcând cisluirea din care făceau și ei parte și având poliția satului. Din secolul XVI-lea înainte sunt înlocuiți cu părcălabii, vatafii, vorniceii, isprăvnicieii, etc. ¹⁾; numele de cneaz sub această însemnare dispăre din doc. și ia în schimb însemnarea de proprietar liber, identificându-se cu meghieș, moșiean, moștean, etc., iar satele «cnejești» apar într'un înțeles opus celor boierești, domnești, mănăstirești, adică sate de țărani liberi și proprietari ²⁾.

Astfel Mihaiu Viteazul (7 Oct. 1594) confirmă vistierului Andronie (Cantacuzino) satul Groșanii, care «au fost cneji pe ocinele lor» și se vându-seră lui Andronie pentru 42.000 asprii ³⁾.

¹⁾ Vezi Iorga—«Studii și Doc.» V, pag. 37, 124, 154, 340, etc.

²⁾ Meghies, megieș, dela slav. meja, adică hotarul ce despărta două posesiuni, înseamnă deci pe cei ce posedau două pământuri vecine (Melchisedec—«Cronica Hușilor», nota pag. 162) Vezi și «Etimologia» d-lui Tocilescu («Rev. p. Istorie și Archeologie» 1882): megieș, proprietar rural = megyés, mejda. Megieșii exercitau un *retract vecinal*: In actele de vânzare întâlnim formele stereotipe ca «cu știrea tuturor meghieșilor și den sus și den josu și den crucișul locului» sau «și din prejurul locului». Conf. Iorga—«Studii și Doc.» V, pag. 478: Oamenii din Orbi se vând «cu toate moșiile noastre de in partea megieșască, câtă ne se va alege, părțile noastre de preste tot hotarul megieșesc.... ci ne-am vândut de-a noastră bună voie și cu știrea tuturor megiașilor de in prejurul locului» (data 1675). In înțelesul acesta cuvântul megieș e identic cu răzeș. In retractul pe care l-a cunoscut poporul nostru (*protimisís*) megieșia eră numai un element (rudenia de sânge eră celălalt) (conf. Iorga—op. cit. V, pag. 157): Niște răzeși din Golăești vând partea lor egumenului de Florești «căci, una ne iaste și niamu, a doa și răziașu: alții n'au încăput a cumpără parte noastră, afară de Sfintăe Sa și neamul său».

³⁾ I. Bogdan—op. cit., pag. 26.

1616. Mihaiu Viteazul luase satul Scărișoara «ot sud Romanăți» pentru năpăști de bir. Ei dau 70.000 asprii și Simeon Vv. «a slobozit pe acei săteni din Scărișoara ca să fie iarăș cnezi cu ocinile lor» ¹⁾.

La 1623, Iunie 18, Radul Mihnea confirmă fraților Vladul și Staico, fiii lui Teodosie, fost mare logofăt, cinci sate întregi, cari fuseseră toți cneji sau meghiași și se vânduseră vecini. Despre unul din aceste sate se spune că «acești săteni din Fumotești, ei au fost cneji din moși și s'au micșorat și au sărăcit de moși..... etc.».

1662. Mai mulți din marii boieri dau zapis satului «Alimănești pentru a se liberă din rumânie, ca unii ce au fost oameni judeci», dând 800 ughi bani gata ²⁾.

1679, Iunie 17. Mihnea Vv. fiind în vrăjmășie cu boierii luă bani dela satele acestora «făcându-le cărți de slobozie și de judecie, să hie în pace de rumânie» ³⁾.

De ce nu apăruseră cnejii sub această însemnare și în secolul XIV—XV-lea, când expresiunea numea exclusiv pe funcționarii sătești?

Dela organizarea Munteniei ca stat unitar și până la Vladislav Basarab, de când datează cele mai vechi documente muntenești, fiind aproape un secol, perioada cnejilor «usque ad beneplacitum nostrum» sau advitali, cum am văzut că erau la început și cei din Ungaria, se sfârșise ⁴⁾; cneziatele deveniseră ereditare, cnejii ca stăpâni

¹⁾ N. Iorga—«Studii și Doc.», vol. V, pag. 436.

²⁾ N. Iorga—«Studii și Doc.», V, pag. 124.

³⁾ N. Iorga—Ibid. pag. 306.

⁴⁾ I. Nădejde—«Din vechiul drept român», pag. 105.

de sate încetaseră de a se mai numi astfel încă înainte de apariția acestor mai vechi documente muntenești.

Descendenții acestor stăpâni de sate încep să se numească iarăș cneji și judeci tocmai la sfârșitul secolului XVI-lea. De ce tocmai atunci? Singura explicație a acestui fapt e cea propusă de d-l Bogdan: «Când un sat întreg, de 30, 40, «50 sau 100 de case zice că «au fost toți cneji», «este evident că această numire trebuie înțeleasă «ca un nepotrivit termen de cancelarie pentru «satele cnezesti, ca și birul cnezesc din 1568».

Exceptând deosebirea de înțelesuri pe care a suferit-o cnejia și cneji în Moldova și Țara românească, procesul proprietății fonciare ni se pare a fi același în cele două țări, origina moștenilor și răzeșilor identică. Descendenții primilor stăpâni ai satelor au provocat și aci aceeași evoluție a cnejiilor și judeciilor către proprietate, întreținând-o în cursul timpului prin aceleași împărțiri și desbrăcări de drepturi pe cari le-am văzut în Moldova. Găsim și aci aceeași alienabilitate a părților de sat care fu prima treaptă și cea mai temeinică a proprietății pline de mai târziu; aceeași neîncetată împărțire și subîmpărțire între nenumărați coborâtori și moștenitori ai moșilor satului și pe cari i-am văzut mai sus numindu-se într-o vreme cneji, judeci, apoi numai meghieși, moșieni, moșteni și până în ziua de azi *moșneni*; în fine aceeași aservire a posesorilor originari (siraci, *rumâni*, numiți astfel ca element etnic aborigen și numai dela sfârșitul sec. XVI-lea ca șerbi), cari sfârșiră prin a se «hrăni» pe delnițele și funiile proprietarilor moșneni, fără să le poată părăsi; o hrană cu no-

duri—dacă ni se poate trece expresia—, care îi sili pe cei mai mulți, îndată ce poziția lor juridică le-o îngădui, să părăsească în mâinile stăpânilor pământul, pe care îl frământaseră multe rânduri de strămoși ai lor, cu osteneli și sudori. Documente identice cu cele moldovenești și pe cari nu le mai reproducem pentru că ar fi o reeditare a acestora, ne pot încredința ușor despre identitatea evoluției fonciare din Țara românească, schițată mai sus, cu aceea pe care am constatat-o în expunerea referitoare la răzeși. Acolo ne-am servit chiar de mai multe ori de doc. muntenesti, cari potrivit-se perfect pentru faptele petrecute în Moldova, nu sunt decât dovada acestei identități. O mai vie dovadă găsim în caracterele juridice, atât de asemănătoare între ele, ale codevălmașiilor moșnene și răzeșesti pe cari le studiem în cap. următor, asemănare ce nu poate fi explicată decât printr'o identitate de origină.

Ne mai rămâne de făcut o singură observare referitoare la origina moșnenilor. Am văzut cum în Moldova, Vrâncenii, Câmpulungenii și Thighecenii, pe cari i-am numit răzeși originari, formau o clasă deosebită de mici-proprietari allodiali anteriori descălecării și respectați de aceasta. În Țara românească, moșnenii a căror proprietate nedăruită lor de nimeni să fi fost de asemeni respectată de descălecători sunt *Câmpulungenii*, cu deosebirea că moșnenii de Câmpulung au dobândit în nenumărate rânduri confirmarea domnească a privilegiilor lor.

Astfel hrisovul lui Radu Vv. feciorul Mihniei Vv. (7123 (1615) Maiu 7) scutește pe «moștenii din orașiu și cu feciorii lor câți D-zeu le va

moșnenii de
Câmpulung

dărui» de găleată, slujbă domnească, vama păr-călabilor de oraș. Cu moșiile vreunui din ei, în caz de deces, să nu aibă amestec nici Domnul, nici pâr-călabilul, nici boierii. Nici un boier să nu fie volnic ă aveà casă, vie, delniță la câmp «ci numai orășianii să fie volnici să facă ce vor vreà ei cu toate aceste moșii». Orășenilor datori nu li se puteà vinde după moarte averea de către creditorii decât tot orășenilor (protimisis). Li se da și jurisdicțiune autonomă ¹⁾.

Leon Vv (25 Martie 1633) le întărește stă-pânirea asupra munților înconjurători «pentru că acești numiți munți și plaiuri au fost de baștină ai orășenilor Câmpulungului dela moși, dela stră-moși, încă mai dinainte vreme dela siederea orașului, din zilele altor Domni bătrâni ce-au fost de demult».

Mateiu Basarab (12 Aprilie 1636) întărește Câmpulungenilor privilegiile din hrisovul lui Radu Mihnea și munții «să le fie lor moșie care se numește a orașului, care au fost din siederea sa-tului» (1637). Printr'un alt privilegiu dela acelaș Domn, dat orășenilor «însă câți sunt moșteni în orașiu» aceștia dobândesc monopolul vânzării vinului. Moșnenii de Câmpulung mai obțin întă-rirea privilegiilor lor dela Mihnea Vv. (1659), dela Gheorghe Ghica (1660), Gr. Ghica (1672), Gh. Duca (1682). In cele mai multe din aceste doc. se vorbește și de un vechiu hrisov al lui Radu-Negru (1292), referitor la aceleași privile-gii ale Câmpulungenilor.

Pentru sătenii din Rucăr și plăeșii din Co-

¹⁾ Vezi «Magazinul Istoric», tom. V, pag. 331 urm.

mănești, cari nu erau moșneni de această categorie, ci uzufructuari pe pământurile domnești sub obligațiunea grănițuirii, a se vedeà R. Rosetti—Op. cit., pag. 229.

CARACTERELE JURIDICE

ALE

Codevălmășilor moșnene și răzeșești din trecut

Proprietatea satelor de moșneni și răzeși prezintă două faze deosebite: Cât timp primii descendenți ai stăpânilor hărăziți trăiau sub regimul unei comunități de familie absolută, nu putea fi vorba de un drept de proprietate afectat individualităților cari compuneau familia. Am văzut însă cum această fază, care trebuie să fi fost de scurtă durată și care din lipsa izvoarelor scapă observării noastre, fu părăsită în urma unui prim partaj între acești descendenți (bătrâni sau momoșii-mari), cari localiză dreptul de proprietate, adică de aci înainte satul «umblă pe (atâția) bătrâni». Inseamnă însă oare că acest partaj distrugea și indiviziunea? Nu, căci numai dreptul de proprietate însuș era obiectul partajului; obiectul dreptului de proprietate rămâneă în indiviziune. De aceea numai după o îndelungată stăpânire pro-indivizo, din cauza neînțelegerilor (*com-*

munio mater rixarum) sau a unui cumpărător străin de ceată, care cerea hotărnicirea părții vândute, se proceda în sfârșit de către boierii hotarnici la discuția și stabilirea bătrânilor, pe numele cărora se localizase la început proprietatea satului, la stâlpirea lor și la stabilirea drepturilor descendenților acestor bătrâni după gradul ce ocupau în «spița neamului». De aci înainte începea a doua fază a proprietății moșnene și răzeșești, când urmele comunismului de altădată trăiau numai în dreptul de retract (*protimisis*) și în solidaritatea răzeșilor față de particularii străini codevălmășiilor sau de puterile publice, în materie civilă sau penală.

Înainte de a intra în studiul amănunțit al fiecăreia din aceste două faze, să ne întrebăm care eră baza acestui comunism ?

Sub imperiul individualismului care prezidă azi manifestărilor noastre sociale, nu ne-am putea închipui o stare de indiviziune decât ca urmare a unei societăți de bunuri, alcătuită pe cale contractuală. Nu se întâmplă însă tot astfel în copilăria societăților, atunci când se înjghebează pentru întâiaș dată o concepțiune despre proprietate. Ea aparține familiei, care tutelează pe individ dela primii săi pași până la cei din urmă și care singură reprezintă o personalitate juridică. Individul nu are încă un patrimoniu, prin urmare nici putința de a transmite ceva moștenitorilor sau de a testa.

Această fază a proprietății, pe care n'o putem surprinde nici în monumentele juridice ale lumii romane, nici în dreptul modern,—care proclamă numai proprietatea individuală tocmai pentrucă în epoca formațiunii lor nu există decât aceasta,—

o găsim la baza tuturor societăților primitive, izvorînd dintr'un adânc sentiment religios favorizat de nesiguranța traiului și mai ales de o absență a conștiinței muncii, adică a apropiatăi individuale. Chiar la popoarele cari au trăit în atingere sau pe ruinele lumii romane, pe care cele mai exagerate simptome ale individualismului o costaseră cele mai mari dezastre politice, găsim proprietatea colectivă a clanului sau a familiei, pentru că aceste popoare se găseau la o etapă primitivă a organizațiunii sociale. Amintiri din această fază, ca retractul vecinal, s'au păstrat la dânsese până în pragul timpurilor moderne.

La poporul român, copilul cel mai întârziat în desvoltare al geniului latin, urmele acestei faze sunt mai puternice, mai bine conservate. Numai astfel ne putem explica legăturile temeinice de sânge cari stau la baza proprietății moșnenilor și răzeșilor. Am văzut cum în primele veacuri ale vieții de stat hărăzirile domnești nu se făceau decât unor grupuri de indivizi, cari erau între dânsii părinți și feciori sau nepoți, frați, veri. De asemeni în cele mai vechi acte de înstrăinare a părților de sate, atât vânzătorii cât și cumpărătorii sunt constituiți în aceleaș grupuri de strânsă înrudire. Amintirea inițialei proprietăți familiale s'a păstrat în totdeauna în satele de moșneni și răzeși. Astfel pe lângă aceste numiri generice ei își mai zic «frați», «veri», «frați de ocină», «cetași» (gens.)¹⁾.

1) Socoteală între doi răzeși «și între alți frați ai lor» (Iorga—«Studii și Documente», V, pag. 148); Răzeș stăpânind «într'acel sat cu alți frați» Ante 1693 (Iorga — Ibid.,

Chiar după desagregarea codevălmășiilor, când singurele legături ce rămăseseră între răzeși erau protimisul și folosința comună în partea nearabilă a moșiei, răzeșiile lor purtau încă marca acestui comunism de familie. Astfel într'un document din 1581 cetim că un Druțe vinde partea lui de ocină din Poeni nepotului său Ignat Doboș și surorii sale Albei preutesii, drept un cal și 30 de taleri «pentru că feciori n'am ca să le fie lor direaptă moșie în veci»¹⁾. Există prin urmare o datorie intimă a părintelui de aș trece averea copiilor. (Hasdeu credeă chiar că expresia «feciorie» întâlnită în mai multe documente, ar însemna averea ce trece la feciori, prin analogie cu «moșie» dela moș și ocină dela otcina, oteță (slav.) = tată. (Ibid. doc. VIII).

Baza comunismului moșnenilor și răzeșilor fiind legăturile de sânge, o creațiune artificială a acestor legături, înfrățirea, formează unul din principalele sale caractere.

Frăția de moșie, foarte frecventă la răzeși și moșneni, se operă fie pe părți de moșie distincte, fie pe părți stăpânite pro-indivizo cu ceilalți cetași. Înfrățitul putea fi sau un străin—și aceasta se întâmplă în majoritatea cazurilor, — sau un răzeș dintr'un alt bătrân (în înțelesul de întin-

pag. 146); «Gheorghe cu toată cearta lor (de frați de ocină) den Cârmpoia» (Ibid., VII, pag. 274); Moșneni «cu alți veri ai lor sunt toți den feate» (se protimisesc descendenții din feciori) data 1652; «Preoți din Scărișoara «cu cetașii lor» (Ibid., V, pag. 453); Transacție între doi moșneni «cu cetașii lor» și alții. (Al. Ștefulescu—«Gorjul istoric și pitoresc», pagina 138); etc.

¹⁾ Publicat în «Columna lui Traian» pe 1877, doc. V.

dere), care își vânduse partea lui aleasă, sau voia să și-o mărească prin efectul înfrățirii.

Forma desăvârșită a înfrățirii eră peste toate bucatele, dobitoacele și ocinele fiecăruia dintre cei înfrățiți. Așa e următoarea înfrățire în cartea mai multor moșneni pentru Coteana (Vlad Vv. 1447): «Iar după aceea venit-au Taeincoș (!) și Stan și Colțea și singuri înainte Domniei mele de s'au înfrățit pre a lor bucate și dobitoace și pre ocine și pre Țigani și pre toate ale lor, ca să-ș ști, să fie trei frați nedespărțiț» ¹⁾. Găsim însă cele mai numeroase exemple, când numai înfrățitorul «pune și înfrățește» pe celălalt peste ocina lui, iar acesta îi aduce numai bani, scule, dobitoace, etc., fiecă eră lipsit de avere fonciară și atunci scopul înfrățirii eră tocmai de a-l face proprietar de pământ, agricultor liber; fiecă—și aceasta e explicațiunea pentru majoritatea cazurilor,— deși aveă moșii întinse chiar, voia totuș să fie înfrățit într'un sat răzeșesc sau pe un bătrân, ca să nu fie împiedicat, în cumpărătorile ce aveă de gând să facă în acel sat, de protimisirea rudelor sau răzeșilor vânzătorilor. Sunt documente în cari această intențiune se vede clar, înfrățirea nefiind decât o curată vânzare. Astfel în documentul din 1571 dela Alex Vv., după ce confirmă unui Stoian «... să-i fie în Prăscoveni partea lui oricâtă se va alege în moșia Ujască și în moșia Mărășască, fiindu-i vechie moșie» întărește și următoarea înfrățire: «iar după aceia au venit Stoian de 'nainte Domniei mele de sa înfrățit cu Ogurlu ca să fie ei frați

¹⁾ Publicat în N. Iorga — «Studii și Documente», vol. V, pag. 169.

nedespărțiți peste partea lui Stoian în moșia U. și în moșia M., iar Ogurlu pentru această frăție a *dăruit* lui Stoian *500 asprii....*» ¹⁾.

Intr'un alt document din 1600 se întărește înfrățirea următoare: «Să se știe cum veni Radul și Drăghici dela Slăvitești la văru-său Banul Bărbuza, de înfrățiră și băgară pe Banul Bărbuza pre-le lor ocine, de bună voia lor, cu știrea tuturor megiașilor de prejurul locului, ca să aibă milă de dumnealui și căutare până la moarte, iară Banul B. el lui milui și *deate as. 5000 gata*» ²⁾.

Urmările juridice ale înfrățirii erau aceleași ca între ceilalți codevălmași: moștenirea reciprocă între cei înfrățiți sau descendenții lor, deși de regulă răzeșii cari recurgeau la înfrățire nu aveau descendenți și tocmai de aceea voiau să-și asigure pe această cale o ereditate artificială; solidaritatea în materie civilă sau penală (pe care o vom studia aparte); în sfârșit, în cazul când înfrățirea se făcea în universalitatea bunurilor, obligațiunea de a nu cumpără moșie separată ³⁾. Multora din înfrățirile pe cari le întăreă Domnul,

¹⁾ Publicat în «Foaia Societății Românismlui», anul I pag. 91.

²⁾ Publicat în N. Iorga—Op. cit., vol. V, pag. 176.

³⁾ David din Zalucea se jeluște lui Ștefan-Vodă (1660) «pre Manea din Ivăncăuți, zăcând c'au avut moșie depreună «la sat la Cuzlău; acum s'au sculat Manea ș-au cumpărat «de iznoavă o parte dela altu rășiaș de acolo și n'au dat «știre și lui Davidu, când au cumpărat, să fie iar frățește, «ci au cumpărat fără știrea lui Davidu. De este așa «să so- «cotești să-i întoarcă Davidu giunătate de câți bani va fi «dat Manea și să ție iar frățește». (Iorga — Ibid., pag. 538).

acesta le mai adăugă și obligația inalienabilității moșiilor celor înfrățiți ¹⁾.

Dar la poporul nostru, atât de vijelios în manifestările sale sufletești, această expansiune de altruism se întâmplă adeseori să se schimbe în discordii și neînțelegeri grave în administrarea averii comune și înfrățirea sfârșeă prin a se dizolva, cu blestem din partea înfrățitorului pentru care va mai face ca dânsul ²⁾.

Frecvența înfrățirilor la moșneni și răzeși se

¹⁾ 1490, Vlad Țepeș: «..... mai pe urmă au venit jupânul «Lațco înaintea Domniei mele de și-a regulat pe nepoții săi «de frate jup. Andrian și jup. Lupul, dându-le giurătașia O-«habei, ocolul Tismenei și jumătatea Petrenilor și tot satul «Topeștii ca să fie frați nedespărțiți, eară oricui din ei se «va prileji a muri mai înainte de ceilalți să nu se vândă «partea lui, ci să treacă la cei rămași, dându-se Domniei «mele un cal bun». («Arhiva Istorică», vol. I, partea 1-a, pagina 5).

²⁾ «Drept aceea și Domnia mea au dat jup. Cândei ca să «fie volnic să scoată pre Vârjoage Log. și pre Udriște Be-«ceriul dupre moșia lui..... pentrucă sunt ei oameni răi..... «ci n'au vrut să trăiască bine cum le-a fost tocmeala dela «părintii lor..... Și-au pus Cânda jurământ care din feciorii «lui au din nepoții lor va mai înfrăți pe alți oameni străini «din altă parte să fie proclat și afurisit de 318 sf. părinți «dela Nicheia». («Foaia Soc. Românismului», I, pag. 152, data doc. 1551 Maiu 6); Iată și un caz de ingraturdine: Stan al Blăjoei face frăție cu Barbul clucerul din Rugi. A-poi Stan neputând trăi cu Barbul și-a sfărămat casa și s'a mutat la altă moșie a lui, ce să chiamă Viezura în capul viilor. După moartea lui Stan, feciorul lui e tras la Divanul lui Gavril Vv. de soția Barbului, cum c'ar fi rumân de oare ce Stan se vânduse Barbului cu partea sa de moșie din Drăgoeni, iar nici cum nu fusese vorba de înfrățire (sec. XVII, Ștefulescu—«Gorjul istoric și pit.», pag. 102—103).

explică prin utilitatea ei, mai ales în următoarele cazuri :

Prin înfrățire se eludă protomisirea rudelor și răzeșilor de către megieșii și boierii, cari reușeau să-și alcătuiască domenii întinse numai din peticile răzeșești. Prin înfrățirea ulterioară unei vânzări de pământ, se putea fraudă cumpărătorul aceluia pământ ¹⁾. Soții fără descendenți recurgeau la înfrățire pentru a se moșteni reciproc ²⁾. În fine, înfrățirea putea îndulci obiceiul pământului, după care, în principiu, fetele nu puteau veni la succesiunea averii imobiliare în concurs cu partea bărbătească.

Pentru a se eludă această dispoziție, fetele erau mai întotdeauna «așezate» cu frații lor pe moșie, adică înfrățite cu aceștia ³⁾.

¹⁾ A se vedea un asemenea caz în «Studii și Doc.» ale d-lui N. Iorga, vol. V, pag. 441.

²⁾ 1571, Alex. Vv.—Log. Codrea și soția sa Anca se înfrățesc pe moșie «și căruia dintre dânșii i se va întâmplă moartea mai înainte, iar pre acestea cel-laltu să le țină toate.....» («Col. lui Traian», 1870).

³⁾ Iată câteva exemple :

1504, Iunie 15. Radu IV (cel Mare): «..... apoi a venit înaintea Domniei mele și a așezat pe fiica sa Stana la rând cu fiul său Ivan peste partea sa de moșie din Petrești.....» (Ștefulescu—«Gorjul Istorice și Pit.», pag. XXVIII) ;

1519. Un act dela Neagoe Basarab pentru moșnenii din satul Milcoveni, din care rezultă că fetele moșteneau averea părintească nemișcătoare numai printr'o înfiire specială «în loc de fii» (nota Hasdeu, «Columna», anul V-lea) ;

1531, Dec. 17. Vlad Vv. (Vlad al IX-lea): «..... iar apoi Ivan de mai înainte vreme a așezat pe fiica sa Stana și cu frații ei Ivan, Mircea, Nan și Lal ca să fie câte-și cinci, unul ca altul.....» (Ștefulescu—Ibid., pag. 341) ;

Printre documente de asemenea înfrățiri, din cari cităm câteva în notă, n'am găsit însă nici unul din Moldova. Aceasta pare a întări aserțiunea că în Moldova privilegiul masculinității eră necunoscut. Chiar în Muntenia nu apărură decât la începutul veacului XVI-lea, importat de peste munți prin influența feudalismului¹⁾. În documentele veacului al XV-lea vedem că fetele moșteneau deopotrivă cu feciorii.

Despre moși sau bătrâni

Am văzut că aceștia erau descendenții primului sau primilor stăpâni ai satului și proprietari pe părți din acel sat, în urma unei împărțeli fie numai în abstract, fie pe teren, căci vedem bătrâni așezați în partea de sus a satului, alții în

1564, Petru Vv. (Șchiopul) : «..... a venit însuși Rădeiu înaintea Domniei mele și a dat și a așezat și a înfrățit pe fica sa anume Tudora cu fiul său anume Crăciun, ca să fie doi frați nedespărțiți peste toată moșia lui până în veci..... să fie doi frați Tudora cu Crăciun». (Ștefulescu—Ibid., pagina XXIX—XXX).

1600, Nicolae Vv.—Un Drăghiciu și Giurgiu se înfrățesc cu nepoata lor de frate Maria Călugărița peste toate avuturile lor. («Revista p. Istorie și Archeologie» din 1884).

¹⁾ La Români din Făgăraș se pare că acest obicei fusese introdus treptat, căci în secolul XVII vedem că drepturile și privilegiile lor se dădeau uneori pentru moștenitorii de orice sex (posteritates utrius sexus universæ), alteori numai moștenitorilor masculi. Vezi «Col. lui Traian», 1882, pagina 22, 219, 557, 562, etc., conf. docum. din 1632 : Coman Galea boier de Răușor, neavând băieți ca să le lase boieria, preface în fii, după anticul privilegiu al distr. Făgăraș, pe fetele sale Dobra și Sora. (Ibid.).

partea de jos, în partea dinspre răsărit, etc. ¹⁾. Această fază primară a bătrânilor sau moșilor o găsim la toate satele de moșneni și răzeși, în cele mai vechi documente de proprietate sau în hrisoavele de hotărniciri, unde se menționează întotdeauna numărul de bătrâni în care «umblase» satul ²⁾.

¹⁾ «Adică eu Ion feciorul Bălanei, nepot lui Toader Jidan din Jidani, i-am vândut a mea dreaptă ocină și moșie din Jidani..... *din partea din jos* dintr'un bătrân am vândut giu-mătate de bătrân și *din partea din sus* unde au șezut Husul giu-mătate de bătrân din cinci bătrâni, care să faci a zecea parte din sat din partea din sus și 'n partea din gios să faci a șăsa parte din satu». (Satul eră împărțit în două părți, *pe una fiind cinci bătrâni, iar pe cealaltă trei bătrâni*). Vezi: «Istoria unei moșii» de Gh. Ghibănescu, «Arhiva soc. din Iași», 1889).

Intr'un Zapis din 1591: «a patra parte de sat de pretutindeni partea despre răsărit» («Cron. Romanului»); 1671, Duca Vv.: Niște răzeși vând lui Miron Costin mai multe părți de moșie «cari sunt în partea den gios din giu-mătate de bătrân ce se imparte în șase părți». (M. Costin — «Opere complete», ed. Urechiă I, tabl. cron.).

²⁾ Astfel satul Bahna (ținutul Neamțului) au imblat pe trei bătrâni (mărturia hotarnicului Vasilie Buhăescul 1752 «Cron. Romanului»); Satul Plotuneștii se împărția pe trei bătrâni (mărturia răzeșilor Plotunești la hotărnicirea din 1777, «Arhiva soc. din Iași», loc. cit.); Satul Șen-Irenii «patru bătrâni ce fac patru părți» e vândut de un Teona Archimandrit «dumisale prietenului nostru lui Rustea neguțătorul» (M. Costin, ed. Urechiă, loc. cit.); Satul Corlăteștii (sau Cotârleștii) a umblat pe trei bătrâni («Socotială cum s'au socotitu între Tofana preutiasa și între Tudosie și între alți frați ai lor pentru moșia dela Corlătești», secolul XVIII-lea, în N. Iorga—«Studii și Doc.», V, pag. 148); «Din vechie stăpânire «numai patru moși ar fi fost într'acel hotar..... și aflându-ne «și noi cu stăpânirea într'acel hotar, au arătat cum nu sun-

Uneori moșii sau bătrânii nu proveneau dintr'un partaj, ci datau astfel chiar din momentul hărăzirii domnești, când Domnul, întărind unui grup un singur sat, hotărâ în abstract și cota-parte a fiecăruia ¹⁾.

Dacă satul fusese destul de întins și primii bătrâni prea puțini la număr, atunci se mai proceda la o diviziune între urmașii imediați ai acestora (bătrânii din bătrâni, moșii-mici; aceștia se mai numesc *frați mari*). Acest secund partaj se poate deduce ușor din documentele mai vechi, unde se vede cum satul se împarte în părți mai puține decât numărul bătrânilor. (Vezi Ghibănescu—«Surete și Izvoade», vol. III, pag. 134: Deși satul se împarte în două părți sunt șase bătrâni: Vezi și doc. ce cităm la pag. 76, nota 1.

De cele mai multe ori se nășteau chiar confuziuni și neînțelegeri din cauza bătrânilor de formațiune mai recentă, iar răzeșii profitau de împrejurare pentru a fraudă asupra numărului bătrânilor ²⁾.

«tem moșneani vechi a ne ști și noi de moși.....» (Iorga — «Ibid., vol. VI, pag. 502—3); Satul Redea (Romanați) a umblat pe patru moși mari: Cebuc, Sârbu, Lasco, Băjan, (după documente văzut la moșnenii rezeni), etc. Exemplele abundând, acestea sunt culese la întâmplare.

¹⁾ 1432. Domnii Ilie și Ștefan hărăzesc lui Pan Moisa dvornicul de gloată și fratelui său satul cu numele Brădiceștii, unde au fost Albul și Bradic, unuia o jumătate, altuia cealaltă. («Cronica Hușilor» sub 1432); Alexandru Vv. (Lăpușneanu) dă lui Stoica vătafu, Banul Stolnicelu, Vhaicu moșul, etc., o poiană în locul ce se numește Dumbouvița..... care pământ să le fie în trei părți, o parte lui Stoica Vătafu, Banul Stolnicelu, etc. («Arhiva Ist.», loc. cit.).

²⁾ Astfel la Dănugani erau trei bătrâni. Răzeșii profitară

Origina bătrânilor putea fi diferită chiar pe hotarul aceluiaș sat: Părțile de sat devenind alie-nabile, unii din primii moștenitori le schimbaseră cu părți din alte sate, astfel că pe părțile schim-bate se așezau stăpâni străini ca origină de res-tul părtașilor aceluiaș sat ¹).

Dela înțelesul de prim ascendent al unei nu-meroase pleme de coboritori, cuvântul bătrân însemnă partea de moșie pe care o stăpâneau aceștia—și acesta e înțelesul cel mai obișnuit în documentele moșnenilor și răzeșilor—, sau se în-trebuință chiar ca nume generic al acestei colecti-vități de descendenți. Astfel vedem certuri, ju-decăți, cu «bătrânul» cutare, adică cu descen-denții aceluia străbun.

Coboritorii din acelaș bătrân stăpâneau în in-diviziune, în curs de mai multe generații ²). Când

de ocaziunea unei hotărniciri «mai adăugând pe un bătrân Dragota, pentru ca să înșeli pe schit a nu-ș lua dreaptă partea sa» (Iorga—Op. cit., vol. VII, pag. 304).

¹) Iată un caz: Petru Rareș (1546) cumpără dela Crăstina fiica lui Ioan Brudărescul jumătatea satului Glodeni și o schimbă cu jumătate din satul Țăpești și $\frac{1}{4}$ din iazul Lo-zova a nepoților (vreo 17) ai Dumei Brudu «a sa (lor) di-reaptă ocină și din pravilie de danie ce avu moșul lor Duma Brudul dela părinte-a Domniei mele Stefan Vv.» Așa că în Glodeni rămân pe o jumătate de sat descendenții Crăstinei, iar pe de alta descendenții lui D. B. («Cron. Romanului» I, sub data doc.).

²) Mai mulți răzeși dela Portărești dau mărturie «pentru rândul acestor feciori, precum au avut moșie, moșie lor și strămoșii lor și părinții lor.... și au ținut depreună până s'au săvârșit și după săvârșirea părinților lor, au ținut feciorii lor.... și au dreaptă ocină și moșie dela moșii lor și dela strămoșii lor cu noi depreună». (Iorga—«Studii și Doc», vol. VI, pag. 21); din doc. Plotuneștilor vedem că descendenții lui Tatul

însăș bătrânii nu fuseseră împărțiți pe teren, moșnenii și răzeșii țineau «*depreună*» pe tot hotarul satului, stăpânind de cele mai multe ori în mod anarhic «cine unde au putut»¹⁾.

Acest hotar nu era în totdeauna în întregimea lui proprietatea cetelor de zăzeși sau moșneni. Vedem unele sate stăpânite în codevălmășie cu vreun boier²⁾ sau cu vreo mănăstire³⁾, în urma unor cumpărători sau unor donațiuni în favoarea acestora, făcute în abstract din partea «ce se va alege» sau «câtă se va vini» a răzeșilor nedivizați, ce erau vânzători sau dăruitori și pe cari părți boierii și călugării știau apoi să le rotunjească, transformându-le prin alte achiziții în părți de sat, sau înghițind cu timpul chiar satul întreg.

Plotun (care trăise în sec. XV-lea) stăpânesc în indiviziune până la sfârșitul sec. XVII-lea. (Vezi «Arhiva soc. din Iași», 1889, loc. cit.).

1) «..... Și ne-au mărturisit pentru moșia ce au avut despre moșii lor cei mai sus scriși și despre strămoșul lor Mateiaș Stârce, cum au fost neîmpărțită și au ținut cine unde au putut și unii dintre dânșii au și vândut». (Mărturie hotarnică a lui Miron Costin, în Operele sale complete, ed. Urechiă, tab. cronol. sub. 1670, vol. I).

2) Nic. Brâncoveanu se plânge către Alex. Moruzi (1799) contra unor moșneni pentru că «stăpânindu-se deavalmă cu dânșii, numai ei vând vinul și rachiul al lor, au și moară pe apa Oltului și fac ce voesc, nefolosindu-se casa mea». Se învoesc să împartă venitul cârciumii și dijma din bucate *pe funii*, iar dela moară să-i dea o mie ocale de făină pe an. (Iorga—«Studii și Doc», V, pag. 454).

3) O pâra a egumenului măn. Cozia cu Sarkis din Bujorani «pentru că au avut Sarkiz ocină dempreună cu sf. mănăstire». Se hotărnicesc părțile acestuia. («Col. lui Traian», 1877, doc. XXVIII).

În alte cazuri vedem că jumătățile din satele răzeșilor sunt călărășești, adică domnești, concedate roșilor și călărășilor sub obligația serviciului militar ¹⁾.

Aceste jumătăți de sate proveneau de regulă dintr'o vânzare anterioară a răzeșilor către Domn, din dreptul acestuia de confiscatie, etc. Călărășii cari le locuiau și printre cari se găseau mulți foști răzeși ²⁾, erau oameni liberi așezați în satele domnești sau pe părțile domnești din satele răzeșilor, unde cultivau pământul în calitate de uzufructuari. Alteori îi găsim risipiți prin satele boierilor sau mănăstirilor, în aceeaș condițiune. Ei plăteau o dajdie specială, numită «călărășască» și obțineau scuteli de cele mai multe impozite ³⁾.

¹⁾ Astfel satul Dăduleștii în care se găseau unele părți stăpânite prin cumpărătoare de câțiva boieri, altele de moșneni, e vândut jumătate lui Mihaiu Viteazul. La 1633 Mateiu Basarab primește plângere contra călărășilor așezați pe acea jumătate «cum nu țin călărășii jumătate de sat, partea cea domnească, ci țin satul peste tot și partea lor» (a jeluitorilor Pădure Paharnicul cu *verii* lui). Iorga—«Studii și Doc.» V, pag. 481).

²⁾ Ei se numeau chiar răzeși, numai în înțelesul de copărtași (comunismul existând și în așezările de uzufructuari), fără a însemna însă și *județi* (proprietari), atribut esențial al adevăraților moșneni și răzeși. Astfel: Stefan Vv. (Lupul) judecă o pricină dintre niște călărăși «ce șăd» în satul Ivancea (Orheiul) «cu alți răziași ai lor» și Apostolache Părcălabul ce pretindea proprietatea satului, zicând ei (călărășii) că satul a fost domnesc de târgul Orheiului și ei sunt așezați de moși. («Acad. Rom.» XXII, 131 apud Rosetti—op. cit. pag. 230, nota).

³⁾ «Pentru rândul călărășilor de menzilul dela Bărăiacul, cari ținând acel drum cu caii lor și cu toate alte cheltueli a

Rumânii și vecinii nu puteau fi călărăși, căci prin aceasta își schimbau pozițiunea lor juridică. Astfel într'o carte a Ducăi Vv. din 7179 (1671) ni se istorisește «precum au venit sătenii de Gârcani și au pârît pre niște oameni de-ai lor din sat că s'au pus călărăși și ei sunt vecini, și dela Divan i-au dat să-i ia de grumași». Călărășia nefiind compatibilă cu nelibertatea, rândurile acestui corp de oștire le formau numai răzeșii sau sătenii slobozi fără pământ (clăcașii liberi).

Sucesiunile și Partajul

Normele juridice după cari se regulează succesiunile sunt oglinda cea mai vie a organizațiunii sociale însăși; ele corespund mai cu seamă credințelor morale și necesităților economice ale unei societăți.

În cercul strict al dreptului, studierea și cunoașterea acestor norme are o însemnătate deosebită, căci succesiunile fiind complimentul inerent al dreptului de proprietate, pentru a-l desluși bine pe acesta într'o anumită epocă din viața unei societăți, se impune să cercetăm și normele juridice cari cârmuesc succesiunile în acea epocă.

În ochirea istorică asupra proprietății fonciare lor și jăluind Domniei mele cum se află în grea stare, că osăbit de mezil, sânt supăraț și cu alte beilicuri» pe când ei aveau dela Nicolae Vv. «testament de apărare» întărit de Mihai Vv.; nu vor da deci hatmanului plocoane și slujbe «nici leamne, nici orz să nu dea, nici vin hătmănesc să nu li-s leapede, nici clăci hătmănești să nu facă». (N. Iorga—«Studii și Doc.», vol. V, pag. 270—271).

din primele secole ale existenței statelor române, am văzut cum condițiunile de viață și de exploatare a pământului favorizau colectivismul agrar; cum în urmă stăpânii acestor așezări sătești păstrară același comunism în exercitarea dreptului lor de proprietate. El formă fundamentul dreptului succesoral la moșneni și răzeși, pe care drept nu-l putem însă urmări și cunoaște la origină decât într'un mod sumar, din puținele documente referitoare la epoca indiviziunii absolute, destul de sărace în amănuntele ce ne interesează.

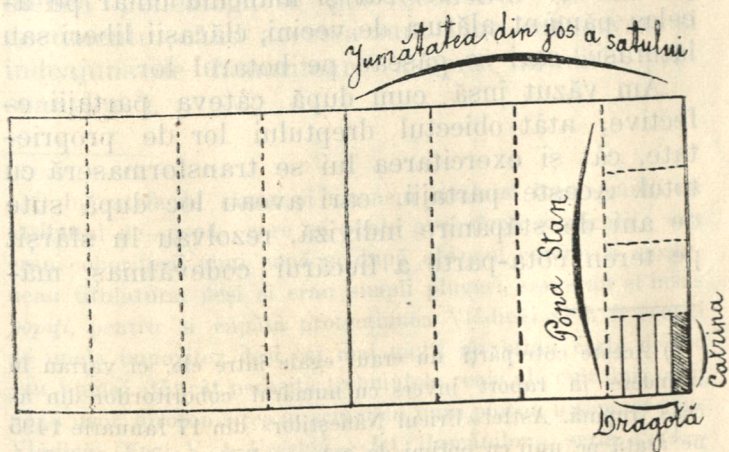
Vedem astfel, că în această perioadă succesiunea se operă numai în abstract. În actele de partaj sau de vânzarea părților nealese, întâlnim de obicei formule ca aceasta: «... și toată partea Catrinei fiica lui Dragotă feciorul popei Stan, câtă i se va alege partea ei din a patra parte din giurătațe de sat din gios, a cincea parte din a treia parte». Ce însemnă aceasta? Că satul (partea din jos) fusese împărțit pe doi bătrâni și un popă Stan fusese al patrulea moștenitor imediat al unuia din ei, adică stăpânise «a patra parte din giurătațe de sat din jos»; că mai în urmă însuș acest popă Stan avusese trei moștenitori, între cari unul eră Dragotă, iar acesta la rândul-i avusese cinci moștenitori, între cari și pe Catrina, care stăpâneă prin urmare «a cincea parte din a treia parte» din partea bunului său popă Stan sau din întreagă jumătatea de sat din jos «a patra parte din..... etc.», cum zice formula citată ¹⁾.

¹⁾ Iată și o schemă pe care ne-o închipuim nu în ce prieste forma, care eră în realitate foarte neregulată și se mai

Asemenea formule sunt foarte utile pentru a deduce genealogiile răzeșilor, mai ales când documentele lor nu prezintă o succesivitate neîntreruptă, ceea ce se întâmplă mai în totdeauna.

Prin urmare, revenind la citatul de mai sus, Catrina aveă *drept* la $\frac{1}{60}$ din bătrânul ei sau $\frac{1}{120}$ din tot hotarul satului și aceasta după patru generații, adică cel mult 150 de ani¹⁾. Zicem «drept» pentru că această cotă-parte nu eră configurată nicăiri prin limite aparente; ea există în baza condominiului pretutindeni, formând o mică fă-

diformă încă prin alegerea părților «din câmp, din fânețe, din apă, din pădure etc.», ci numai în ce privește valoarea părților după diferitele partajii în abstract:

¹⁾ Această scurtă socoteală arată încă odată absurditatea presupunerii unei mici proprietăți răzășești ab initio, căci dacă sate întregi sunt în 150 de ani îmbucătățite în sute de părți, ce-ar fi rămas după un acelaș curs de vreme dintr'o modestă proprietate!

râmătură în fiecare brazdă din hotarul moșiei ¹⁾. Această indiviziune își are expresiunea în documentele timpului prin formele stereotipe ca: «câtă se va alege partea noastră și den câmp și den pădure și den apă» sau: «din siliște satului, din câmp, din pădure, din tot locul unde i să va vini parte» ²⁾, sau: «a patra parte de în sat, dă în câmp și dă în apă și dă în pădure și dă în siliște satului», etc. ³⁾.

Dreptul la această cotă-parte eră însă necesar să se știe oricând, pentrucă se ținea în seamă la împărțirea veniturilor, pe cari le-am văzut că formau la început obiectul proprietății stăpânilor. Dar, în afară de această repartizare, nimic nu mai distingea părțile răzeșilor, locuitori pe aceeaș vatră de sat și muncind chiar pe acelaș pământ alături de vecini, clăcașii liberi sau lăturașii, cari se găseau pe hotarul lor.

Am văzut însă cum după câteva partajii efective, atât obiectul dreptului lor de proprietate, cât și exercitarea lui se transformaseră cu totul. Aceste partajii, cari aveau loc după sute de ani de stăpânire indiviză, rezolvau în sfârșit pe teren cota-parte a fiecărui codevălmaș, mă-

1) Aceste cote-părți nu erau egale între ele, ci variau în întindere în raport invers cu numărul coboritorilor din aceeaș trupină. Astfel «Uricul Năneștilor» din 17 Ianuarie 1495 ne arată pe unii cu optimi de sat, pe alții cu șasesprezecimi, alții cu douăzeci și doi etc. (Rosetti, pag. 164, nota); Descendenții lui Căliman, dăruit de Petru Rareș, au părți risipite în mai multe sate, unii câte $\frac{1}{18}$ de sat, alții câte $\frac{1}{30}$, $\frac{1}{28}$, etc. (Gh. Ghibănescu—«Ispisoace și Zapise», I, pag. 80).

2) «Arhiva soc. din Iași», anul I, pag. 249;

3) «Columna lui Traian», anul 1877, doc. XXIV din 1604).

surându-se hotarul în pământuri, funii, stânjeni, sau socotindu-se în mult mai cuprinzătoarele delnițe, gireabii, după cum erau mai șterse sau mai vii urmele dreptului ocupanților originari, — acum rumânii și vecinii, — pe cari i-am văzut aproximativ corespunzători cu numărul acelor gireabii. Suma pământurilor, funilor, etc. se împărțește apoi cu numărul cotelor individuale sau cu numărul gireabiilor.

Pentru a putea urmări succesiunea în abstract până la partajile efective, de cele mai multe ori se alcătuiă de diacii, preoții prea rari ce știau să scrie ¹⁾ sau boierii hotarnici «luați pre răvașe domnești», arborele genealogic (spîța neamului) al descendenților aceluiaș moș sau bătrân. Asemenea genealogii se pot reconstrui și azi din documente, când acestea sunt bine conservate și îndeajuns de lămuritoare asupra înrudirii persoanelor ²⁾.

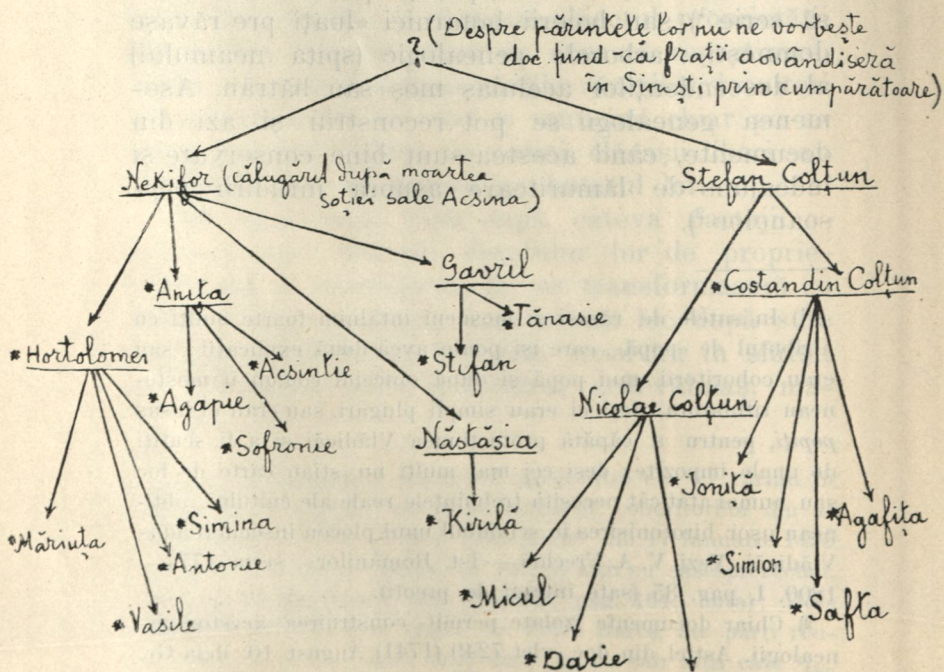
¹⁾ În satele de răzeși și moșneni întâlnim foarte mulți cu atributul de «popă», care își poate avea două explicații: sau erau coboritorii unui popă și după obiceiul comun îi moșteneau titlatura, deși ei erau simpli plugari, sau erau ei însăși *popiți*, pentru a căpăta protecțiunea Vlădicăi și a fi scutiți de unele impozite; deși cei mai mulți nu știau carte de loc sau numai atât cât necesită trebuințele reale ale cultului, obțineau ușor hirotonisirea în schimbul unui plocon însemnat adus Vlădicăi. Vezi V. A. Urechică — «Ist. Românilor», seria 1774 — 1800, I, pag. 35 (sate întregi de preoți).

²⁾ Chiar documente izolate permit construirea acestor genealogii. Astfel, din doc. vlet 7249 (1741) August 10, dela Gr. Ghica («Arhiva soc. din Iași», III, pag. 428), pentru jeluirea răzeșilor din Sinești, coboritorii din frații Nekifor și Stefan

Moşnenii și răzeșii fiind urmașii enejilor și judecilor, cotele lor, cari erau designate în mod ideal, cuprindeau și părți corespunzătoare din morile, cârciumile, vadurile de moară, bălțile satului, pe cari le-am văzut în primele timpuri aparținând exclusiv enejilor și judecilor transformați în stăpâni de sate. Astfel în documentul din 7141 (1633) dela Dabija Vv. vedem că un

Colțun contra altor răzeși de acolo, putem alcătui următoarea spiță :

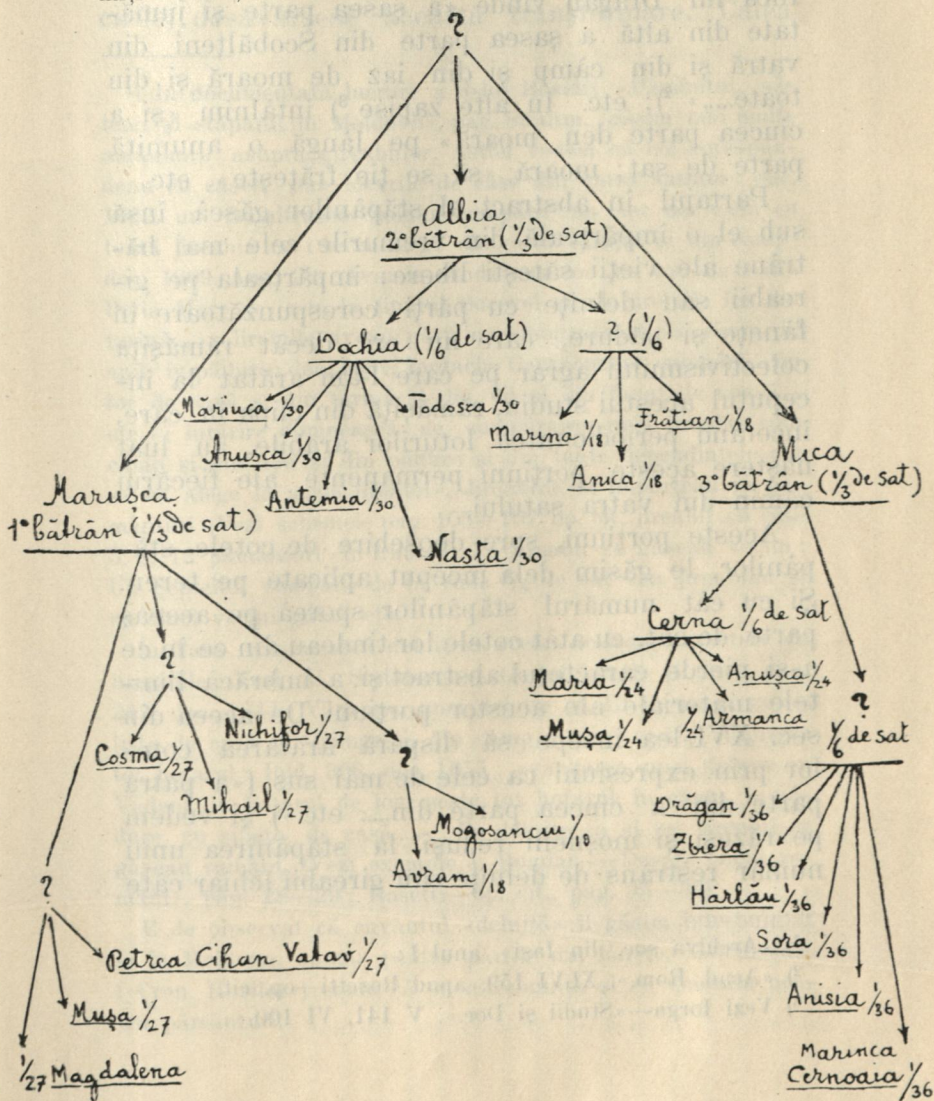
(Cei însemnați * iau parte la jeluire, ceilalți sunt decedați).

O altă spiță ceva mai întinsă (doc. 1598 Eremia Movilă, Ac. Rom. Peceți 59, apud. Rosetti— op. cit. 165, pentru satul Comănești la gura Lăpușniței), pe care o reconstruim după

Gavril cu femeia și cu feciorii lui vinde lui

fracțiunile de sat ce revin diferitelor grupe de coboritori numiți în doc., fără a li se numi toți ascendenții, e următoarea:

Dănilă Țărchie căpitanul «a patra parte din vatra satului și din moară a patra parte și din baltă ce se chiamă Brehnova a patra parte și din câmp.....» etc. ¹⁾; Intr'alt zăpis din 1628 Dochia fiica lui Drăgan vinde «a șasea parte și jumătate din altă a șasea parte din Scobălțeni din vatră și din câmp și din iaz de moară și din toate.....» ²⁾; etc. În alte zăpise ³⁾ întâlnim «și a cincea parte den moară» pe lângă o anumită parte de sat; moară «să se ție frățește», etc.

Partajul în abstract al stăpânilor găseă însă sub el o împărțeaă din vremurile cele mai bătrâne ale vieții sătești libere; împărțeaă pe gireabii sau delnițe cu părți corespunzătoare în fânețe și pădure, care nu eră decât rămășița colectivismului agrar pe care l-am arătat la începutul acestui studiu, rămășiță din clipa în care, încetând periodicitatea loturilor arabile, au luat naștere aceste porțiuni permanente ale fiecărui cămin din vatra satului.

Aceste porțiuni, spre deosebire de cotele stăpânilor, le găsim dela început aplicate pe teren. Și cu cât numărul stăpânilor sporeă pe aceeaș parte de sat, cu atât cotele lor tindeau din ce în ce a-și pierde caracterul abstract și a îmbracă limitele materiale ale acestor porțiuni. De aceea din sec. XVI-lea începe să dispară arătarea cotelor prin expresiuni ca cele de mai sus («a patra parte din a cincea parte din..... etc.») și vedem pe răzeși și moșneni reduși la stăpânirea unui număr restrâns de delnițe sau gireabii (chiar câte

¹⁾ «Arhiva soc. din Iași», anul I;

²⁾ «Acad. Rom.», XLVI 159, apud Rosetti—op. cit.

³⁾ Vezi Iorga—«Studii și Doc.», V 141, VI 100.

una), încă nealese de restul celorlalți copărtași de bătrân, dar cele mai multe având pe ele câte unul sau mai mulți vecini ¹⁾.

Partajiile efective (alegerea părților, hotărnicirile) desăvârșesc această transformare. Calea

¹⁾ În documentata lucrare a d-lui Rosetti «Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova», pag. 89 urm., găsim mai multe amănunte asupra gireabiilor. Astfel vedem că ele corespundeau cu casele sau locurile de case din vatra satului: doc. 1632, un Dumitrașco Șoldan cumpără un loc de casă cu toată jireabia ce i se va alege din vatra satului și din câmp; doc. 1609, Aug. 26, Avamia vinde «un loc de trei case din Petia Mare ce este la ținutul Sucevei și cu jirebiile lor din țarină....». Jirebiile aveau părți corespunzătoare în câmp, în apă, în pădure: doc. 1631, Iordache Cantacuzino cumpără «un loc de casă și din țarină și din vii și din fânaț de coasă... etc.»; întărire domnească de cumpărarea unei jireabii «din câmp și din apă și din pădure și din toate dependențele cât se va alege la acele jireabii». Jireabiile se împărțeau în pământuri (Vezi schemele pag. 105—107 op. cit. jireabii cu câte 5, 8, 12 pământuri «în frunte»). Pe jireabii se găseau vecini: Un Șeptelici cumpără de la rude $\frac{1}{3}$ de sat «cu jireabiile și cu cinci vecini gata» etc.

În Țara românească delnițele aveau aceleași caractere ca jireabiile. (Vezi Al. Ștefulescu—«Gorjul istoric și pit.», pag. 242, doc. 1644: Vânzarea unei delnițe cu 12 locuri și cu siliște de casă în Bilugești, din câmp și din apă și dupleste tot hotarul; Ibid. 306, doc. 1655: «vânzarea unei delnițe în Vădeni, în hotarul de jos; peste tot hotarul, în câmp, în pădure, cu siliște de casă....». Pe delnițe ca și pe jireabii se găseau rumâni. (Vezi exemple I. Bogdan—«Despre enejii români», pag. 28—29; Rosetti—op. cit., pag. 35—36).

E de observat că cuvântul «delniță» îl găsim întrebuințat și în Moldova, numai pentru părțile din fânețe. Melchisedec («Cron. Hușilor») crede că se întrebuință și ca sinonim pentru pământuri.

moşneilor şi răzeşilor spre sărăcie şi dispariţie e acum mai larg deschisă. Să se noteze că faza culminantă a ieşirilor din indiviziune (sfârşitul sec. XVII-lea) e paralelă cu introducerea culturii porumbului, extensiunea agriculturii generale ¹⁾; înmulţirea braţelor prin sporirea neîncetată a păturii de muncitori agricoli fără pământ (clăcaşii liberi, lăturaşii, etc) şi s'ar crede, cum e şi consecinţa logică a acestor împrejurări economice, că tocmai setea de valorificare a pământului lor în asemenea condiţiuni prielnice îi îndemnă să rupă indiviziunea.

În realitate numai sărăcia, sila, impozitele, erau agenţii provocatori ai acestor partajii efective; singură setea de a vinde pentru a-şi împăcă nevoile eră mobilul lor. Cele mai multe hotărnicii şi alegeri de părţi vedem că erau provocate de vreo vânzare, zălogire sau aparentă dăruire a părţilor unuia sau mai multor codevălmaşi către persoane străine de părtaşiiile lor.

¹⁾ Hasdeu (în «Col. lui Traian», anul V) credeă că Românii n'au cunoscut de loc plugăria propriu zisă, pe care abia în sec. VII au început s'o înveţe dela învecinaţii Serbi, transplantându-o apoi prin migraţiune din Oltenia în celelalte provincii româneşti (Vezi contra dr. Gr. Maior—«Politica agrară la Români», pag. 4 şi urm.). E just însă că agricultura Românilor rămâne foarte neînsemnată până în sec. XV, ocupaţiile lor de căpetenie fiind creşterea vitelor şi industriile derivate din ea. Chiar dela această dată producţiunea cerealelor e încă redusă (40—50.000 kile de grâu pe an producea Muntenia şi ceva mai mult meiu, care eră hrana de căpetenie a populaţiunii). O producţiune însemnată nu are loc de cât din sec. XVIII-lea înainte, o dată cu răspândirea culturii porumbului şi inaugurarea erei fanariote, care transformă ţările române în grânare nesecate ale Turcilor şi Ruşilor.

De altfel moșnenii și răzeșii erau oameni foarte conservatori în ce privea proprietatea lor și aspectul comunitar sub care ea se prezentă. Din acest conservatism decurgea chiar trăsura caracteristică a mândriei lor de a se numi boieri și de a adună saci de hrisoave pentru câte o hliză neînsemnată. Altă caracteristică pornită din conservatismul lor eră pornirea de se a fură unii pe alții și a se știrbi în drepturi, mai ales când stăpâneau moșia în părți abstracte. Răsături în zapise, hrisoave furate sau falsificate, pietre de hotar mutate sau dovedite a fi «făr' de ispravă»¹⁾, tăieri de arbori cu bour²⁾, etc., erau foarte frecvente și jalobele lor către domnie cuprindeau veșnic doleanțe asupra acestor puncte³⁾. Neînțelegeri grave isbucneau, se făceau chiar morți de om⁴⁾ și în cele din urmă, dacă nu se împăcau,

1) Adică sub care nu se mai găseau bucățile de cărbune, fier, etc. ce se puneau de obicei sub asemenea pietre de hotar pentru a se controla stabilitatea lor.

2) Pe copacii cari cădeau în linia punctelor de hotar se săpă marca țării pentru acelaș scop.

3) Elementele turbulente erau de obicei scoase din copărtășie și li se da la o parte în hotar. Vezi Iorga—«Studii și Doc.», V, 158: Cererea lui Ioniță Postelnic care are moșie la Crăciunești «nealeasă di spre alți răzeși», ca un Fărămă «fiind și acela un om neticnit..... să iasă din mijloc deo parte» (1742).

4) «Și multă gâlceavă și prigonire având între noi pentru acest codru poală de munte, al Robului (jud. Vâlcea) care în anul trecut făcându-se și bătaie acolo în munte, de amândouă părțile, s'au întâmplat de s'au făcut și moarte» (moșnenii Brezoaia și Robești—«Carte de împăcare», 1783) N. Iorga—«Studii și Doc.», VIII, pag. 21.

«uitând scârbele și plătind împreună ciubotele»¹⁾, inevitabile hotărniciri puneau capăt indiviziunii și certurilor lor.

Aceste hotărnicii se făceau de boieri dați «pre răvașe domnești» și reputați de o deplină cinste, deși mulți se lăsau a fi «pomăzuiți» cum zice un document din 1741, de vreo parte interesată. La hotărnicire trebuiau să fie de față toți răzeșii²⁾, cari își scoteau atunci uricele lor de împărțeală, de schimb, etc. Pentru rezolvarea pretențiunilor de proprietate și stabilirea drepturilor individuale, hotărnicii procedau «pe drese și oameni

1) «*Ciubotele*» erau indemnizarea pentru alergătură cuvenită slugilor domnești, conf. Iorga—«*Studii și Doc.*», VI, pag. 59. Poronca lui Nic. Mavrocordat «la răzeșii de Popești» (1712) să primească răzeș între dânșii pe un Ioan Șatrariu, căci altfel «să știți că va veni un om domnesc de v'a aduce și veș da și ciubote»; Vezi și «*Col. lui Traian*» 1877, doc. VIII din 1588 din care vedem că indemnizarea se cuvenea și particularilor. Dacă cineva din rudele unui Buboc care făcuse moarte de om și fugise vor da «acei 12 boi și 3 galbene de ciubote lui Necoară și Stefan» cari îi plătiseră capul, să aibă a-i ține ocina. Vezi și nota lui Hasdeu. *ibid.*: «*aliquid calciarium aut proemium querere*»; «*Le prévoit dit aux habitants qu'il venoit querir ses chausses*» (Du Cange—«*Glossarium mediae latinitatis apud* H.).

2) Ei ținând însă mult la indiviziune, care îi apăra întru câtva de pericolul răzeșofagilor se împotriveau, sau se doseau uneori la sorocul hotărnicirii. Vezi «*Cron. Hușilor*» sub 1780. Niște răzeși chemați «ca să diosăbească (un vornic de poartă) părțile Episcopiei di o parte din părțile răzeșești, ear răzeșii n'au primit, lungind cu vorba din zi în zi». Const. Moruz dă un nou ordin «care din rezeși nu vor vra să vie din voia lor la măsuratul moșiilor să-i aduceți fără de voia lor ca să fie față să ia sfârșit».

buni»¹⁾; se stabileau bătrânii satului și spița fiecăruia. Apoi se măsură în parte câmpul, țarina, etc. pe trei părți în lățime și se împărțeau pe numărul bătrânilor sau moșilor, lăsându-se încă în indiviziune muntele sau pădurea și locurile inpracticabile ca arătură. Părțile bătrânilor socotite în jireabii, delnițe sau pământuri, funii, stânjeni, se împărțeau între coboritorii lor, socotindu-se mai întâiu datoriiile, vânzările în abstract și schimburile dintre copărtași sau dintre ei și vreun extraneu.

Pe lângă aceste noțiuni restrânse ce putem culege din faza indiviziunii absolute, mai găsim atât în timpul ei, cât și după partajiiile efective. câteva regule din obiceiul pământului observate de moșneni și răzeși la regularea succesiunilor. Ele privesc mai cu seamă ordinea succesorilor, zestrea și diatele.

Descendenții moștenitului, care până la primul partaj efectiv eră moșul sau bătrânul lor mai mult sau mai puțin depărtat, veneau la succesiune prin reprezentățiune²⁾ și pe stirpe³⁾ (Vezi

¹⁾ «*Oamenii buni*» erau în cazul de față jurătorii-brăzdași, o probă complimentară a titlurilor instrumentale. Conf. V. A. Urechia—«Miron Costin», opere complete, tab. cronol. I, fără dată: «..... Deci au pus brazdă în cap unui om bătrân au înconjurat acei zece pași» (partea unui răzeș Ionașco, care avea «moșie împreună» cu răzeșii din Durău).

²⁾ Conf. și «Prav. Mateiu-Bas.», glava 273: «..... Inșă de-i va muri moșul și-i va rămâneă fecior de aceea va avea și nepoți dela un fecior al lui ce va fi murit, atunci intră nepoții în locul tatălui lor.....».

³⁾ Dintr'o hotărîre giudecătorească din 1780: «..... Am adus numitu jăluitoari pe un Stefan părcălabul ot bărbătești, om ca de 80 de ani și au arătat că.... acel răftivană au a-

și spițele reconstruite la pag. 86—87). Se întâmplă însă uneori că unul sau mai mulți din moșii sau bătrânii satului să nu fi avut descendenți; atunci se zicea că moșul e «sterp» și partea corespunzătoare acestuia «moșie stearpă» (a nu se confundă cu «moșie stearpă», adică «fără de rumâni»); această parte rămâne «împărțitoare pe frați», adică între coborătorii celorlalți bătrâni¹⁾.

Dreptul de *majorat* a fost în totdeauna necunoscut la poporul nostru. În special pentru moșneni și răzeși lipsa lui a fost cauza îmbucătățirii exagerate a răzeșilor și înghițirea lor de latifundii.

Se pare însă, cel puțin pentru Moldova, că *minoratul* nu era necunoscut în obiceiul pământului. Astfel într'o judecată dela Mih. Racoviță (1722) acesta hotărăște: «..... după obiceiul pământului și după legea țării..... pentru satul Țibăneștii fiind casele părintăești să fie a featei acestii mai mici»²⁾.

Acesta e însă singurul caz pe care l-am în-
vut două veare primare, surori..... din care fâmei să trage brătuianu și mătoci, iar din răftivană să trage aga tatu preadii femeii..... și preda fata agăi au stăpânit moșia cu mătoci cu brătuiani pe în doă din care arătare să cunosc că preda fata agăi *au avut moșie împreună cu dânșii* pe în două și fără de drept încutrupiseră acea parte.....». (Al. Stefulescu—Op. cit., pag. 345).

1) Niște răzeși vând lui Miron Costin între altele «ce ni se va vini partea noastră și dintr'una moșie stearpă ce-am avut cu toții seminția noastră» iar în întărirea domnească a vânzării cetim: «..... așisderea și cât li se va vini lor din partea unor moși sterpi a căror părți au rămas împărțitoare pe frați». (M. Costin—«Opere compl.», ed. V. A. Urechii I, tab. cron. 1662).

2) N. Iorga—«Studii și Doc.», VI, pag. 97.

tâlnit. D-l R. Rosetti (op. cit.) crede de asemeni în preferarea *fiului* mai mic (benjaminul) la moștenirea așezării părintești. Cazul nostru trebuie să fie o aplicare prin analogie și la fetele moștenitoare, atunci când ele nu aveau frați.

Acest obicei existent în Moldova, eră cu totul contrar dispozițiilor legislative cari apărură în Țara românească din sec. XVIII înainte și cari excludeau cu desăvârșire femeile dela moștenirea căminurilor¹⁾. O altă dispozițiune legislativă din Țara românească și pe care n'o găsim în Moldova, pe lângă înlăturarea fetelor dela succesiune cu îndatorirea fraților de a le înzestra chiar din averea lor²⁾, mai eră și prohibirea fetelor de a face raport (sinisforă), când erau dejă măritate și înzestrate în momentul deschiderii succesiunii («Condica Ipsilante», loc. cit.).

La moșneni, înzestrarea fetelor se făcea în epoca indiviziunii cu părți în abstract, așa că soții acestora (zestrașii) intrau ca codevălmași pe moșie³⁾. Inșă cu ocazia partagiilor efective și hotărâmicirilor, zestrașii ca și cumpărătorii de părți se scoteau din socoteala coborîtorilor bătrânului pe care deveniseră copărtași⁴⁾.

1) Vezi «Cond. Ipsilante», pentru moștenire III; privilegiații sunt numiți cationdes și motivul dispozițiunii e «pentru ca să nu se piardă porecla neamului». Femeilor le rămâneau însă dreptul de preemțiune (protimisis); Vezi și C. Caragea IV, cap. 3, art. 20.

2) C. Caragea, III, cap. 16, art. 13.

3) Moldoveanul din Scoarța «au mers depreună cu Stănilă naintea lui Dumitru păcălabului de în târgul Jiului» fiindcă lipsind de acasă «pentru hraniștea lui» Stănilă a intrat în moșie și la întrebarea Moldoveanului a răspuns că l-a înzestrat socru său..... etc. («Col. lui Traian» 1877).

4) 1785. Jeluirea unor moșneni «Popeci»: «..... aflându-ne

Mai observăm că privilegiul masculinității, care din pravile trecuse pe nesimțite în obiceiul pământului, se transferă și descendenților celor privilegiați, când veneau la succesiune prin reprezentare ¹⁾.

Toate aceste dispozițiuni rămăseseră necunoscute în Moldova. Aci fetele moșteneau deopotrivă cu feciorii ²⁾. Fetele înzestrate nu erau oprite de

și noi cu stăpânirea într'acel hotar au arătat (ceilalți moșneni) cum că nu suntem moșneani vechi a ne ști și noi de moși, ce suntem zestraș și cumpărători cu părți mici dela dânsii. Acum căutând a lua și noi parte pă un moș să se facă cinci moși nu ne-au îngăduit ei i-am tras la judecată». (Iorga—«Studii și Doc.» VI, pag. 502—3).

¹⁾ Adeverință dela 12 boieri luați de moșnenii din Frăsinet, Șipărești «cu verii lor» ș. a. pentru «moșiia lui Dumitru moșul lor, cine iaste den fecior și cine iaste den feate.... Deci noi am întrebat bătrânii și am aflat cum Belea și Tanasie și Stoica și cu alți veri ai lor sunt toți den feate, iar fămaie Micului, anume Dumitra iaste den fecior, fată lu Neagoe, feciorul Stoicăi și iaste ia mai volnică....» (N. Iorga—«Studii și Doc.», vol. V, pag. 120);

1644, Martie 20. Un Vlad Bârsescul din Baia plătește datoriile unui Socol pentru a veni la succesiune. M. Basarab orânduiește însă o cercetare, ca să se afle «care din care este și poate fi Vladul și el din acești doi frați, din Pătru Comisul și din Căzan Spătariul sau este.... din sora lor zăstrașă?» (Ștefulescu—Op. cit., pag. 7).

²⁾ Trei frați și două sorori toți fiii lui Ionașcu Cocris «s'au tocmit între sine și s'au împărțit inaintea noastră cu otcinile și baștinile lor ce-au avut părintele lor Ionașcu Cocris.... și Gavril părcălab cu femeia lui Măricuța fata lui Ionașcu Cocris s'au sculat și au vândut părțile sale de otcină ce-au venit în partea lor» (1648 dela Vasile Vv. în «Rev. p. Istorie și Archeologie» 1885).

a face raport pentru a veni la succesiunea deschisă ulterior înzestrării lor¹⁾.

Contrariul dreptului roman și în genere legislațiunilor bazate pe individualism, unde succesiunea intestată e o excepțiune dela cea testamentară, la moșneni și răzeși, din cauza organizațiunii proprietății lor, vedem dinpotrivă că netestarea formă regula, iar *diata* (testamentul) eră excepțiunea.

Această excepțiune apare foarte târziu. Primele diate nu datează decât din sec. XVII-lea. Chiar de aci înainte ele apar numai acolo unde copărtașiile intraseră în faza desagregării și numai în cazuri imperioase, cum eră de pildă desmoștenirea²⁾ sau lipsa de moștenitori, deși în acest ultim caz se recurgea mai de grabă la adopțiunea «în loc de feciori» sau la dăruirea cu obligația întreținerii și pomenirii după moarte («pentru comandare»³⁾). Alteori moșnenii și răzeșii se călugăreau și din acel moment aveă loc moartea lor civilă⁴⁾;

1) «417 ug. s'au dat Șoldăneștilor și lui Răcoviță și Stăncii și lui Pisovschii pentru jumătate de Tribisăuți și pentru Băltătești și pentru a trie parte de Gurdești, căce că nu vrea să fac ii Băcocoae parte den ocină, că-i dzicea că este îndrăztită; ce n'am vrut așuă, ce li-am întorsu prețul dzăstrelor înapoi ș'am intrat în ocină». (Iorga—«Studii și Doc.» V, p. 10).

2) Un testament făcut în extremis înaintea unui preot e atacat de Balășa căreea «nu s'ar fi făcut parte din pricină că ar fi urmat împotriva învățaturii tatului lor», ceeace se dovedește neexact și ispravnicul Vasluiului Arghiri Cuza (1800) hotărăște «să aibă a stăpâni frățește» băieții ca și fetele (N. Iorga—«Studii și Doc.», V, pag. 172).

3) Vezi «Foaia Soc. Românisml» I, doc. 1569 (Munt.).

4) Vezi Condicta Calimach, art. 692 pentru moartea «politicească».

întreg patrimoniul lor dispărea în patrimoniul mănăstirii, care le oferea azil, respectându-se însă legitima erezilor rezervatari ¹⁾. Înainte de a îmbracă rasa ei puteau să-și facă diată, care eră de obicei tot în favoarea mănăstirii în care mergeau să-și petreacă restul zilelor ²⁾. Acest obicei, care eră foarte vechiu la poporul nostru, își avea origina în dreptul canonic și dreptul bizantin, cele două ratio scripta ale celui mai vechiu drept românesc.

* * *

Ce legături juridice mai rămăneau după partații între codevălmașii moșneni și razeși? Afară de proprietatea indiviză a munților și a unor părți de moșie pe cari venitul mai puțin însemnat și imposibilitatea împărțelii îi sileau să le stăpânească astfel, mai existau în obiceiul pământului două așezăminte, resturi caracteristice ale comunității de altădată, cari încetineau mersul pripit al desagregării devălmășiilor. Aceste așezăminte erau *dreptul de protimisire* și *solidaritatea*.

Dreptul de protimisire fusese introdus în obiceiurile juridice ale poporului nostru din dreptul bizantin, însă prin mediațiunea Slavilor, cari îi adăugaseră pe lângă caracterul vecinătății (cum există în dreptul bizantin) și pe acel al inrudirii, așa că la poporul nostru dreptul de protimisire se exercită *tam loci quam consanguinitatis ratione* ³⁾.

¹⁾ Vezi D. Alexandresco—«Droit ancien et moderne de la Roumanie», pag. 153 nota.

²⁾ Vezi «Cron. Hușilor», «Cron. Rmănului» I, II, passim.

³⁾ Vezi P. Negulescu—«Studiu asupra dreptului de protimisire», publicat întâiaș dată în «Dreptul» 1899 No. 40, 45,

Deși în vechia legislație a țărilor, acest așezământ apare pentru prima oară tocmai la sfârșitul sec. XVIII ¹⁾, nepomenindu-se nimic despre el în codificările lui Mateiu Basarab și Vasile Lupul, existența lui în obiceiul pământului eră foarte veche, dată poate chiar din epoca așezării popoarelor jugo-slave și contactul lor dintr'o parte cu Imperiul-de-Jos, dintr'alta cu lăcuințele Românilor din valea Dunărei. Astfel într'un document din 1503, anterior cu mai mult de un secol pravilelor, cari nu se rostesc asupra dreptului de protimisire, vedem că acesta eră cunoscut la Români din banatul Severinului ca un vechiu așezământ românesc «juxta ritum Valachia» ²⁾.

Dritul de protimisire eră temeinic înrădăcinat și se păzeă întotdeauna la poporul nostru; dar cea mai frecventă aplicare a lui o găsim în special la moșneni și răzeși, atât din cauza numărului lor considerabil în epoca de înflorire, cât și prin faptul că ei prezentau mai ales elementul

49; conf. în acest sens Iorga—«Studii și Doc.» V, 157: «... căci una ne iaste și niam, a doa și răziașu»; Idem, VII, pag. 7, revendicarea unei moșii vândute «întăiu că ar fi zăpisul vânzării iconomicos, a doa cu protimisis, că li s'ar cădeă fiind rudă cu vânzătorul și răzași» (data 1785 Munt.); Un Popa Dragul «a fost frate de moșie și rudă de sânge cu Vladul și Nicolae și Tudor....» Moștenește părțile acestora («Col. lui Traian» 1884, data doc. 1624 Alex. Vv.).

¹⁾ Cond. Ipsilante, pentru protimisis, 1; Cond. Calimach, § 1432; Cond. Caragea, § 7 c. 2-a, p. III-a; ordinea protimisorilor în aceste legiuri e următoarea: rudele copărtașe, rudele, copărtașii sau beneficiarii unui drept real și în fine vecinii («în lung, în lat, într'un colț» Cond. Caragea).

²⁾ G. Maior—Op. cit., pag. 43, nota.

rudeniei-copărtășie, care nu există nici în neamurile boierilor, unde copărtășia se uzită numai când ele scăpătau și se vedeau reduse pe o aceeaș moșioară, nici la rumânii și vecinii cari nu puteau vinde, nici la clăcașii-liberi, cari nu aveau ce să vândă.

Răzeșii și moșnenii exercitau acest drept cu ocaziunea actelor juridice înstrăinătoare de proprietate (sau chiar de uzufruct, cum eră arendarea) făcute de codevălmașii lor ¹⁾. Donațiunile erau scutite însă de exercițiul protimisirii, arătându-se de obicei motivul lor, care eră mai întotdeauna recunoștiința pentru protecțiune, ajutor bănesc (de cele mai multe ori vânzări deghezitate), îngrijiri până la moarte, plata capului, etc. sau sentimentul piozității, când daniile erau făcute în favoarea clerului și mănăstirilor.

Codevălmașul vânzător care voiă să păzească acest drit, trebuiă să oferteze mai întâiu rudelor copărtășe, apoi rudelor, copărtășilor ²⁾ și în fine

¹⁾ Jalba unui Nicolae Rucăreanu, capanlău: «..... Eu aflându-mă moștean în niște munți dintu'acest județ cu alții doi frați părtași anume Gheorghe Balotă și Iordachi Balotă a-pururea și eu și tată-meu loam cu arendă și părțile numiților de mai sus și le lucrăm cașcaval, aflându-ne vechi capanlii, anadan babadan (din tată în fiu). Acum un serdar Scarlat de acolo «cumpără» pe 10 ani și cele două părți. N. Rucăreanu se impotrivește «în puterea legiuitei raveli a țării de dreptatea ce-mi dă a răscumpără părțile dăvălmașilor miei am mers la inst. isprăvnicie și am pus bani acolo să-și ia numitu». (N. Iorga—«Studii și Doc.», VII pag. 45—46 din 1822).

²⁾ Copărtășii de moșie fără a fi și rude cu restul cetei proveneau din cumpărături de părți în abstract, donațiuni între vii sau «cu limbă de moarte» și înfrățiri pe asemenea

vecinilor (răzeșilor, megieșilor «dă în sus și dă în jos și dă împrejurul locului»), care aveau de obicei și copărtășie în partea nearabilă a moșiei.

În ce privește limita vocațiunii la acest drept, deși sentimentul fraternității și origini comune eră foarte dezvoltat la moșneni și răzeși, se pare că protimisirea în virtutea rudeniei se mărginează la coborătorii dintr'un bătrân comun.

Astfel într'un zapis din 1717 vedem că doi răzeși din Ivănești vând «partea de pre maică-sa» întrebând întâiu «neamul meu care sântem dintru(n) bătrân, precum să-m întoarcă și să ții ei... etc.». (N. Iorga—«Studii și Documente», VI, p. 97).

Dreptul protimisirii se exercită de ceilalți codvâlmăși și în cazul când unul sau mai mulți dintr'ânșii se vindeau pe ei însuși împreună cu părțile de moșie. Astfel într'un zapis de o asemenea vânzare din 1675, vedem că oamenii din Orbi se vând «cu toate moșiile noastre de în partea megieșască, câtă ne se va alege părțile noastre de preste tot hotarul megieșesc.... ci ne-am vândut de a noastră bună voie și cu știrea tuturor megiașilor de împrejurul locului...». (Idem, VI, pag. 478).

Procedura protimisirii constă în înștiințarea (punerea de zi) protimisitorilor și pentru a-și asigura trăinicia actului, vânzătorii repetau această înștiințare de mai multe ori, așteptând chiar mai multe zile peste termen ¹⁾.

părți indivize de rest. Acești extranei îndată ce căpătau drept de copărtășie deveneau și răzeși, putându-se prevala ca și ceilalți de dreptul protimisirii.

¹⁾ «... Iar din rudele noastre nime să n'aibă a se ispiți a întoarce, căci li am dat știre tuturor de câteva ori și ni-au

Refuzul rudelor și răzeșilor de a cumpăra, care echivală cu consimțământul de a vinde, nu era însă suficient pentru a asigura validitatea actului, ci aceștia trebuiau să fie prezenți și la facerea plății și a scrisorilor de proprietate ¹⁾. Dacă vânzarea era făcută într'o împrejurare critică sau de către creditori, refuzul răzeșilor de a ajuta pe vânzător, ca să nu-și înstrăineze moșia sau să și-o scoată de sub zălog, îl dispensa de celelalte formalități ale protimisirii ²⁾.

Care era sancțiunea neconsiderării acestui drept de protimisire? Vânzarea există, însă sub rezerva dreptului de reziliere al codevălmașilor protimisori ³⁾.

Se pare că codevălmașii aveau un drept de răscumpărare și asupra zălogirilor făcute de unul

dat voie toți să vindem acele părți de moșie». (Vezi A. Urechie—«Miron Costin», opere complete, I tab. cronol., pag. 121) ; «... rudele noastre să nu aibă a se amesteca căci le-am dat de știre tuturor când am vândut *până a treia oară* și nime dentru ruda noastră n'au voit să o cumpere.....» (Ibid. din 1669) ; răzeșii protimisori «nici nu vin la dzi» și vânzătorii «i-au așteptat peste dzi până a patra dzi....» (Iorga—Op. cit. VI 28, din 1675).

¹⁾ «... Și nime dentru frați sau sămințiile noastre să n'aibă amestec căci am întrebat de toți pre rându și le-am pus și zi și la tocmla și plata noastră au fost și toți răzeși.....» (V. A. Urechia—Loc. cit. din 1662).

²⁾ «... Și la vânzare am întrebat întâiu toți răzeșii ca să ne plătească la nevoia noastră și nici unul n'au vrut, pentru aceia am dat dumisali Cantemir Serdariul.... pentru aceia nime din răzășii noștrii să n'aibă a întoarce» (din 1676 «Arhiva soc. din Iași, 1889, Istoria unei moșii).

³⁾ Termenul era limitat în Cod. Ipsilante la 30 de zile, iar pentru absenți patru luni; în Cond. Caragea 40 zile și pentru absenți 18 luni.

din copărtașii lor către un extraneu și pierdute prin întârzierea plății ¹⁾).

Ca urmare firească a acestui drept de protimisire găsim răspunderea sau chezășuirea codevălmașilor pentru unul dintre dânșii, în vini penalicești sau datorii, adică *solidaritatea* lor față de un al treilea sau de puterile publice.

În obiceiul pământului eră foarte frecventă zălogirea părților de moșie pentru plata dăjdiilor, împrumuturi, sau pentru plata capului ²⁾, stricări de hotare, furturi de dobitoace, etc., când vinovatul aveă tot interesul ca păgubașul să fie împăcat, pentru ca acesta să nu mai sesizeze funcționarii domnești, cari pedepseau mult mai costisitor și mai cumplit. Aceste zălogiri se făceau de obicei cu clauza trecerii proprietății prin ajungerea unui termen foarte scurt și se înțelege că codevălmașii protimisorii pentru a nu se vedeă paralizați în drepturile lor de către un străin, se grăbeau a plăti la nevoie sau a împrumută pe copărtașii lor, realizând astfel și zălogirile în profitul lor.

Pe de altă parte statul, care înțelegeă să repare pierderea încercată de societate prin vreo «moarte de om» tot prin bani, făcea răspunzător, în cazul neafării vinovatului, pe însăș proprietarul pământului unde se dovedise ucisul ³⁾.

¹⁾ Un Dumitrașco Șaidâr rescumpără o zălogire de pământ pierdută de Stănilă Hotnogu «pentru căci și el mai are moșie în Silișău» (Rosetti—Op. cit., pag. 91).

²⁾ Vinovații de ucideri despăgubeau rudele mortului cu bani sau cu moșie, adică își plăteau capul.

³⁾ Cine făcea o asemenea plată eră presupus proprietar și chiar dacă nu eră în realitate, prin plată câștigă un just titlu care îi deferea proprietatea; conf. N. Iorga—«Studii și

Față de stat solidaritatea moșnenilor și răzeșilor devenea o obligațiune strictă, dela care nu mai puteau scăpa prin dezinteresare, ca în celelalte cazuri de chezașuire sau despăgubire față de particulari, pentrucă acum se puteau vedeă deposedați de unul dintrânșii ¹⁾, sau mai de obicei de vreun străin de obște dar dornic de moșia ei, care plătea pentru colectivitate ²⁾.

Interesul de a nu lăsa să se introducă în codvâlmășii străinii cari erau un periculos element de desagregare, cum și însuș caracterul comunitar al proprietății lor îi făceau pe moșneni și răzeși să întrețină viu, în epoca înfloririi lor, sentimentul de solidaritate. Indată ce această so-

Doc.», vol. VI, pag. 5: «.....» iar pentru moarte acea de om au dat Ghiorghe Ghiorghitanul strămoșul acestor Gheorghitani trii sute de berbeci și au rămas moșie să o stăpânească Gheorghe împreună cu neamul lui. Dar noi satul Dorna ne-am lepădat de ace moarte de om și nice la locurile acele nu ne abatem a-i scoati.» (1749. Iscălesc trei oameni care «ținem minte de o sumă de ani»).

¹⁾ Maiu 24, 1692 Mold. «.... ca să aibă el (Ion Ghibanul) a țineă acel pomăt tot pentru boul și pentru vacili și banii ce-au dat I. Gh. pentru răziașii lui de au plătit el pe răziașii de pe două văi și până amū nu i-au mai întors nime nimică.» (Plata o făcuse I. Gh. pentru o moarte de om, când Yorn. mare «au făcut strânsur din toate satele din pregiur din șapte hotară să plătească moartea celui om.» 1693. Iunie 26; I. Gh. pentru aceeaș datorie are ocinile «cu toate a tuturor răzeșilor» (Ghibănescu—«Surete și Isoade» III, 135); «.... iar părțile răzeșilor lor din vad încă să le țină Sturdza până ce răzeșii vor întoarce cheltuiala ce a cheltuit Ioana (mamă-sa) pentru un hatalm pentru ei.....» (1670. Maiu 8, Rosetti—Op. cit., pag. 265).

²⁾ Vezi cazul satului Albotenii și altele, Xenopol—«Ist. Românilor», tom. IV.

lidaritate slăbeă și banii străinilor puteau plăti, fără a mai întâlni vreo împotrivire, nevoile moșnenilor și răzeșilor, codevălmașiile lor apucau repede pe alunecușul peirii.

* * *

Contractele, cu cari terminăm această parte referitoare la caracterele juridice, prezintă un deosebit interes de studiu la moșneni și răzeși. În special vânzarea a fost la acești codevălmași un act juridic determinant în grăbita lor evoluțiune către dispariție.

Ca și proprietatea lor, contractele de vânzare se pot deosebi în două faze. În epoca indiviziunii absolute vânzările făcându-se în abstract, sunt mult mai rare; se vând părți de moșie «câtă se va alege» sau «se va vini.... din țarină, din fănețe, din pădure, etc.» iar vânzătorii și cumpărătorii figurează mai în totdeauna în grupuri familiale sau întovărășiri în vederea contractului. Codevălmașii vânzători profită uneori de faptul indiviziunii pentru a trece în zapise și părți de moșie ale altor cocetași, deși de obicei se menționează în aceste zapise cauza posesiunii¹⁾ sau autorii vânzătorilor.

În zapisele mai vechi, de prin secolul XV-XVI prețul nu constă în totdeauna în bani, așa că vânzarea ia forma unei permutațiuni de lucruri. Astfel, într'un document din 1487 Noem-

¹⁾ Prin expresiuni stereotipe ca: «a sa dreaptă și bătrână moșie (adică moștenire) și cumpărătoare», «partea sa din uric de danie și de cumpărătoare», «din pravilie de împărțeală» etc. (Vezi Ghibănescu — «Documentul» în «Archiva soc. din Iași», IV, 259; V. și nota Hasdeu sub doc. XXVIII. «Col. lui Traian», 1877).

vrie 27, un Ștefan, Ion și Neagul cumpără o șeptime din satul Lelești și din muntele Coarnele *cu doi cai*; la 1587 un Rustea din Tălpășești cumpără un loc de arătură *cu doi boi și altele tot cu câte doi boi*¹⁾; la 1572 Alex. Vv. în-tărește între alte cumpărături ale unui Oprea «dela Dan o giumătate falce drept un bou ș'un porc»²⁾; etc.

În alte zapise prețul constă și în bani și în lucruri. La 1493, Maiu 30, un Drăgoi și Neagoe și Dobromir cumpără o jumătate de sat *cu un cal și 420 asprii*; la 1587 acelaș Rustea de mai sus cumpără dela un David «partea lui toată veri cât se va alege..... *cu 2200 aspri gata și șase boi și 3 vaci și 12 kile de mei.....*»³⁾; etc.

În a doua fază, după partajiile efective ce au loc mai ales în sec. XVII—XVIII, vânzările iau o mare proporție: acum se vând mai în totdeauna și vânzătorii odată cu pământul; sate întregi își pierd libertatea și proprietatea printr'un singur contract, smuls în cele mai dese cazuri prin silă; pe aceeaș măsură latifundiile claselor plutocrate prind a se înjgheba din răzeșii și trupuri mărunte.

La aceste vânzări, din punctul de vedere al modificărilor ce produceau în condițiunea juridică a vânzătorilor, putem distinge următoarele cazuri:

A. Moșnenii și răzeșii își vindeau numai ocinele⁴⁾. Dacă mai aveau alt pământ afară de cel

1) Al. Ștefulescu—«Gorjul istoric și pit.», pag. LXV;

2) «Columna lui Traian», 1870.

3) Ștefulescu—Op. cit., pag. LXV și 259;

4) Giupăneasa Dumitra soția clucerului Barbu din Rugi părăște pe un Părvul în Divanul lui Gavril-Vodă, că tatăl

vândut, nu se operă nici o schimbare în condițiunea lor juridică. Dacă nu mai aveau altul, în unele cazuri vedem că se rugau de cumpărători să fie lăsați clăcași pe ocine, pentrucă aceștia aveau dreptul a-i scoate din ele după vânzare ¹⁾. Inșă de cele mai multe ori ei se duceau de bună voe pe alte moșii boierești, mănăstirești, sau pe răzeșii mai întinse, în calitate de liberi—clăcași unde de obicei nu prea erau șezători multă vreme pe un loc ²⁾, atât din cauza firei lor turbulente ³⁾,

acestuiia s'ar fi vândut rumân cu moșia «.... intru aceia Domnia mea însumi am căutat..... și am văzut Domnia mea și cartea lui Mihail voevod la mâna giupănesii dimitrii de cumpărătoare și n'am găsit Domnia mea pe stan tatăl părului..... scris cum să fie rumân ci am aflat numai singură moșia vândută». (Al. Stefulescu—Op. cit., pag. 103); într'un document din 1700 un Stoian ce a fost megieș judec. cu moșia lui, vinde aceasta unui Radul post. «iar capul lui nu l a vândut ca să-i fie rumân». Fiul Radului post., cu o carte false vreă să tragă la rumânie pe fiul lui Stoian, inșă nu reușește. (Xenopol—«Ist. Românilor» III).

¹⁾ 1621. Cartea lui Căzan biv. postelnicul «ca să iasă de acolo din sat», Ionașco și Cazan, care își vânduseră părțile lor (Ghibănescu—«Surete și Isvoade» II 39); 1635 : «..... și le-au fost pus lor și zi să iasă din satul Nisporeștii... și să le pui lor zi ca să iasă cu ce vor fi având, iar de n'or ieși să fie de gloabă 12 boi porții Domniei mele» (Ibid., vol. III, pag. 2).

²⁾ Uneori rămăneau chiar pentru câte o singură recoltă : 1681 Duca Vv. «..... au mâncat pânea de pe acel loc și au fugit în țara muntenească» (M. Costin—«Opere compl.» I, tab. cronol.).

³⁾ Gr. Ghica, hotărise ca «nime de pe moșiile boierești și domnești să nu fie volnic a se strămută». Inșă i se aduce la cunoștință că prin multe sate oameni din fire rea și prefăcători «fac scornituri de vorbe răsuflăte, aducând feliiuri de

cât și din cauza tendinței stăpânilor de a-i vecini pe nedrept ¹⁾).

Alții preferau calea băjeniei și haiduciei sau furtișagurile de dobitoace; și în cele din urmă, sfârșiți de foame și de nevoi, toți ajungeau a-și vinde și ultima avere pe care n'o puteau valorifica decât prin vânzare: libertatea.

În această fază a desagregării sunt numeroase și cazurile de evicțiune. Nevoia de bani a vânzătorilor sau aviditatea lor îi făceau să vândă de mai multe ori aceeaș răzeșie. Imprejurări prielnice îi ajutau în aceasta: pe deoparte lipsa registrelor de transcriptie pe acele vremuri ²⁾; iar pe de alta, în cazul când vânzătorii se vindeau pe ei însuși odată cu pământul sau erau lăsați să se hrănească pe el, greutatea pentru un al

feliuri de cuvinte la mijloc ca să poată găsi chip de strămutare dând o îndemnare cu minciunile lor de a să răsvrăți toți cei ce sânt pe moșiile boierești....». Aceste elemente instigatoare nu puteau fi decât răzeșii primiți pe moșii. (Vezi «Cron. Hușilor» sub. 1765).

¹⁾ 1698 Gr. Ghica: «În trecută vreme, la Vasilie Vodă sau mai înainte, moșii, părinții lor au căzut într'o slobodie a lui Iane Parvana și puindu-l Vasilie Vodă o împrumută mare pe acel Iane P. el au lipsit în Țara Româniască și atunci au vândut aceale răposatului Matei Basarab Vv. și el când au lipsit, apucând și izvoadele de cîsla satului au pus pe toți oameni ce au fost într'acea slobodie într'acel izvod, numindu-i pe toți vecini» (N. Iorga—«Studii și Doc.» VI, 450).

²⁾ D-l Al. Xenopol («Ist. Românilor» III) a găsit câteva mențiuni (doc. 1620, Gasp. Grațiani; 1617 Radu Vodă) de un catastih al Iașilor în care se treceau mutațiunile de proprietate din oraș. În restul țării și mai ales la sate asemenea registre lipseau însă cu desăvârșire.

treilea de a putea recunoaște precaritatea contractanților ¹⁾).

B. Moșnenii și răzeșii își vindeau numai capetele, adică libertatea persoanei.

În general acesta e cazul celor lipsiți de pământ și cari nu se vânduseră odată cu el. D-l R. Rosetti crede însă că se puteau vinde vecini și cei cu ocine, păstrând și după vânzarea persoanei lor libertatea pământului, pentru că condițiunea acestuia nu suferea nici o schimbare prin schimbarea condiției stăpânului ²⁾).

C. În fine se vindeau împreună cu ocinele și acesta e cazul cel mai răspândit la moșneni. Cât pentru răzeși, nu se găsesc documente în cari ei să se vândă odată cu pământul.

Rumânirea împreună cu ocina nu urmă însă numai din vânzare. Ea putea fi consecința unor năpăsti de biruri pe cari codevălmașii nu le putuseră plăti, hatalmuri (stricăciuni de hotare), morți de om pentru cari îi plătise un al treilea, datorii vechi sau desdăunări către particulari, când vinovații despăgubeau pe lezați oferindu-le libertatea și moșia lor, probabil fiindcă aceasta singură valoră prea puțin comparativ cu paguba. De asemenea rumânirea unor sate provine din

¹⁾ Iată un caz: Egumenul și tot soborul măn. Casin se plâng la Divan că au cumpărat și Gh. Ștefan niște părți de ocină dela niște oameni din Șendreani. «Deci Măria sa Domnul au socotit foarte pre amăruntul cum Const. Cămărașul (autorul autorilor mănăst.) au cumpărat mai întâiu dela toți moșnenii din Șendreni, iară Gheorghe Ștefan au cumpărat mai pre urmă cu 26 de ani dela feciorii vânzătorilor lui C. Cămărașul» (M. Costin—«Opere Compl.»-I, tabl. cronol. 1669). Acești feciori fuseseră lăsați pe ocine.

²⁾ «Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova», pag. 264.

reaua interpretare și încălcarea lentă a unor învoieli de muncă între asemenea șate de răzeși și moșneni mai săraci și moșierii megieși.

Reabilitarea rumânilor și vecinilor, care formă obiectul unei noi vânzări, în care ei erau cumpărătorii libertății și moșiei pierdute altădată, prezintă următoarele modalități :

a) Foștii moșneni și răzeși se răscumpărau împreună cu ocinele, dobândind cărți de «slobozie și de judecie» ¹⁾, adică de oameni liberi și de proprietari, pe un preț care în totdeauna întrecea sau chiar indoiă pe cel anterior al vânzării lor.

În alte cazuri—foarte puține—ei erau iertați împreună cu moșia de stăpâni mai umanitari ²⁾.

b) Iși răscumpărau numai capetele, sau erau iertați «însă numai capetele lor fără de moșie» ³⁾,

¹⁾ N. Iorga—«Studii și Documente», I, pag. 306.

²⁾ Al. Ștefulescu — Op. cit., pag. 129 : liberalitatea Stoi-căi Vistierul (1620) caz pe care l-am mai citat : 1619 Un Dragomir și Chira hotărâse că vecinii lor să fie slobozi de vecinie și cu moșia lor, după ce-or încetă ei din viață (Rosetti—Op. cit., pag. 189) ; 1617 Cazul satului Vălsănești și giup. Bolosina, pe care de asemeni l-am mai citat : uneori iertarea se făcea sub condițiunea ca «de ne vom ispiti care cumva «vre-o dinioară să ne vindem la alți boieri, să fim rumâni «cu moșiile noastre, atunci să fie dumnealor (familia postel-nicesei Ileana Cantacuzino, care îi iertă) volnici să ne iee iar rumâni. fără nici un ban ; întocmai așa cum am fost și mai înainte» (Xenopol—«Ist. Rom.», III).

³⁾ Un Radu părcălabil și cu feciorii e iertat de rumânie de giup. Elina postelniceasă fiindcă eră harnic în trebile casei «însă numai capetele lor fără de moșie» (Iorga—«Studii și Documente», V, pag. 124) ; Anița Vorniceasa vinde o ocină «însă fără vecini, căci pre vecini i-am iertat» 1720 Rosetti—op. cit., pag. 263.

ceeace constituia un abuz din partea stăpânilor.

Am văzut în altă parte, cum răzeșofagii, pentru a putea cumpăra răzeșii fără a mai fi oprîți de drepturile codevălmașilor protimisori, recurgeau la forma deghizată a înfrățirii cu vânzătorii. O altă formă pe care o întrebunțau în acelaș scop eră donațiunea. Daniile moșnenilor și răzeșilor către boierii și megieșii puternici erau în totdeauna făcute «cu meștirsug», adică în schimbul unui echivalent serios și cu eludarea protimisorilor. În unele zapise se spune chiar pe față că donația e pe jumătate vânzare, sau vânzarea pe jumătate donație ¹⁾.

În alte cazuri donațiunea nu e decât solvarea unor datorii. Astfel într'un document din 1590 (Mihnea Vv.) vedem că un Drăghici și Giurgiu primesc în dar dela un moștean din Coteana partea lui «câtă se va alege cu birul și cu birnicii» iar «slugile domniei mele... au plătit birurile lui de trei ani» ²⁾. Într'un alt document din 1624 (Alex. Vv.) vedem că un Dobromir dă partea lui din Crăguești popei Dragul «fiindcă a fost plătit popa Dragul pe Dobromir de bir în zilele lui Șerban Voievod» ³⁾.

¹⁾ Niște răzeși din Obileni (ținutul Lăpușnei) vând acel sat episcopului Inochentie adăugând în zăpis că jumătate din moșie o dau pentru banii luați, iar jumătate o dăruesc ca să fie și ei pomeniți cu părinții și moșii lor (din 1763 «Cronica Hușilor», pag. 227); Sofronia și cu fii ei vând răzeșia lor din Obileni însă se zice în zăpis că prețul nu corespunde cu valoarea moșiei, fiindcă au voit să fie mai mult danie «pentru sufletele părinților și moșilor dela cari le-au rămas și altă moșie....» (Ibid.),

²⁾ «Revista pentru Istorie și Archeol.», 1882.

³⁾ Ibid. 1884.

Se înțelege că aceste disimulări lovind în drepturile codevălmașilor ei impuseră obligațiunea motivării și uneori îi vedem chiar asistând pe donator¹⁾. Totuș aceste măsuri nu puteau scădea proporția daniilor deghizate. La sfârșitul sec. XVIII, când cele mai multe răzeșii și răzeși dispăruseră pe această cale, vedem că Al. Ion Mavrocordat, printr'un hrisov din 1785, constatând că donatorii « merg de dau danie la cei mai puternici, unii încă și lucrul ce nu este al lor, ci acelor mai mulți danie numai numele li este de danie pentru ca să nu aibă cuvânt neamurile și răzeșii lor, *ia r fapta cea întru adevăr este adevărată vânzare.....* și după aceea câte sfezi, câte jalobe, răbștiri și blăstemuri de cătră cei împreună moșinași..... », le oprește și decide ca amândouă părțile contraveniente să păgubească atât lucrul dăruit cât și prețul lui, cu cari să se folosească neamurile și răzeșii celor ce vor face asemenea danii. («Uricarul», II, 72).

Un alt contract, interesant din punctul de vedere al evoluțiunii economice a codevălmașilor e împrumutul cu zalogire. El apare în faza desagrăării copărtășiilor și e unul din mijloacele prin cari răzeșofagii reușesc a pune mâna pe ocinele

1) Un Trohin, fără a fi răzeș în Lungeni și fără a întreba pe ceilalți răzeși, cumpără dela un răzeș de acolo niște părți de moșie. Un alt răzeș Beldiman îi dă banii înapoi lui Trohin, dar acesta nu primește obiectând că a fost danie. Cercetându-se se dovedește că în două hotare s'a aflat danie lui Trohin dela răzeșul lui Beldiman, *dar actul de danie nu e iscălit de toți răzeșii.....* și să aducă pe acei ce au dat zapis să dea credință în biserică că au dat danie fără a li se da nimic, sau *le-au făcut vre-un bine.* («Arhiva soc. din Iași», 1889: «Istoria unei moșii»).

moşnenilor şi răzeşilor, fie împrumutându-le bani, fie plătindu-i de bir¹⁾, de năpăşti, de datorii²⁾).

Zălogirile se făceau cu clauza trecerii proprietăţii prin ajungerea unui termen foarte scurt³⁾. Acest

¹⁾ Nepotul unui Başotă se legătueşte a plăti un răzeş «di un rămăşag ce au rămas la vistiari dela ținutul Tutovei, cincizeci şi şapte de galbeni şi să-i ție partea lui de ocină»; după moartea lui feciorii nu plătesc rămăşagul şi ocina îi rămâne lui (N. Iorga—«Studii şi Documente, V, pag. 10); «..... că 'mi-au făcut bine de 'mi-au dat bani taleri 7 de m'am plătit de mieerea împărătească şi de birul haraciului de am dat pentru satul Groşani, iar căci mi-au făcut bine de mi-au dat aceşti bani ce scrie mai sus, am pus zălog toată partea mea de moşie de în Groşani de preste tot satul de în hotar pân în hotar cu toate livezile, însă fără partea lui Ion Blandei, iar alte părți de moşie a altor frați de moşteani o am pus zălog pentru aceşti bani ce scrie mai sus.....» (din 1669 în «Arch. Istorică» I, partea 1, pag. 95).

²⁾ Zălogirea nu eră numai accesoriul unor contracte de împrumut; ea urmă şi din delictе, quasi-delictе etc. Astfel vedem o zălogire pentru o daună *corpori sed non corpore*: Un bou al Vorn. Neaniul cade într'o groapă a lui Danco şi vornicul opreşte în zălog ocina până când «cine va ținea de acea ocină să-i dea un bou boiarinului nostru şi săşi țină ocina» (N. Iorga «Studii şi Documente» V, 28).

³⁾ Un Grigoraşcu sin Irimiasa se împrumută dela Varlaam episc. Huşilor cu 10 lei bătuţi şi pune zălog moşia lui dela Tălpigeni, cu condiție că dacă datornicul nu va da banii până la Sf. Nicolae, moşia să rămână a lui Varlaam. («Cron. Huşilor» sub 1701); Un zapis de zălogirea unei jumătăți de sat «cu locuri di priseaci c'un vad di moară drept 100 di lei în 2 luni, iar nefiind banii la zi să-i ia moşia.....» («Col. lui Traian» 1877, documentul XXIII din 1603); Într'alt zapis vedem clauza «şi o am pus zălog sfātu Dimitrie, deci de voi putea da banii să țiu moşia iar de nu voi putea da banii să aibă am da părintele banii pre moşie ce-i va fi prețul.....». probabil fiindcă zălogul făcea mai mult decât datoria. (Arch. Istorică» I, 1, pag. 95, documentul din 1669).

abuz făcù pe Alex. Mavrocordat să ia măsuri cum luase și contra daniilor deghizate și prin sobornicescul hrisov din 1785 hotărî ca obiectul sau moșia zălogită să nu rămână proprietatea creditorului la caz de neplată a datoriei, decât în urma unei hotărîri judecătorești.

* * *

E incontestabil că satele moșnenilor și răzeșilor au fost mult mai numeroase în trecut, decât cele aflătoare astăzi, mai ales la șes unde pământul fiind aproape în întregime bun de cultură, valoarea mereu crescândă și facilitatea comercializării lui l-a smuls încă din timpuri vechi din mâinile acestor codevălmași, Dar dacă aceasta ar fi fost singura cauză a dispariției satelor de răzeși și moșneni, ea s'ar fi produs într'un mod lent, aproape neobservat, pe când în realitate ea s'a operat într'un curs de vreme relativ scurt — dela jumătatea sec. XVII până la sfârșitul celui al XVIII absorbirea celor mai multe se desăvârșise,—și mai cu seamă într'un mod anormal, violent, sub următoarele influențări:

Tendința nouei boierimi plutocratice de a-și alcătui latifundii, imitată de clerul care nu mai eră român nici prin obârșie, nici prin sentimente ¹⁾, imitată încă de funcționarii administrativi și ju-

¹⁾ Iată cum mărturisește D. Cantemir această tendință :

«*Înțeleptul*: O lume! Eu poftesc moșie și moșteniri, adică sate, țarine și vie ca mai mult să mă întăresc și mai slăvit nume să-mi agonisesc.

Lumea: Iată că eu ți-am dat avuție multă: du-te la aceia ce, din lipsă, moșiile și satele își vând și acum în mare strânsore fiind, cu ieftin preț le vei cumpăra.....» («*Divanul Lumei*», cartea I-a).

decătorești, cari înțelegeau să compenseze prețul ce-i costase cumpărarea oficiilor, tot pe această cale ¹⁾ și chiar de răzeșii și moșnenii, cari putându-se ridica într'o poziție materială mai bună deveneau răzeșofagii propriilor lor copărtași și rudenii ²⁾.

Năpăștile de biruri în vremuri de războiu pentru care sate întregi de codevălmași își pierdeau proprietatea și chiar condiția liberă ³⁾; apoi găzduirea rășboitorilor străini, cari mutau teatrul sângelui în țările noastre, când «rămâneau bieții oameni numai cu sufletele bătuti și struncinați, precum eră mai rău și mai amar, cum nu se poate nici a se scriere, nici a se povestire.....» («Letopisețe» II, 229).

Impozitele exagerate lovind până și cele mai

¹⁾ Vezi exemple N. Iorga—«Studii și Documente», V, pag. 30, 555; VII, pag. 45—46.

²⁾ Vezi de pildă întregul proces de formațiune al moșiilor răzeșului Miron Costin în «Opere complete» ed. V. A. Urechă tabl. cronol. passim).

³⁾ Conf. «Magazinul Istoric» II, 229, anexe: «....aceste sate au fost cnezi și cu moșiile lor de mai înainte vreme. Apoi când au fost în zilele răposatului Mihail Vv. leat. 7102 ei văzând atâta greutate și nevoie p. birurile ce n'au avut cu ce să le plătească de greutățile lor și au venit la jupân Radul Klucerul Buzăscul fiind atunci vel spătar ei de a lor bună voe și s'au vândut vecini....» (Constantin Basarab Vv. din 10 Iunie 1654 întărind familiei Buzeștilor stăpânirea a 128 moșii). În special epoca lui Mihaiu Viteazul abundă în documente de acest fel. Vezi pentru moșnenii din Scărișoara Iorga—op. cit. V, 436 (documentul din 1616); pentru cei din Apele-Vii «Magazinul Istoric», loc. cit. din 1613; de asemeni «cumpărarea» satelor Surlanul (Vezi «Revista p. Istorie și Archéol.» 1885 documentul din 1596), Dăduleștii (Vezi Iorga—op. cit. V, 479) ni se par a fi tot solvarea unor datorii de biruri.

neînsemnate încercări de industrie și gospodărie, hotărîte după arbitriul domnului, încasate de dăbilarii de atâtea ori pe an, de câteori domnii goleau visteria și mai ales pe căi violente, prin prădăciuni și deposedarea birnicilor.

În fine lipsa totală de garanții ale dreptului de proprietate: neexistența autorității lucrului judecat; lipsa registrelor de mutațiune; recuperatorii și conjurătorii în materie de proprietate fonciară recrutați numai dintre boieri, cari aveau grije în litigiile codevălmașilor moșneni și răzeși cu mănăștirile sau cu boierii, ca cei dintâiu să rămână în totdeauna «afară din leage»; veșnica imposibilitate a moșnenilor și răzeșilor de a lua «leage preste leage», adică un număr îndoit de conjurători peste ai mănăștirilor și boierilor și ca consecință deposedarea lor injustă în cele mai dese cazuri; martorii «cu degitele puse» și brăzdașii bătrâni, despre cari se da știință domnului mai întotdeauna că «nici cum n'au putut jură», fiindcă li se monetiză conștiința de către cei interesați; în fine dresese de proprietate, așa de frecuent falsificate mai ales în mănăstiri sau pierdute, robite de năvălitori, etc. ¹⁾.

¹⁾ Iată câteva exemple: Uric îngropat în pământ din cauza oștilor și putrezit (V. A. Urechie, loc. cit. sub 1677); zapis ras în două locuri (Ibid., sub 1688); document falsificat de călugări 1634, («Arch. Ist.», I, 1, 71); mărturisirea unei plastografii după indemnul unor călugări 1631 (Ibid. pag. 106); Uric ras de un călugăr cu «nești meșteșuguri diavolești» și scris hiclean (Ibid., 71 din 1631); documente falsificate de episcopul Inochentie («Cron. Hușilor» 1592); călugări mituind un răzeș pentru a le da documentele satului («Uricar», X); uric robit de tătari («Archiva soc. din Iași» 1889: Istoria unei moșii); pierderi de cărți de moșie «din multe prezi și răzmi-

Se înțelege că toate aceste împrejurări, pe măsură ce distrugeau codevălmășiile sărăcind pe moșneni și răzeși, reconstruiau vechile hotare cari se fracționaseră în cursul veacurilor între numeroșii descendenți ai primilor cneji și județi; însă ele pierduseră pentru totdeauna caracterele proprietății comuniste a vechilor stăpâni, acum ru-mâni sau clăcași pe foastele lor moșii.

Satele de moșneni și răzeși cari—putându-se reabilita sau strecură neatins de latifundiari,—le găsim până în zilele noastre în regiunea muntelui și foarte rare la șes, abia mai conservă din comunismul care le-a caracterizat în trecut și pe care ne-am încercat a-l schița în aceste pagini, câte-va urme: numele de moșneni și răzeși, indiviziunea în munte sau izlazuri.

Dar afară de aceste vestigii, cari sunt mai mult o evocațiune a trecutului, moșnenii și răzeșii din zilele noastre prezintă prea puțin interes de studiu. Codul civil a omis a se pronunța asupra codevălmășiilor. Codul de Procedură civilă din 1900 le-a consacrat persoane juridice, în ce privește chemarea lor în judecată.

rițe ce au fost» 1696 («Arch. Ist.» I, 1, 36) altele pe timpul învaziunii lui Skenderberg, 1480 (Ibid. 116); direase pierdute «când Cristea au căzut de pe cal și a murit fără limbă și despre dresul dreptelor noastre patrimonii n'a putut spune unde este» («Cron. Hușilor» 1404); pierdere de documente din cauza incursiunilor tătare (Iorga—op. cit. VI, 63) etc., etc.

COMUNITĂȚILE AGRICOLE SLAVE

ȘI

CODEVĂLMĂȘILE NOASTRE

Poporul românesc, trăind vreme îndelungată în mijlocul popoarelor slave și trăind mai ales o viață națională șubredă,—asemeni unei făclii pălmuită de vânturi, care nu poate da lumina ei liniștită și întreagă,—a suferit injuria de a fi socotit de mulți cărturari ai veacurilor trecute drept o șuviță din întinsa familie a slavismului. Abia de câteva decenii au izbutit patrioții noștri luminați să desrădăcineze această părere și să zădărnicească astfel de năzuințe fatale prea încercatului nostru neam, făcând desăvârșita dovadă a latinității noastre.

Dacă e adevărat că nu suntem Slavi, nu se tăgăduște însă influența conviețuirii cu dânșii, dovedită mai ales în organizarea vieții noastre publice, ritualul bisericesc și cultura generală. Pe tărâmul juridic și economic slavogenismul trebuie primit însă cu multă rezervă, întru cât își păstrează evidența numai în câteva instituții sin-

gulare. În special asupra regimului nostru fonciar din trecut, cunoscut încă nesuficient, generalizarea anticipată a slavogenismului a fost o greșală în care au căzut atât buni Români, cât și străini destul de cunoscători în ale istoriei dreptului. Astfel M. Kogălniceanu, ca să nu cităm decât un nume, susține la discuția legii agrare din 1862 că: «proprietatea fonciară în Principate e regulată după sistema Slavonilor și chiar numele și constituția comunelor noastre rurale se datorește legilor slavone; până și numele vechiu al comunei rurale: Grămada Satului, se împrumută dela Poloni: gromado» ¹⁾.

Chestiunea fiind în strânsă legătură cu studiul ce-am întreprins asupra proprietății colective la Români, vom cerceta în paginile următoare dacă această proprietate își poate avea origina sau identități caracteristice în comunitățile slave, sub cele două forme mai principale: mirul rusesc și zadruga jugoslavilor.

În ce privește origina nu vom insista mult, de oarece proprietatea colectivă a moșnenilor și răzeșilor am văzut că s'a format: a) într'o epocă ulterioară conviețuirii cu popoarele slave; b) prin împrejurări interne cari se rapoartă numai la evoluția economiei noastre naționale și despre cari ne-am ocupat în altă parte.

¹⁾ După «Anuarul Economic» de Marțian, 1862. A se vede de asemeni Dareste—«Nouvelles études», II, pag. 353: «Ainsi l'ancienne communauté de famille a été pratiquée par toutes les nations slaves sans exception et s'est même propagée chez les populations de race différente, telles que les Rommains et les Magyars». Păreră slavogenistă e reproducă și de d-l profesor C. Dissescu, care o dă sub rezervă, mărturisind gravitatea chestiunii («Istoria și principiile dreptului public român», I, pag. 302).

Chiar dacă aceste două puncte ar fi neînte-meiate, origina slavă a codevălmășiilor noastre n'ar câștigă mai mult crezământ, de oarece însăș vechimea mirului și zadrugei e contestată de cunoscători. Asupra mirului rusesc savanții ruși Cicerin și mai ales Bistram («Die rechtliche Natur der Stadt und Landgemeinde») au emis o părere care tinde a fixa origina mirului la sfârșitul veacului XVI-lea, odată cu legarea țărănilor de glebe. Până la această dată comunismul agrar eră necunoscut, însă, odată cu desăvârșirea selavaajului sub țarii Boris, Godunov și Petru I, țărăni, din cauza solidarizării obligatoare a comunei pentru plata impozitelor și contingentul militar, simțiră nevoia de a-și pune pământurile în comun și a le împărți precar după numărul brațelor de muncă, dând naștere asociației numită *mir*. Teoria aceasta a fost viu combătută în Rusia, de aceia cari văd în mir o vechie instituție caracteristică rasei slave.

De asemeni zadruga, după I. Peisker (în «Zeitschrift für Social und Wirtschafts geschichte» pe 1900) s'a format din cauza sistemului de impozit capital-colectiv din Imperiul Byzantin. După Pavlovici (Vezi Novacovici—«La Zadrouga», pag. 42, nota) zadruga își are origina în Evul mediu, fiind consecința sistemului feudal sârb.

Prin urmare, atât data mirului cât și a zadrugei plutesc încă în incertitudine și nu pot ajuta mult în discuția originii codevălmășiilor noastre. Nu ne rămâne decât calea comparării caracterelor juridice ce prezintă comunitățile slave și codevălmășiile, din care comparare va reieși temeiul părerii, ce enunțăm din capul locului, că identitate de caractere și, prin urmare, de ori-

gină nu există între dânsese. Vom vedea că mirul e tipul comunității de sat, presupusă a fi existat la noi numai în epoca anterioară statelor unitare și de la cari avem prea puține urme; iar Zadruța, comunitate familială ca a moșnenilor și răzeșilor noștri, prezintă atâtea deosebiri fundamentale de a acestora din urmă, încât puținele asemuiuri rămân cu totul neînsemnate, pentru a conchide la o instituție identică.

I.

Mirul, descris cu amănunțime în starea lui actuală de Laveleye, A. Leroy-Beaulieu, Haxtausen, și alți economiști, reprezintă proprietatea colectivă comunală. În vremurile mai vechi, satul cu mirul lui eră cëlula simplicimă a unui organism politic federal. Mai multe sate formau un *volost* sau *pagost*, iar acesta, la vreme de nevoie, se întrunea cu altele într'o *plemia* ¹⁾.

Pământul e proprietatea satului, persoană juridică reprezentată de *starosta*, funcționar sătesc ales de capii familiilor și ajutat în deliberări de un sfat al bătrânilor. Sătenii sunt uzufructuari, având în proprietate privată și ereditară numai casa (izba), curtea (dvor) și grădina.

Pământul mirului e împărțit membrilor comunității odată la 5—15 ani, în porțiuni egale între ele și cu numărul bărbaților majori, sau cu numărul căsniciilor pe foastele proprietăți nobiliare. În timpuri foarte vechi, după cum ne relatează Laveleye ²⁾, nu există această repartiție a solu-

¹⁾ Rambaud—«Histoire dela Russie», pag. 25 urm.

²⁾ «Dela Propriété», etc. pag. 10. «Les communautés de village en Russie».

lui, fiindcă munca se făcea în comun și numai recolta se împărțea după numărul brațelor cari alcătuiau clanul, forma cea mai primitivă a solidarității sociale, ale cărei urme n'au dispărut nici până în prezent în Rusia. M. Kovalewsky a găsit și azi la popoarele indigene din imperiul țarilor, Finezii de pe lângă Volga și Kama, triburile caucazice, etc., urme foarte bine conservate ale clanului patriarhal și chiar câteva din forma matriarhatului ¹⁾. În vecinătatea acestui comunism absolut s'au dezvoltat întâiele alcătuiți sătești ale Slavilor.

Alotarea periodică a pământului a trebuit să ia naștere la dânșii într'o epocă ulterioară stabilirii.

Astăzi ea se face pe un număr restrâns de ani, afară de repartițiunile generale, cari au loc la epoce mai mari, împărțindu-se pământul în trei zone concentrice, împrejurul satului; fiecare zonă divizându-se la rândul ei în trei câmpuri, în vederea asolamentului. Totul se parcelează cu ajutorul unor măsuri, cari variază în lungime invers cu calitatea pământului și copărtașii își iau în fiecare zonă parcelele desemnate de sorți. Din prisoase se înzestreză în fiecare an perechile de însurăței.

Mirul își exercită dominiul său chiar asupra casei și ogradei, cu ocazia decesurilor fără moștenitori, deși propriu vorbind, nici nu există ideea de moștenire și împărțeală, fiindcă la moartea capului de familie, membrii ce-o compun și cari locuiesc sub acoperământul aceleiaș izbe, fără

¹⁾ Le Clan chez les tribus indigènes de la Russie («Revue Internationale de Sociologie», 1905).

a-și reclama vreo porțiune din bucate, vite, instrumente sau casă, continuă să le stăpânească împreună, sub autoritatea fiului cel mai mare, sau sub fratele părintelui decedat. De asemenea când un membru al mirului, ieșind din comunitate, voiește să-și vândă locuința, care constituie proprietatea lui privată, membrii mirului exercită retractul vecinal.

Cât privește pe străini, aceștia nu se pot stabili în sânul mirului și luă parte la alotări, decât cu învoirea majorității membrilor comuniști.

În rezumat caracterele mirului din Rusia Mare sunt :

1° Ideea de comună ;

2° Coproprietatea latentă a pământului. (Aceasta să nu pară o contradicție cu cele spuse mai sus; comunitatea de uzufruct nu exclude ideea unei coproprietăți în stare latentă, care ia ființă desăvârșită când $\frac{2}{3}$ din membrii mirului decid dizoluția comunității; până atunci membrii n'au decât o simplă vocațiune personală, pe care n'o pot transmite pe nici o cale. De aceea și lichidațiunea se face pe capete, în disprețul normelor succesoriale);

3° Perfectă egalitate în exploatarea agricolă ;

4° Lipsa ideii de succesiune.

Raportând aceste caractere la codevălmășiile noastre, constatăm următoarele deosebiri :

A. Proprietatea comunală a mirului e cu totul deosebită, în structura sa organică, de obștiile răzeșilor și moșnenilor, coproprietății familiale, unde *ideia de comună* și comunism agrar, care formează esența mirului, a rămas necunoscută; existența ei se poate presupune numai în primele noastre alcătuiți sătești, străine ca origină

și organizare de pătura ulterioară a răzeșilor. De altfel, în țările unde proprietatea comună a constituit un îndelungat tip de regim agrar, s'au putut păstră urme și chiar forme atenuate până în prezent ¹⁾.

B. Dreptul succesoral, atât de palid în organiza-reă interioară a familiei ruse și inexistent în a-vereă colectivă a mirului, îl găsim la codevăl-mașii noastre într'o deosebită cinste, având cu totul alte caractere și urmări, între cari cea mai însemnată eră că dreptul de proprietate nu lua naștere în momentul desfacerii codevălmașiilor prin alegere sau înstrăinare, cum am văzut că naște pentru membrii mirului. El *nu e latent*, nepronnțat pentru nimeni, cum e în mir, ci a-tribuit dela început unor persoane certe, cari transmiteau porțiuni exclusive, dar cari stăpâneau în mod abstract, făceau acte de dominus în comun.

C. Codevălmașii noastre n'au fost niciodată *deținători precari* ca mirenii.

Dacă autorii răzeșilor și moșnenilor au fost uzufructuari în primele timpuri, când aveau nu-mai drepturi personale asupra satelor, chiar a-

¹⁾ Astfel Allemendele din Svițera, Germania sudică, etc. nu sunt decât proprietăți comunale, cari gravitează în jurul idei abstracte de comună, indiferent de numărul și descendența persoanelor (Gesammteigentumsrecht). De asemeni bunurile de uzufruct comună din Austria, despre cari Codul austriac nu s'a ocupat de loc, sunt proprietăți inalienabile ale comunelor, afectate uzufructuar proprietăților private din interiorul lor și fermelor. În unele părți (vorarlberg) bunurile acestea sunt împărțite în loturi viagere. (Vezi «La question des biens en jouissance commune en Antriche» par le Dr. W. Schiff, în «Buletinul Congresului de Agricultură din Paris», 1900).

ceste drepturi erau perpetue (cu rezerva revocării voievozilor) și transmisibile pe cale succesorală. Când această stare de lucruri a fost înlocuită cu proprietatea plină a ocinelor, dreptul succesoral s'a accentuat și mai mult, fracționând adânc și cu totul neegal această proprietate, în raport cu întinderea arborilor genealogici ai codvâlmașilor. Prin urmare o altă deosebire capitală de mir e *inegalitatea drepturilor* în codevâlmășie.

Ca o conștiință a calității lor de proprietari trebuie socotit și exclusivismul răzeșilor și moșnenilor, împotrivirea lor energetică de a primi străini în sânul obștiilor, în cari se îngrădeau cu probe scrise și tradiții, dar mai ales cu un nețârmurit drag de pământ. Trebuiau forme speciale, ca înfrățirea, sau cumpărări de drepturi în averea obștei, prin surprinderea necesităților economice, în cari se trezeau adesea răzeșii, pentru ca exclusivismul lor să se mai tempereze. În mir nu constatăm asemenea lucruri; străinii se introduc mult mai ușor, pentrucă pe de o parte nimeni nu e proprietar, iar pe de alta introducerea lor are efecte mult mai neînsemnate, restrângerea parcelelor existente fiind cu totul nesimțită, sau dându-li-se din pământul de rezervă pe care îl posedă mirul; acest minus în întinderea loturilor e compensat cu participarea noilor părtași la plata impozitelor pe cari le colectează mirul, singur responsabil către organele fiscale și administrative ale Statului.

Prin urmare nici ideea de comună, nici precaritatea pământului, nici egalitatea drepturilor, caracteristice mirului, nu le întâlnim la noi. În schimb găsim dreptul succesoral în toată rigoarea

lui, prezidând la devoluția proprietății, la nașterea inegalității în aceeaș pătură socială, zorind astfel dezagregarea,—păgubitoare pentru economia noastră națională,—a codevălmășiilor.

II

La Slavii sudici comunitățile agricole nu sunt de un singur tip. Ele se prezintă în plemele Muntenegrului, în Herțegovina, etc. sub forma uzufructului comunal (comunița), redus azi numai asupra pământului nearabil (pădurea, izlazul, apele) și inerent loturilor arabile, stăpânite în plină proprietate individuală; iar indiviziunea familială se prezintă în Serbia, sub forma *zadrugei* și în Bulgaria (Kupcina, identică cu cea dintâiu).

Zadruga, forma tipică a comunismului de familie la Jugoslavi, identificată de necunoscători cu codevălmășiile noastre, e gruparea în corporație civilă a coborîtorilor aceluiaș strămoș, cari locuiesc sub acelaș acoperământ sau în aceeaș curte, muncesc pământul în comun și se bucură în comun de produsele muncii agricole, după trebuințele fiecăruia ¹⁾.

Averea *zadrugei*, indivizibilă și inalienabilă cât durează comunitatea, e compusă în mare parte din pământ de muncă, a cărui întindere variază între 12—200 ha. Membrii comunității (*zadrujni*) au drepturi și obligațiuni numai între dânsii, iar față de terți subiectul drepturilor e *zadruga*. Numărul membrilor e variat dela o *zadrugă* la alta;

¹⁾ Codul civil sârb o definește în art. 507: «Asociațiunea familiilor (*zadruga*) există acolo unde există comunitate de vieată și de bunuri, bizuită pe rudenie sau adopțiune». Iar art. 42 din acelaș cod îi recunoaște personalitatea civilă.

în general însă e restrâns. Astfel după Anuarul statistic al regatului sârb pe 1903, 85% din numărul total al zadrugilor au până la 10 membrii, 12% până la 15 membrii, 2% până la 20 de membrii și abia 1% mai mult de 20 membrii.

Zadruga e administrată de un staroste (starșina, în Bulgaria domacin), care e ales printre cei mai capabili membrii ai comunității și nu transmite prin moștenire această demnitate. El contractează în numele zadrugei, după ce ia avizul tuturor membrilor (avizul e obligatoriu numai în actele de dispozițiune). Se prezumă chiar, *juris tantum*, că actele săvârșite de dânsul sunt săvârșite în numele și cu învoirea membrilor zadrugei. Am avea deci aface cu o putere executivă (starostele) și una deliberatoare (comuniștii). De altfel principiul că șeful familiei sau comunității încheie convențiunile, însă pentru validitatea lor e necesar consimțământul tuturor membrilor, îl găsim printre cele mai vechi obiceiuri juridice ale popoarelor slave ¹⁾.

E de observat însă că codificările intervenite în statele balcanice slave au neglijat caracterele vechei zadruga și sub influența individualistă a codului austriac, au căzut chiar în contradicțiuni, prin unele dispoziții voind să conserve vechia instituție, iar prin altele consfințind individualismul. De aceea zadruga, așa cum a trecut în coduri, nu mai e icoana vechiului comunism și nu ne poate servi decât într'o măsură restrânsă la

¹⁾ «.... Pater sine voluntate filiorum suorum aliquid donare non possit....» (Statutul din Ragusa, 1272). Aceleași dispozițiuni în «Ruskaia Pravda» și carta dela Pskov (1317). A se vedea Dareste, loc. cit.

studiul acestei instituții cutumiare ¹⁾. Din cauza curentului individualist bătrâna zadrugă tinde chiar să dispară cu totul, așa cum vor dispărea, într'un viitor apropiat, urmele ce mai dăinuiesc din codevălmășiile noastre țărănești.

Afară de personalitatea civilă, reprezentată prin staroste și inalienabilitatea patrimoniului, celelalte caractere juridice ale zadrugei sunt ²⁾:

a) *Rudenia membrilor*, condiție sine qua non pentru existența comunității. De aceea străinii nu pot intra în zadrugă decât prin adopțiune, cu consimțământul tuturor membrilor, sau prin căsătorie cu o copărtășe în zadrugă și aceasta numai în caz când soțul nu face parte din vreo altă zadrugă, căci în caz contrariu femeia intră în zadruga bărbatului.

b) *Comunitatea de viață și de muncă agricolă*. Membrii zadrugei locuiesc sau în aceeaș casă, când e destul de încăpătoare pentru toți, sau în case deosebite pentru fiecare pereche de însu-

¹⁾ Astfel inalienabilitatea patrimoniului zadrugei eră de strictă aplicațiune în dreptul cutumiar slav (Statutul dela Polița din 1400, art. 72). Nu tot așa au urmat codurile. Așa, art. 508 din Codul sârb consfințește indisponibilitatea, iar în art. 510 și 515 se pun principii contrare: «..... Membrul zadrugei trăind în comunitate nu-și poate îndatoră (către un tertius) decât partea sa..... etc.». Aceleași dispozițiuni contra-zicătoare le găsim și în Codul bunurilor din Muntenegru, în art. 695 și urm.

²⁾ Pentru cunoașterea lor m'am folosit de: Novakovici—«La Zadrouga», 1905; Daresté «Nouvelles études», vol. II; Laveleye—«Dela Propriété», etc.: Les communautés de famille; F. Démélic—«Le droit coutumier des Slaves méridionaux» și informațiunile căpătate dela d-l S. Bobtceff, publicist bulgar.

răței. Casele fiind însă situate în aceeași curte, par mai mult atenanțe ale căminului bătrânesc, unde o sală comună de cină reunește zilnic pe membrii zadrugiei. Insemnătatea conviețuirii e atât de mare, încât membrii, cari lipsesc un timp mai îndelungat din zadrugă, pierd dreptul la veniturile comunității pe timpul absenței, participând însă la pagubele încercate de zadrugă. Se face excepție dela această decădere din drepturi cu cei chemați sub drapel, cu condamnații și cu cei cari lipsesc cu autorizarea zadrugiei, pentru a face aiurea comerț, a slugări, etc. însă cu obligația de a raportă câștigul realizat, pentru a-și putea conserva dreptul de copărtășie în veniturile zadrugiei.

c) *Comunitatea de bunuri* în care trebuie să distingem: 1° imobilele (locuința, pământul), pentru care comunitatea e de rigoare ¹⁾, și 2° mobilele. Acestea, constând din vite, instrumente, bani, pot fi și obiectul unei proprietăți individuale (osobina) cu condițiune ca membrii să nu le fi dobândit prin munca lor, care aparține și e întrebuințată în întregime pentru zadrugă. Cât pentru lucrurile de întrebuințare personală, ca: vestiminte, podoabe, etc. ele sunt în totdeauna socotite ca proprietate individuală. De asemeni dota femeii, care nu poate constă decât din mobile, e atribuită în uzufruct bărbatului, nu comunității acestuia.

d) *Drepturile membrilor în averea zadrugiei*. Bărbații, dela vârsta de 15 ani înainte, dobândesc asupra veniturilor și productelor zadrugiei

¹⁾ Codurile au îngăduit însă, în sânul zadrugiei, proprietatea imobiliară personală, dând astfel o lovitură capitală comunităților agricole.

un drept personal și egal pentru toți, de oarece nu-l dobândesc în puterea dreptului de ereditate, ci în virtutea colaborării personale. Dreptul de proprietate, pe care îl are fiecare membru în această avere, e jacent cât durează comunitatea. Nu se operează nici măcar în abstract vreun transfert, de oarece obiceiul pământului nu îngăduie în sânul comunității nici moștenirea testamentară nici înstrăinările între vii. Codurile au permis însă membrilor zadrugei alienarea și chiar testarea, zădărniciind astfel încă una din bazele zadrugei ¹⁾.

Cât privește moștenirea ab intestat, ea se prezintă în organizarea zadrugei cu următoarele particularități: Cât timp durează comunitatea, nu se deschide nici acest fel de succesiune, decât pentru mobile; de aceea decesul unui membru nu provoacă în timpul comunității decât un drept de acrescământ în părțile de uzufruct ale supraviețuitorilor, cari sunt egale. Despre moștenire se vorbește numai când se dizolvă o zadrugă, despărțindu-se în mici familii rurale (inokosna). Atunci se discută și proprietatea, invocându-se spița, adică dreptul de reprezentare al fiecărui membru, care pare a fi ultimul fideicomisar al unui fideicomis tacit, trecut din tată în fiu. Procedându-se la împărțeală, se face distincțiune, în patrimoniul zadrugei, între bunurile moștenite, cari se atribuesc conform reprezentațiunii și bunurile dobândite prin munca comună, la împăr-

¹⁾ «... L'unité du patrimoine de la zadrouga, instituée par l'art. 508 du code civil, est devenue, par les dispositions suivantes du code, une espèce de mise en commun des parts des associés. (Novakovici—«La zadrouga», pag. 126).

teala cărora membrii concură în virtutea colaborării și în părți egale.

Femeile sufăr în zadrugă un regim aparte: Ele nu pot moșteni, însă sunt înzestrate cu mobile de zadrugă și trec în zadruga bărbatului. O dispoziție legislativă, intervenită în 1859, a atenuat în Serbia această excluziune absolută, îngăduind fetelor să vie la succesiunea părinților, când nu concură cu frați. Zadruga își păstrează însă dreptul de a le da părțile în bani.

Asupra capacității contractuale a membrilor e de observat că convențiunile intervenite între dânsii și un terțius se prezumă că sunt încheiate pe socoteala lor personală, afară de cazul când terțiul dovedește că contractantul aveà mandat din partea zadrugei sau că aceasta a beneficiat (locupletior facta sit).

Acestea sunt în linii largi principiile zadrugei. Comparându-le cu caracterele codevălmășii-
lor noastre, următoarele deosebiri ne conduc la
tăgăduirea identității acestor două așezăminte
agrare: ¹⁾

¹⁰ La moșneni și răzeși dreptul succesoral nu se aplică numai asupra nudei proprietăți, ca în zadrugă, ci și asupra uzufructului care se împărțește tot pe moși sau bătrâni. Acest lucru reiese lămurit din fraza stereotipă în documentele lor:

¹⁾ Un sugestiv sprijin pentru modesta mea părere găsec în articolul d-lui prof. Valerian Ursianu «Individualismul și comunismul asupra pământului la Români» (*Dreptul*, No. 78 din 1907): «... Iar în ceea ce privește pretinsa asemănare dintre așezământul moșnenilor și răzeșilor cu mirul și zadruga nu este decât în aparență asemănare, dar în fond și examinat mai de aproape, așezământul moșnenilor și al răzeșilor se deosebesc cu totul de zadrugă și mir».

«..... și partea (cutăruia) cu tot vinitul ei și din câmp și din apă și din pădure, etc.....».

2¹ La codevălmașii noștrii nu găsim excluderea rudei apropiate în grad însă necopărtașe de către ruda mai depărtată în grad, dar copărtașe (un fel de succesiune agnativă), cum se practică în zadrugă. Singura precădere ce există în favoarea codevălmașilor eră protimisirea în puterea copărtașiei (*retractus jure communitatis*), care se exercită numai cu ocazia înstrăinărilor oneroase.

3⁰ Dispozițiunile riguroase, cari înlătură în zadrugă pe femei dela moștenirea pământului, nu le întâlnim la noi decât din sec. XVI-lea înainte, introduse prin influența feudalismului și eludate mai în totdeauna în practică prin procedura înfrățirii. Iar până în sec. XVI-lea domnește o perfectă egalitate între băieți și fete în materie de moștenire.

4⁰ Codevălmașiile noastre nu se bucurau de ficțiunea unei personalități distinctă de a membrilor, cum e zadruga. De aceea nu găsim la noi nici o persoană cu atribuțiile și capacitatea juridică a starostei. Moșii sau bătrânii aveau numai o însemnătate genealogică, cu aplicațiuni practice la precizarea drepturilor coboritorilor. Ei n'au fost niciodată electivi în tripla funcțiune administrativă, morală și răsboinică, ce o îndeplineau în cuprinsul moșiei. Acești moși sau bătrâni dispăreau tocmai când codevălmașiile abia începeau a-și încheia caracterele juridice și epoca funcționării lor e incomparabil de scurtă față cu epoca simplei tradiții despre dânșii.

În sânul aceleeaș codevălmașii găsim chiar coexistența mai multor capi de cete «cu cetașii

lor», cari n'aveau nici o legătură de subalternitate între dânșii, ci numai unica legătură a indiviziunii. De asemeni «vechilii» moșnenilor și răzeșilor, pe cari îi întâlnim în unele cărți de moșie și acte publice, nu pot fi asimilați cu starostele zadrugei, pentru că erau mai mulți la număr, erau de obicei mandatarî temporari, uneori chiar pentru acte determinate și mai ales pentrucă nu se bucurau de autoritatea disciplinară a starostei.

5° Pe când în zadrugă dispunerea prin testament și prin liberalități între vii, de părți din patrimoniul comunității, a rămas necunoscută până la introducerea legislațiilor individualiste, la noi încă din veacul al XVI-lea constatăm donațiuni (cele mai multe vânzări deghizate) și chiar diate, cu privire la părți din codevălmășie, acte pentru cari nu se cereă nici cel puțin în-cuviințarea copărtașilor.

6° Distincția, care se face în zadrugă, la împărțeaua patrimoniului comun, între bunuri dobândite prin colaborare și bunuri moștenite, precum și regimul deosebit ce li se aplică, n'a existat niciodată la noi, fiindcă munca în comun, care legitimează distincția de mai sus, nu putea modifica nimic în distribuția inegală a veniturilor, cotată după dreptul de proprietate al fiecăruia, iar nu după colaborare, ca în zadrugă. De altfel, în epoca înfloririi lor, moșnenii și răzeșii formând o pătură stăpânitoare, nici nu-și munceau singuri pământul; iar când crizele economice și fracționările între moștenitori îi siliră s'o facă, ei preferară să iasă din codevălmășii, vânzându-și părțile de moșie, pe cari de obicei erau lăsați să se hrănească în schimbul zeciuelilor.

7° In fine, din punct de vedere economic, restricțiunile impuse membrilor zadrugei, de a nu înstrăina din patrimoniul comun, de a nu posedă avere imobiliară deosebită, de a luă din venituri parte egală cu a tuturor, etc., creează un impediment serios la îmbogățirea în dauna celorlalți; pe când în codevălmășiile noastre, lipsind aceste restricțiuni salutare, îmbogățirile aveau loc foarte adesea, copărtași neînsemnați sau co-boritorii lor transformându-se cu timpul în mânăncători de răzeși și chiar de sate întregi.

*
* *
*

Din cele expuse în aceste câteva pagini, rezultă că proprietatea colectivă a moșnenilor și răzeșilor nu poate fi alipită nici tipului comunității de sat, cum e mirul, nici tipului comunității de familie, cum e zadruga. Inșă printre caracterele juridice ale codevălmășiilor noastre găsim câteva din caracterele mirului și iarăș câteva, multe chiar, din caracterele zadrugei. Aceste constatări nu ni le putem explică printr'un împrumut dela popoarele slave, căci acolo unde poporul nostru a coviețuit mai îndelungat cu ele, a primit în totul, nu numai în caractere dispartate, așezămintele agricole ale Slavilor. Dovadă vie crisobulele de donațiuni pioase ale țarilor sârbi (cel mai cunoscut la noi e crisovul lui Șt. Dușan, publicat în «Arhiva Istorică»), unde Românii figurează organizați în zadruge identice cu ale Sârbilor.

Explicațiunea care ni se pare admisibilă e că poporul nostru, reîntors la o etapă inferioară a organizațiunii sociale prin întreruperea instituțiilor romane în Dacia, a îmbrățisat în mod spon-

tanu forma comunistă a proprietății; însă individualismul, prenumărat între caracterele etnice ale poporului roman, a început a cucerii după câteva veacuri și sufletul nepoților lui din Dacia și alimentat de influența legislației bizantine a început a șterge unul câte unul caracterele proprietății comuniste din primele veacuri de viață ale poporului românesc. În perioada acestei ciocniri de influențe s'a născut și pătura agricolă a moșnenilor și răzeșilor, cari prezintă caractere din amândouă tipurile comunismului, amestecate însă cu un individualism afirmat, încât alipirea ei desăvârșită la vreuna din formele cunoscute ale proprietății e cu neputință de făcut.

ÎNDREPTĂRI

- La pag. 9, rândul al 2-lea din notă, a se ceti: *sistemi*,
în loc de: *sistem*.
- La pag. 12, rândul al 6-lea din notă, a se ceti: *există*
în loc de: *existau*.
- La pag. 14, rândul al 6-lea din text, a se ceti: *acestea*
nu pot fi, în loc de: *aceasta nu poate fi*.
- La pag. 16, rândul al 9-lea din text, a se ceti: *formele*
lui, în loc de: *formele lor*.
- La pag. 21, rândul al 24-lea din notă, a se ceti: *ac-*
cepțiune, în loc de: *exceptiune*.
- La pag. 37, rândul al 22-lea din text, a se ceti: *de*
acte, în loc de: *pe acte*.
- La pag. 46, rândul al 11-lea din text, a se ceti: *ai*
cărui, în loc de: *al cărui*.
- La pag. 48, rândul al 4-lea din notă, a se ceti: *vicini*
în loc de: *vecinii*.
- La pag. 53, rândul al 8-lea din text, a se ceti: *aflarea*,
în loc de: *afacerea*.
- La pag. 92, rândul al 2-lea din text, a se ceti: *inevi-*
tabilele, în loc de: *inevitabile*.
- La pag. 92, rândul al 12-lea din notă, a se ceti: *le pré-*
voit, în loc de: *le prévoit*.
- La pag. 94, rândul 1-iu și al 2-lea din text, a se ceti:
se întâmplă însă uneori ca, în loc de: *se întâmplă*
însă uneori că.
- La pag. 97, rândul al 4-lea din notă, a se ceti: *Bă-*
cicoae, în loc de: *Băcocoae*.
-

CUPRINSUL :

I. Origina moșnenilor și răzeșilor

	PAGINA
Proprietatea fonciară în Dacia pe timpul dominațiunii romane	3
Proprietatea fonciară la Români în perioada incursiunilor barbare	7
Conviețuirea Românilor cu popoarele slave și rezultatele ei	11
Intemeierea statului moldovean și evoluția proprietății fonciare	22
Origina proprietății Vrâncenilor, Codrenilor și Câmpulungenilor	34
Evoluția hărăzirilor domnești și origina răzeșilor	37
Mazilii și Neamurile ca pătură alimentătoare a clasei răzeșilor	53
Cneția în Țara românească și origina moșnenilor	59

II. Caracterele juridice ale codevălmășilor moșnene și răzeșești din trecut

Considerațiuni generale. Baza comunismului moșnenilor și răzeșilor în legăturile de sânge	67
Frăția de moșie	70
Despre moși sau bătrâni	75
Sucesiunile și partajul	81

	PAGINA
Ordinea succesorilor, zestrea, diatele (testamentele)	93
Dreptul de protimisire și solidaritatea codevălmășilor	98
Contractele la moșneni și răzeși	105

III. Comunitățile agricole slave și codevălmășile noastre

Teoria slavogenistă a așezămintelor noastre agricole	119
Mirul rusesc și codevălmășile noastre	122
Zadruga Slavilor sudici și codevălmășile noastre.	127
Concluziune	135

